

Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama

Izveštaj za 2006. godinu

Sadržaj

Rezime.....	5
<i>Suđenja za ratne zločine</i>	5
<i>Utvrđivanje činjenica</i>	6
<i>Lustracija</i>	6
<i>Reparacije</i>	7
I. Suđenja za ratne zločine	7
Hrvatska	8
<i>Amnestija</i>	10
Bosna i Hercegovina	11
<i>Suđenja pred lokalnim sudovima</i>	11
<i>Suđenja pred Vijećem za ratne zločine Suda BiH</i>	12
Srbija	13
<i>Nesarađnja Srbije sa Haškim tribunalom</i>	15
Kosovo	15
Crna Gora	16
Regionalna saradnja	17
II. Lustracija.....	18
Bosna i Hercegovina	18
Srbija	19
Kosovo	20
Hrvatska	20
III. Mehanizmi za utvrđivanje činjenica.....	21
Komisije za istinu	21
Bosna i Hercegovina	21
<i>Komisija za istinu BiH</i>	21
<i>Komisija za Sarajevo</i>	22
Inicijative za uspostavljanje komisije za istinu na regionalnom nivou	24
Rešavanje sudbine nestalih lica.....	24
Bosna i Hercegovina	25
<i>Nesprovedenje državnog Zakona o nestalim licima</i>	26
<i>Odluke Doma/Komisije za ljudska prava</i>	27
Hrvatska	27
<i>Velike razlike u podacima hrvatske Uprave za zatočene</i>	
<i>i nestale i srpskih udruženja</i>	28
<i>Nezadovoljstvo obitelji zbog sporosti</i>	
<i>u ekshumacijama i identifikacijama</i>	29
Kosovo	29
Srbija	30
Crna Gora	31
Uloga međunarodnih organizacija.....	31
Parlamentarne rasprave o ratnim zločinima.....	31
Srbija	32
Hrvatska	34
Bosna i Hercegovina	37

Nezvanične inicijative za utvrđivanja činjenica	38
<i>Istraživačko-dokumentacioni centar</i>	
<i>i Fond za humanitarno pravo – popis žrtava</i>	38
<i>OMPF - Oralna istorija na Kosovu.....</i>	39
<i>Documenta – Usmena povijest u Pakracu i Lipiku (Hrvatska).....</i>	39
<i>Inicijativa naučnika</i>	39
IV. Reparacije	39
Reparacije na osnovu zakona	40
Hrvatska	40
<i>Prava ratnih invalida</i>	41
<i>Obiteljske invalidnine</i>	41
<i>Socijalna pomoć (opskrbnina).....</i>	42
Bosna i Hercegovina	42
<i>Federacija BiH</i>	42
<i>Republika Srpska</i>	43
<i>Državni nivo</i>	45
Srbija	46
<i>Prava ratnih invalida</i>	47
<i>Porodične invalidnine i mesečna novčana primanja.....</i>	47
<i>Prava porodica nestalih</i>	48
Kosovo	48
<i>Prava porodica nestalih</i>	50
Crna Gora	50
<i>Lična ratna invalidnina (vojna i civilna).....</i>	51
<i>Porodična invalidnina za članove porodica poginulih boraca</i>	51
Reparacije na osnovu sudskih odluka	51
Bosna i Hercegovina	52
<i>Dom za ljudska prava i Komisija za ljudska prava</i>	52
Srbija	53
Hrvatska	55
Crna Gora	56
Kosovo	57
Reparacije između država.....	58
Povrat i obnova imovine	58
Hrvatska	58
Bosna i Hercegovina	60
Kosovo	60
Izvinjenja.....	63
Spomen obeležja.....	63
Bosna i Hercegovina	64
Hrvatska	65
Srbija	66
Kosovo	68
Crna Gora	68
Zaključak.....	69

Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama

Izveštaj za 2006. godinu

Rezime

U oružanim sukobima u Hrvatskoj (1991.-95.), Bosni i Hercegovini (1992.-95.), i na Kosovu (1998.-99.), najmanje 130,000 ljudi je izgubilo život, milioni su bili prinuđeni da napuste svoje domove, a stotine hiljada kuća su razorene. Prelaz iz stanja oružanog sukoba i državne represije u period mira i izgradnje demokratskih institucija zahteva od ovih društava da se odrede prema masovnim kršenjima ljudskih prava iz bliske prošlosti. Skup mera koje vlasti i civilno društvo preduzimaju radi suočavanja sa ovim kršenjima prava čini kompleks tranzicione pravde, čiji su osnovni elementi utvrđivanje činjenica, suđenja, reparacije, i institucionalne reforme (*lustracija*).

Ovaj izveštaj se bavi suočavanjem s posledicama ratnih događanja i zločinima počinjenim u periodu od 1991. do 1999. godine. Izveštaj je nastao na inicijativu Fonda za humanitarno pravo (FHP), u saradnji s Istraživačko dokumentacionim centrom (IDC-BiH) i Documentom (Hrvatska). Odnosi se na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju, Kosovo, i Crnu Goru – u daljem tekstu “post-jugoslovenske zemlje”.

U toku 2006. godine, u skoro svim post-jugoslovenskim zemljama suđenja za ratne zločine su dobila na zamahu, ali u drugim oblastima tranzicione pravde jedva da je bilo značajnijih pomaka u odnosu na prethodni period. Nedostajali su konkretni koraci vlasti koji bi vodili ka uspostavljanju tela za utvrđivanje činjenica, na državnom ili regionalnom nivou. Vrlo malo je urađeno kako bi se lica koja pretenduju da obavljaju javnu funkciju podvrgla ispitivanju njihovih postupaka za vreme oružanih sukoba. Napokon, dola-

zak do reparacija – bilo na osnovu zakona ili sudskim putem – još uvek je teško ostvarivo za mnoge žrtve kršenja prava iz devedesetih godina.

Suđenja za ratne zločine

Suđenja za ratne zločine su od samog završetka rata predstavljala najvažniji oblik tranzicione pravde koji se primenjuje u post-jugoslovenskim zemljama. U ranom posleratnom periodu nosilac procesuiranja ratnih zločina u regionu bio je *Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ)*, prvenstveno zbog toga što nacionalna pravosuđa nisu za takav zadatak bila spremna. Iako svojim osnivanjem i delovanjem nije uspeo da spreči neka od teških i masovnih kršenja ljudskih prava, kao što je zločin u Srebrenici u julu 1995. godine, tribunal je doprineo obuzdavanju nasilja u još nedovršenom procesu dezintegracije bivše Jugoslavije, procesuiranju odgovornih na najvišim vojnim i političkim funkcijama, te pripremi pravosuđa i javnosti u regionu za suđenja za ratne zločine.

Uspostavljanje specijalnih tužilaštava za ratne zločine, odnosno specijalizovanih veća ili sudova za ovu vrstu slučajeva, u periodu 2003.-05., dovelo je do poboljšanja istraga i suđenja za ratne zločine, u Hrvatskoj, Srbiji, i Bosni i Hercegovini (BiH). U 2006. godini je nastavljen pozitivan trend iz prethodnih godina, naročito potcrtan daljnjim napretkom u saradnji tužilaštava iz BiH, Hrvatske, i Srbije. Ipak, u sve tri zemlje bili su vidljivi značajni problemi u procesuiranju ratnih zločina, uključujući nedovoljnu podršku političkih struktura krivičnom gonjenju osumnjičenih za ratne zločine bez obzira na nacionalnost, kao i neadekvatne mere za podršku i zaštitu svedoka.

U Hrvatskoj su pred županijskim sudovima tokom godine održana ukupno 23 suđenja, od čega 18 protiv pripadnika srpskih snaga, a pet protiv pripadnika vojno-policijskih snaga Republike Hrvatske. Doneseno je pet nepravosnažnih presuda, a tri presude su potvrđene od strane Vrhovnog suda RH. Sudovi u BiH su doneli 23 presude u prvom stepenu, i 17 pravosnažnih (drugostepenih) presuda. Broj započetih i predstojećih suđenja pred Većem za ratne zločine pri Sudu BiH nadmašio je broj suđenja pred svim drugim sudovima. Procesuiranje za ratne zločine započelo je i u Republici Srpskoj, u kojoj je prethodno vladala nekažnjivost za počinioce ratnih zločina. U Srbiji su 2006. godine održana suđenja za ratne zločine u sedam predmeta. Na Kosovu je 2006. godine održano samo jedno suđenje za ratne zločine, protiv šestorice kosovskih Albanaca optuženih za zločine protiv drugih Albanaca. U avgustu je veće, sastavljeno isključivo od međunarodnih sudija, osudilo trojicu bivših oficira Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) na sedmogodišnje kazne zatvora, a sud je nakon izricanja presude doneo odluku o puštanju osuđenih na slobodu do pravosnažnosti. U Crnoj Gori 2006. godine nije održano nijedno suđenje za ratne zločine, kao ni u prethodne četiri godine.

Velika praznina u kažnjavanju ratnih zločina proističe iz činjenice da mnogi počinioce ratnih zločina u BiH sada žive i stekli su državljanstvo u Srbiji o Hrvatskoj, gde im je ustavom ili zakonom zagantovano neizručivanje. Istovremeno, BiH nije voljna da prepusti suđenja ovih lica pravosuđu Hrvatske i Srbije.

Utvrđivanje činjenica

U post-jugoslovenskim zemljama ne deluje nijedno zvanično telo koje bi na sistematski način, na nivou pojedine države ili država naslednica bivše Jugoslavije, utvrđivalo činjenice o kršenjima ljudskih prava i humanitarnog prava u proteklom periodu. U 2006. godini, parlamentarne stranke u BiH su po prvi put uzele učešće u konkretnim aktivnostima koje potencijalno vode ka osnivanju državne komisije za istinu, tako što je radna grupa sačinjena od stranačkih predstavnika napravila nacrt zakona o komisiji. Vlada BiH je u junu osnovala Komisiju za utvrđivanje činjenica o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja i ostalih u

Sarajevu u periodu 1992-95. Iako je vlada utvrdila jednogodišnji rok za završetak rada ove komisije, u periodu između njenog osnivanja i kraja 2006. godine nije otpočeo rad na prikupljanju informacija. U drugim post-jugoslovenskim zemljama nije bilo ozbiljnijih rasprava unutar parlamenta ili vlada o osnivanju bilo kog tipa komisije za istinu. Umesto toga, na skupovima nevladinih organizacija učesnici su razmatrali moguće osnivanje regionalnog tela koje bi utvrđivalo činjenice o prošlosti i omogućilo žrtvama da neposredno iznose svoja iskustva. U 2006. godini, u raspravama koje su u parlamentima Srbije i Hrvatske vođene o događajima iz vremena rata, dominirala je jednostrana nacionalistička interpretacija ratnih događanja. Naročito je ovo bilo primetno u Srbiji, gde predstavnici umerenih stranaka nisu reagovali na brojne istupe nacionalističkih ekstremista.

Krajem 2006. godine, u regionu je bilo oko 17.000 nerešenih zahteva za pronalazak nestalih lica. Odnosi između predstavnika raznih komisija za nestala lica, na nivou post-jugoslovenskih zemalja još su opterećeni nepoverenjem. Još su češće i oštrije kritike koje udruženja porodica nestalih javno upućuju na račun državnih tela. Sve ovo doprinosilo je utisku o ispolitizovanosti jednog eminentno humanitarnog pitanja, i umanjivalo je efikasnost napora za traženje nestalih lica.

Komisija za traženje nestalih Federacije BiH je 2006. godine ekshumirala oko 2.250 posmrtnih ostataka ne području Republike Srpske, a Kancelarija Republike Srpske za traženje nestalih i zarobljenih lica je ekshumirala 126 tela. U Hrvatskoj je u toku 2006. godine ekshumirano 180 tela. Krajem godine još uvek se 2.050 državljana Republike Hrvatske vodilo kao nestalo, a uz to vlasti Srbije su tražile nešto više od 400 svojih državljana koji su nestali tokom sukoba u Hrvatskoj. Na Kosovu je krajem 2006. godine bilo 2,137 lica za kojima se i dalje traga, a nadležne agencije su u toku godine ekhumirale 59 tela.

Lustracija¹

Bosna i Hercegovina ostaje jedina od post-jugoslovenskih zemalja u kojoj je, iako u ograničenom obimu, mogućnost da lice obavlja javnu funkciju uslovljena ispitivanjem njegovih postupaka za vreme oružanih

¹ Termin *lustracija* je ušao u opštu upotrebu u svim delovima bivše Jugoslavije, iako se inicijative koje su sprovedene u BiH, kao i zakon usvojen u Srbiji, baziraju na principu utvrđivanja *individualne* odgovornosti za kršenja ljudskih prava, kod kandidata za javnu funkciju ili za mesto koje uključuje vršenje javnih ovlašćenja. Ovaj model odgovora konceptu *vetting-a*, a ne *lustracije*.

sukoba. Između 1999. i 2002. godine, Misija Ujedinjenih nacija je ispitivala postupanje 24.000 aktivnih policajaca u prethodnom (ratnom) periodu; 4 odsto policajaca je kao rezultat procesa uklonjeno iz službe. Između 2002. i 2004. godine u BiH je sprovedena sudska reforma, u toku koje je Visoki sudski i tužilački savet odlučio da oko 200 sudija i tužilaca, od 1.000, ne treba da budu ponovo izabrano. Iako u Srbiji postoji zakon koji na sveobuhvatan način predviđa utvrđivanje činjenica o aktivnostima lica za vreme oružanih sukoba i u periodu komunizma, zakon nikada nije bio primenjen. U periodu 2004.-06., većinu poslanika u parlamentu činili su poslanici Srpske radikalne stranke, Demokratske stranke Srbije, i Socijalističke partije Srbije, koje su u vreme donošenja zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (2003.) bile protiv njegovog usvajanja.

Reparacije

U toku 2006. godine, u post jugoslovenskim zemljama primenjivane su sledeće vrste reparacija: naknade (na osnovu zakona i na osnovu sudskih odluka), restitucija, utvrđivanje sudbine nestalih, i otkrivanje spomen-obeležja. Povrat i obnova imovine, te novčane reparacije su uglavnom najpre obezbeđeni za pripadnike većine, odnosno žrtve na pobedničkoj strani rata, dok u odnosu na pripadnike manjine proces još uvek traje, ili tek treba da počne (u Hrvatskoj je desetinama hiljada Srba sudskim putem oduzeto stanarsko pravo s obrazloženjem da su napustili stanove, a vlada nije pokazala spremnost da im obezbedi pravičnu restituciju ili kompenzaciju). Spomen-obeležja se takođe podižu u znak sećanja na žrtve većinskog naroda. U koncipiranju i primeni zakona o reparacijama, u svim post-jugoslovenskim zemljama upadljivo su privilegovana vojna lica, odnosno članovi njihovih porodica, u odnosu na civile. U svim delovima bivše Jugoslavije, izvestan broj civilnih žrtava rata i osoba čija su ljudska prava ozbiljno kršena u prethodnom periodu nastojao je da ostvari naknadu štete sudskim putem. U Srbiji su, u njihovo ime, nevladine organizacije za ljudska prava podnosile tužbe za naknadu štete, i u većini slučajeva sudovi su presudili u korist žrtava. U drugim zemljama, broj tužilaca je bio relativno mali, zbog nepostojanja delotvornih sistema besplatne pravne pomoći i zakonskih

rešenja kojima bi se žrtve izuzele od plaćanja sudskih taksi i troškova postupka u slučaju gubitka spora.

U svim post-jugoslovenskim zemljama karakter spomen-obeležja i način na koji se podižu jasno reflektuje političku i društvenu klimu u datoj sredini. U Srbiji, spomen-obeležja izražavaju potrebu većinskog dela društva da interpretira ulogu Srbije u ratovima 1990-ih, inače žestoko kritikovanu u međunarodnoj zajednici i u drugim delovima bivše Jugoslavije, kao jednoznačno pozitivnu. U Hrvatskoj i na Kosovu, gotovo potpuno odsustvo spomen-obeležja o stradanjima manjinskog (srpskog) naroda izražava rasprostranjen stav da uloga pravedne žrtve isključivo pripada većinskom (hrvatskom, odnosno albanskom) narodu. U Bosni i Hercegovini postoji nešto veća spremnost da se, kroz simboličku formu spomenika, prihvate svedočanstva o stradanju "druge strane", iako takvi primeri predstavljaju izuzetak pre nego pravilo. U Crnoj Gori, tenzija između vlasti koja je zagovarala samostalnost Crne Gore, s jedne strane, i onih sektora u društvu koji su naklonjeni Srbiji, s druge strane, prelama se i kroz praksu podizanja spomen-obeležja. Ono što je zajedničko spomen-obeležjima u svim delovima bivše Jugoslavije je prihvatanje, na simboličkom nivou, privilegovanog položaja vojnih žrtava u odnosu na civile.

I. Suđenja za ratne zločine

Suđenja za ratne zločine predstavljaju najvažniji oblik tranzicione pravde koji se primenjuje u post-jugoslovenskim zemljama. U ranom posleratnom periodu nosilac procesuiranja ratnih zločina u regionu bio je *Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju* (MKTJ), prvenstveno zbog toga što nacionalna pravosuđa nisu za takav zadatak bila spremna. Kroz duži vremenski period, suđenja pred domaćim sudovima su više služila kao instrument odmazde nego instrument pravde, utoliko što su pripadnici većinskog naroda u datom području bili praktično izuzeti od gonjenja, a postupci su pokretani isključivo protiv pripadnika vojnih, policijskih ili paravojnih formacija sutprostavljene strane, po pravilu iz druge etničke grupe. Tako, na primer, u Hrvatskoj godinama gotovo nije bilo suđenja protiv etničkih Hrvata za ratne zločine počinjene protiv Srba,²

2 Retke izuzetke tokom devedesetih predstavljaju optužnica protiv Mihajla Hrastova iz 1991., za protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijateljskih vojnika (postupak je 2006. i dalje bio u toku), te optužnica za zločine u Pakračkoj poljani, odnosno ubistvo, protivpravno lišavanje slobode i iznudu iz 1992. godine, protiv Igora Mikole, Muniba Suljića, Siniše Rimca, Zorana Karlovića, Miroslava Bajramovića i Branka Šarića (suđenje je okončano nepravosnažnom presudom 2005).

a Srbiji nije bilo postupaka protiv srpskih policajaca, vojnika, i pripadnika paravojnih formacija. Situacija je počela značajnije da se menja 2001. godine, kada su se demokratske vlade u ove dve zemlje u određenoj meri učvrstile na vlasti, a uticaj nacionalista koji su držali vlast devedesetih godina je slabio. U poslednjih nekoliko godina je porastao broj postupaka protiv pripadnika većinskog naroda u Hrvatskoj, Srbiji, i Bosni i Hercegovini (BiH). Uspostavljanje specijalnih tužilaštava za ratne zločine, odnosno specijalizovanih veća ili sudova za ovu vrstu slučajeva, u periodu 2003.-05., dovelo je do poboljšanja istraga i suđenja za ratne zločine.

U 2006. godini je nastavljen pozitivan trend iz prethodnih godina, naročito potcrtan daljnjim napretkom u saradnji tužilaštava iz BiH, Hrvatske, i Srbije. Ipak, u sve tri zemlje bili su vidljivi značajni problemi u procesuiranju ratnih zločina, uključujući nedovoljnu podršku političkih struktura krivičnom gonjenju osumnjičenih za ratne zločine bez obzira na nacionalnost, kao i neadekvatne mere za podršku i zaštitu svedoka. U Crnoj Gori nije bilo suđenja za ratne zločine, a na Kosovu je održano samo jedno takvo suđenje.

Paralelno sa suđenjima pred domaćim sudovima, nastavljen je i veći broj suđenja pred MKTJ. S obzirom da vlasti iz država na području bivše Jugoslavije nemaju značajniju ulogu u pripremanju haških predmeta i u suđenjima, rad tribunala nije predmet ovog izveštaja.

Hrvatska

U Hrvatskoj je od 1991. do kraja 2005. godine, prema podacima Državnog odvjetništva Republike Hrvatske, za kaznena djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom (glava XIII. Kaznenog zakona) prijavljeno 4,814 osoba, pokrenute su istrage protiv 3,280 osoba, optuženo ih je 1,428. Tijekom 2004. napravljena je revizija svih istraga, pa je obustavljen postupak za 448 osoba, zbog nedostatka dokaza ili zbog toga što je djelo potpalo pod djelo oružane pobune te je osoba oslobođena po Zakonu o općem oprost. Do kraja 2006. osuđeno je 611 osoba, a oslobođeno 245.

Većina optužnica odnosi se na pripadnike srpskih paravojnih formacija (od osuđenih 611 osoba, 12 je pripadnika hrvatskih vojnih ili policijskih postrojba). Najveći dio suđenja proveden je u odsutnosti optuženih, a na osnovi nedovoljno preciziranih optužnica protiv velikog broja osoba. U posljednjih nekoliko godina održava se dvadesetak suđenja godišnje. Pri tome, u gotovo dvije trećine slučajeva, suđenja su ponovljena na osnovi rješenja Vrhovnog suda Republike Hrvatske, najčešće zbog nedovoljno utvrđenog činjeničnog stanja. Takve manjkavosti u prvostupanjskim postupcima upozoravaju na nedovoljnu aktivnost tužitelja i na nevoljkost sudaca da donose nepopularne (oslobađajuće) odluke. Također, pri ponovljenim suđenjima osobama koje su osuđene u odsutnosti, a koja imaju zakonsko pravo na ponovljeno suđenje, otkrivaju se slučajevi u kojima branitelji po službenoj dužnosti nisu uložili žalbe Vrhovnom sudu, iako su njihovi branjenici osuđeni na višegodišnje kazne zatvora.

Usprkos formiranju četiriju istražnih centara za ratne zločine (Osijek, Rijeka, Split i Zagreb), započete istrage i sudski procesi odvijaju se na županijskim sudovima prema mjestu izvršenja zločina. Najveći broj suđenja se stoga održava pred županijskim sudovima u Vukovaru, Osijeku, Zadru, Šibeniku, Sisku i Karlovcu. Iako bi za lokalnu zajednicu bilo najbolje da se suđenja počinjena na tom području u toj zajednici i procesuiraju, kadrovski i tehnički kapaciteti sudova i veliki pritisci lokalne sredine na sudove i na svjedoke ozbiljna su prepreka nepristranom i objektivnom suđenju.

U devet županijskih sudova u Hrvatskoj tijekom 2006. godine održana su ukupno 23 suđenja za ratne zločine. Od toga je 18 procesa vođeno protiv pripadnika srpskih formacija, a pet protiv pripadnika vojno-poli-cijskih snaga Republike Hrvatske.³ Skupina vodećih nevladinih organizacija za ljudska prava sustavno je pratila suđenja u 18 predmeta. U izvještaju za 2006. godinu ove su organizacije kao pozitivne trendove identificirali sljedeće:

- jačanje regionalne suradnje u procesuiranju ratnih zločina, uključujući osiguranje svjedoka iz druge zemlje;

3 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Documenta, Građanski odbor za ljudska prava i Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, *Praćenje suđenja za ratne zločine, Izvještaj za 2006.* (Osijek, 2006.), str. 15.

- inzistiranje Državnog odvjetništva Republike Hrvatske (DORH) na tome da se optuženima ne sudi u odsutnosti;
- otvaranje istraga za zločine počinjene nad etnički nehrvatskim stanovništvom;
- postupno otvaranje DORH-a prema javnosti većom dostupnošću informacija;
- odsutnost bitnih povreda Zakona o kaznenom postupku;
- odsutnost incidenata na sudskim hodnicima i normalno odvijanje glavnih rasprava.

Nedostaci koji se i dalje ističu:

- nedovoljno precizirane optužnice;
- i dalje velik broj suđenja u odsutnosti (56%);
- neujednačena praksa određivanja pritvora;
- nedovoljna podrška svjedocima i žrtvama.⁴

Za nešto više od pola optuženih suđenje se vodilo u odsutnosti, usprkos višegodišnjim nastojanjima Glavnoga državnog odvjetnika da se s tom praksom prekinе. Suđenja u odsutnosti ne pridonose osjećaju kod žrtava da je pravda ispunjena, dovode do nepotrebnog trošenja sudskih resursa i sporna su sa stanovišta poštovanja prava optuženog na obranu.

Od 38 optuženih koji su prisustvovali suđenjima, 26 ih se branilo sa slobode, a 12 ih je bilo u pritvoru tijekom suđenja.⁵ S obzirom na prirodu ratnih zločina kao osobito teških krivičnih djela, postotak optuženih koji se brane sa slobode neobično je visok. Suglasnost DORH-a i suda s time da optuženi ostanu na slobodi sugerira da tužitelji često ne vjeruju da imaju dovoljno jake dokaze protiv okrivljenih. To upozorava na mogućnost da je i samo podizanje optužnice nekada predstavljalo način da se zadovolji potreba lokalne sredine da se suđenje provede za nesumnjivo počinjene zločine, premda dokazi protiv konkretnog osumnjičenog nisu bili dovoljni.

Jedini sud u kojem je na sustavniji način primjenjivan program potpore svjedocima i žrtvama bio je Županijski sud u Vukovaru, pilot projektom Volonterske

službe za podršku svjedocima. Istodobno, ovaj sud, u kojem se održava veći broj suđenja nego u drugim županijskim sudovima, zbog malih sudnica i uskih čekaonica ima vrlo loše uvjete za normalno odvijanje postupka.⁶ Kada dolaze u sud svjedočiti, svjedoci najčešće ne dobivaju psihološku pomoć.⁷

Odjel za podršku svjedocima i sudionicima krivičnih postupaka za ratne zločine pri Ministarstvu pravosuđa je zbog upravne odluke o rasporedu u nadležnost Uprave za međunarodnu pravnu pomoć, suradnju i ljudska prava, kao i zbog svojih ograničenih kapaciteta, uglavnom bio usmjeren na potporu svjedocima u međunarodnoj suradnji na procesuiranju ratnih zločina. U drugoj polovici godine Odjel je, uz to, aktivno podržao novoosnovanu Volontersku službu za podršku svjedocima u Vukovaru,⁸ a imao je namjeru podržati osnivanje volonterskih službi pri drugim sudovima.

U deset županijskih sudova sudnice imaju opremu za prijenos slike i tona, ali 2006. godine oprema nije korištena.⁹ Županijski sud u Splitu je u predmetu *Lora* odbio prijedlog tužiteljstva da se omogući svjedočenje putem videolinka iz Australije.¹⁰

Pritisci na svjedoke i nepostojanje djelotvornog programa za podršku svjedocima i njihovu zaštitu došli su 2006. godine do izražaja u vjerojatno najznačajnijem postupku za ratne zločine u Hrvatskoj nakon rata. U tom je predmetu osumnjičen Branimir Glavaš, nekadašnji visoki dužnosnik vladajuće Hrvatske demokratske zajednice, i bivši zapovjednik obrane Osijeka. Istraga protiv Glavaša otvorena je zbog osnovane sumnje da je bio umiješan u ubojstva civila-Srba u Osijeku 1991. Protiv Glavaša i drugih okrivljenih vođene su dvije istrage, pred županijskim sudovima u Zagrebu i Osijeku. Usprkos upletanju osumnjičenog u istražni proces putem medija, istražni sudac Županijskog suda u Zagrebu tri puta je odbijao prijedloge Državnog odvjetnika za određivanje pritvora, a izvanraspravno vijeće istoga suda odbijalo je žalbe odvjetnika.¹¹ Kada je potkraj godine istražni sudac napokon donio rje-

⁴ *Ibid.*, str. 9

⁵ *Ibid.*, str. 16.

⁶ *Ibid.*, str. 13 i str. 25.

⁷ *Ibid.*, str. 16.

⁸ Volonterska služba za podršku svjedocima je organizacija civilnoga društva, aktivna pri Županijskom sudu u Vukovaru.

⁹ *Ibid.*, str. 25.

¹⁰ Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Croatia, *Background report: Domestic War Crime Trials 2005*, 13. rujna 2006., str. 19.

¹¹ Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek & drugi, *Praćenje suđenja za ratne zločine, Izvještaj za 2006.*, str. 14, fusnota 13.

šenje o određivanju pritvora, dijelom zasnovano na opasnosti da bi osumnjičeni mogao utjecati na svjedoke, prošla su četiri i pol mjeseca tijekom kojih su već ispitani gotovo svi svjedoci iz prvobitnog istražnog zahtjeva županijskog državnog odvjetništva.¹² Osumnjičeni Glavaš i njegovi advokati tijekom tih mjeseci provodili su intenzivnu medijsku kampanju koja je uključivala i objavljivanje imena saslušanih svjedoka, njihovih iskaza, pa i zapisnika s istražnih rasprava na internetu.¹³

Među održanim suđenjima, posebnu su pažnju javnosti privukli postupci za ratni zločin protiv civilnoga stanovništva u Vojnom zatvoru Lori, te postupak za zločin na Koranskom mostu, protiv Mihajla Hrastova. U ponovljenom postupku za zločine u Lori osuđeni su pripadnici Vojne policije Hrvatske vojske.¹⁴

Postupak za zločin na Koranskom mostu vodio se protiv Mihajla Hrastova, bivšeg pripadnika Specijalne policije, optuženog za ubojstvo trinaest zarobljenih rezervista ondašnje Jugoslavenske narodne armije (JNA), 1991. godine u Karlovcu. Postupak je započeo još 1992. godine. Vrhovni je sud dva puta ukidao oslobođajuću presudu zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja. Treće ponovljeno suđenje Hrastovu započelo je 20. rujna 2004. Opunomoćenici oštećenih i promatrači uočili su propust tužilaštva da za likvidaciju velikog broja osoba optuži više od jedne osobe,¹⁵ kao i nespremnost suda da utvrdi stvarno činjenično stanje.¹⁶

U vezi istraga o ratnim zločinima važna je preporuka Glavnog državnog odvjetnika županijskim državnim odvjetnicima iz rujna 2006. godine da sva nerazriješena ubojstva iz razdoblja od 1991. do 1995. godine tretiraju kao ratne zločine, čime se izbjegava opasnost od zastarijevanja kaznenog gonjenja.¹⁷

Amnestija

Hrvatski sabor je 1992. donio Zakon o amnestiji od kaznenog gonjenja i postupka za krivična djela počinjena u oružanim sukobima i u ratu protiv Republike Hrvatske,¹⁸ koji je izmijenjen 1995. Potom je Sabor donio Zakon o amnestiji za počinitelje krivičnih djela s privremeno okupiranih dijelova područja Vukovarsko-srijemske i Osječko-baranjske županije¹⁹ i Zakon o općem oprost²⁰, koji je i danas na snazi. Amnestija se, prema Zakonu u općem oprost²⁰ odnosi na djela počinjena od 17. kolovoza 1990. do 23. kolovoza 1996. godine. Navedenim zakonom je propisano da se protiv izvršitelja postupak neće pokretati, a ako je pokrenut, sud će rješenjem postupak obustaviti po službenoj dužnosti. Od amnestije su izuzeti izvršitelji najtežih povreda humanitarnog prava koje imaju karakter ratnih zločina.

Ovim mjerama stvoren je politički i pravni okvir za poslijeratnu integraciju srpske manjine i normalizaciju međuetničkih odnosa. Međutim, primjena zakona bez stvarne političke volje za normalizacijom nije pridonijela pomirenju, a dovela je do negativnih efekata i zloupotreba. Političari i mediji nisu jasno upozoravali na činjenicu da zakonima o amnestiji nisu abolicirani ratni zločini. Nasuprot tome, neki saborski zastupnici, kao i pravosudni dužnosnici, javno su interpretirali primjenu zakona kao da on abolicira ratne zločine. Tako je u javnosti stvoren dojam da su Srbima zločini oprošteni, dok hrvatska vlast za ratne zločine procesuirala vlastite vojnike.

Pripadnici srpske manjine zakon su doživljavali kao nametnut, smatrajući da ih se bez dokaza i neselektivno proglašava pobunjenicima – i one koji u sukobu nisu sudjelovali, ili su bili prisiljeni da se u sukob uključe.

¹² *Ibid.*, str. 20.

¹³ *Ibid.*, str. 20.

¹⁴ Tomislav Duić i Tonči Vrkić osuđeni su na osam godina, Davor Banić na sedam godina, a Miljenko Bajić, Josip Bikić, Emilio Bungur, Ante Gudić i Anđelko Botić na po šest godina

¹⁵ Vladimir Matijanić, "Planirana likvidacija", *Feral* (Split), 29. studenoga 2006. (<http://feral.mediaturtle.com/look/weekly1/section3.tpl?IdLanguage=7&IdPublication=1&NrArticle=14841&NrIssue=1106&NrSection=21&x=14&y=1>) (intervju s Lukom Šuškom, zastupnikom jednoga od ranjenih rezervista JNA).

¹⁶ Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek & drugi, *Praćenje suđenja za ratne zločine, Izvještaj za 2006.*, str. 12.

¹⁷ "Bajićeva akcija", *Jutarnji list* (Zagreb), 25. rujna 2006.

¹⁸ *Narodne novine*, br. 58/92, 25. rujna 1992.

¹⁹ *Narodne novine*, br. 43/96, 31. svibnja 1996.

²⁰ *Narodne novine*, br. 80/96, 27. rujna 1996.

U pravosudnoj praksi, u velikom broju slučajeva tužitelji su 1990-ih izmijenili pravnu kvalifikaciju djela u već podignutim optužnicama za oružanu pobunu u ratni zločin, bez mijenjanja činjeničnog opisa kaznenog djela. Na osnovi tako promijenjenih optužnica, održavana su brojna suđenja, najčešće u odsutnosti optuženih. Državno odvjetništvo republike Hrvatske radi revizije ovakvih slučajeva od 2001. godine, kada je u Hrvatskoj, kao samostalnoj državi, po prvi put došlo do promjene vlasti.

Iako u javnosti dominira percepcija da se zakon koristio samo za amnestiju pripadnika srpskih postrojba, u pravosudnoj praksi se u više prilika zakon koristio i za amnestiju pripadnika hrvatskih postrojba. Primjeri uključuju amnestiju za Antuna Gudelja, optuženog za ubojstvo šefa policije u Osijeku Josipa Reihla Kira, 1. srpnja 1991., kao i amnestiju optuženih za ubojstva srpskih civila 1991. godine u Novskoj.²¹

Bosna i Hercegovina

Posljednjih godina, broj suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini značajno je povećan. Dok je 2004. godine u cijeloj BiH donošenjem drugostepenih presuda pravosnažno okončano pet postupaka, a uz to su sudovi donijeli 15 presuda u prvom stepenu, u 2005. godini usvojeno je devet pravosnažnih i 16 prvostepenih presuda. U 2006. godini, kada su počeli da djeluju punim kapacitetom specijalizovano Odjeljenje za ratne zločine pri Tužilaštvu BiH i Vijeće za ratne zločine pri Sudu BiH, broj pravosnažnih presuda je povećan na 17, a broj prvostepenih presuda na 23 (od toga osam pred Sudom BiH).²²

Suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini održavaju se pred dvije grupe sudova: Sudom BiH, s jedne strane, i sudovima u entitetima (Federaciji BiH i Republici Srpskoj), odnosno sudom Distrikta Brčko, s druge strane. Vijeće za ratne zločine pri Sudu BiH uspostavljeno je u martu 2005. godine, i sudi u tzv. naročito osjetljivim predmetima ratnih zločina, gdje osjetljivost određuju težina zločina ili rang optuženog. Neki od predmeta su na Sudu BiH prenijeti iz

Haškog tribunala, u okviru "izlazne strategije", koja bi trebalo da rezultira okončanjem rada Tribunala 2010. godine.²³ Predmeti manje osjetljivosti procesuiraju se pred kantonalnim sudovima u Federaciji BiH, okružnim sudovima u Republici Srpskoj, i sudu Distrikta Brčko.

Pred svim ovim sudovima postavlja se kao značajan problem to što mnoga lica, koja su osumnjičena za izvršenje ratnih zločina, više ne žive u BiH, već u susjednim zemljama, čije su državljanstvo u međuvremenu stekli. Ustav Republike Hrvatske ne dopušta ekstradiciju svojih državljana drugim državama, pa tako nisu moguća ni izručenja Bosni i Hercegovini. Novi Ustav Republike Srbije, iz novembra 2006. godine, ne sadrži zabranu ekstradicije, ali takva zabrana postoji u Zakonu o krivičnom postupku. Istovremeno, BiH nije voljna da prepusti suđenja ovih lica pravosuđu Hrvatske i Srbije. Ovo dovodi do velike praznine u kažnjavanju ratnih zločina.

Suđenja pred lokalnim sudovima

Bitan preduslov za pravično i efikasno procesuiranje ratnih zločina u etnički kompleksnoj sredini, kao što je BiH predstavlja spremnost tužilaštava i sudova da u svom djelovanju slijede isključivo profesionalne standarde, odnosno da u donošenju odluka ne preferiraju žrtve i optužene s obzirom na njihovu etničku pripadnost. S obzirom da su posljednjih godina većinu optuženih i osuđenih pred lokalnim sudovima činili pripadnici većinskog naroda u datoj sredini, čini se da je pravosudna reforma, sprovedena između 2002. i 2004. godine (vidjeti dolje, poglavlje *Lustracija – Bosna i Hercegovina*) imala pozitivan efekat, utoliko što je suzila prostor za nacionalističko djelovanje tužilaca i sudija.

Postoji, međutim, čitav niz drugih faktora, koji utiču na sposobnost pravosuđa u Federaciji BiH, odnosno u Republici Srpskoj, da se nosi sa složenim predmetima ratnih zločina. U te faktore spadaju saradnja, koju tužioci dobijaju od policijskih organa, saradnja sa pravosuđima susjednih država u kojima svjedoci i osumnjičeni često žive, zaštita svjedoka, profesional-

21 Presudama Vojnog suda u Zagrebu oslobođeni su optuženi za ubojstva Sajke Rašković, Miše Rašković, Mihajla Šeatovića i Ljubana Vujić (K-42/92) kao i optuženi za ubojstva Vere Mileusnić, Goranke Mileusnić i Blaženke Slabak (K-44/92).

22 Informacija dobijena od Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OEBS) – Misije u BiH, 5. februar 2007.

23 Do kraja 2006. godine, Haški tribunal je prenio Sudu BiH pet predmeta, sa devet optuženih osoba.

na sposobnost subjekata u postupku, finansijska sredstva i ljudski resursi, koje entiteti odvajaju za procesuiranje ratnih zločina, i slično. Po svim ovim pitanjima, postoje bitni problemi, koji ograničavaju sposobnost lokalnog pravosuđa da procesuirat ratne zločine.

Analiza, koju je u oktobru 2006. godine objavilo Visoko sudsko i Tužilaško vijeće BiH pokazala je da u tužilaštvima u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Distriktu Brčko nema stručnih saradnika i istražitelja angažovanih na predmetima ratnih zločina. Specijalizovana odjeljenja za ratne zločine postoje u manje od polovine kantonalnih i okružnih tužilaštava. Većina tužilaštva nema potrebnu opremu (video kamere, diktafone, mobilnu opremu) i posjeduje veoma oskudnu literaturu iz oblasti ratnih zločina. Ni u jednom kantonalnom Ministarstvu unutrašnjih poslova, niti u organizacionim jedinicama Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, ne postoje posebne organizacione jedinice za istraživanje ratnih zločina. Nije dan sud u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Distriktu Brčko nema organizovano posebno odjeljenje za ratne zločine. Samo Kantonalni sud u Sarajevu ima stručnog saradnika (jednog) raspoređenog u krivično odjeljenje. Ni u Federaciji BiH, niti u Republici Srpskoj, ne postoji strategija zaštite i program zaštite svjedoka.²⁴

Bitan pozitivan pomak učinjen je krajem 2005. i početkom 2006. godine, kada je na zamahu dobilo procesuiranje za ratne zločine pred sudovima u Republici Srpskoj. Do tada je u ovom entitetu praktično postojala nekažnjivost za počinioce ratnih zločina. Krajem 2005. godine okružni sudovi u Banja Luci i Trebinju su osudili petoricu optuženih Srba u tri suđenja,²⁵ a u toku 2006. godine ova dva suda su donijela ukupno šest prvostepenih presuda u postupcima protiv osmorice Srba i jednog Bošnjaka.²⁶

Uprkos, pozitivnom angažovanju nekih tužilaštava i sudova u Republici Srpskoj na predmetima ratnih zločina na prelazu iz 2005. u 2006. godinu, posmatrači su

izrazili zabrinutost da se pozitivan trend neće nastaviti ako Republika Srpska ne riješi problem ograničenih tužilačkih resursa, kao i probleme nedostatka pomoćnog osoblja i istražnih kapaciteta, nedovoljne pomoći od policije Republike Srpske i nekorištenja dokaza iz drugih izvora, te zastrašivanja i iznurenosti svjedoka.²⁷ Već u drugoj polovini 2006. godine došlo je do pada aktivnosti, pa su, od tridesetak suđenja, koja su u cijeloj BiH krajem godine bila u toku ili je trebalo da počnu, samo dva bila pred sudovima u Republici Srpskoj.²⁸ Ovo ukazuje na realnu mogućnost da je u srpskom entitetu ponovo prevladavao indiferentan odnos prema utvrđivanju odgovornosti za počinjene ratne zločine. Pred tri Okružna Suda (Istočno Sarajevo, Bijeljina, i Doboj) do sada nije održano nijedno suđenje, što otvara prostor za zaključak da tamošnja tužilaštva opstruiraju istrage.

Suđenja pred Vijećem za ratne zločine Suda BiH

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i Ured visokog predstavnika u BiH su 2003. godine inicirali ustanovljavanje Specijalnog sudskog vijeća za ratne zločine, kao sastavnog dijela državnog Suda BiH, s ciljem da vodi krivične postupke za najteže slučajeve ratnih zločina. Vijeće za ratne zločine je počelo sa radom u martu 2005. godine. U novembru 2006. godine, dvanaest međunarodnih sudija i šest sudija iz BiH radili su na ovim predmetima.²⁹ U Odjeljenju za ratne zločine pri Uredu Državnog tužioca BiH, krajem 2006. godine radilo je osam domaćih i pet međunarodnih tužilaca.³⁰

U toku 2006. godine, sud je donio osam prvostepenih presuda protiv isto toliko lica. U toku je bilo deset suđenja (protiv 26 lica), a na početak je čekalo sedam suđenja (sa 11 optuženih).³¹ Broj započetih i predstojećih suđenja pred Sudom BiH krajem godine je nadmašio broj suđenja pred svim drugim sudovima u državi.

24 Analiza procjene sposobnosti tužilaštava, sudova i policijskih organa u Bosni i Hercegovini za postupanje u predmetima ratnih zločina, 5. oktobar 2006.

25 Human Rights Watch, *A Chance for Justice? War Crime Prosecutions in Bosnia's Serb Republic*, mart 2006, str. 9-10.

26 Informacija dobijena od OEBS – Misije u BiH, 5. februar 2007.

27 Human Rights Watch, *A Chance for Justice? War Crime Prosecutions in Bosnia's Serb Republic*, mart 2006.

28 Informacija dobijena od OEBS – Misije u BiH, 5. februar 2007.

29 Intervju sa osobljem Ureda registra Suda BiH, Sarajevo, 17. novembar 2006.

30 Human Rights Watch, *Narrowing the Impunity Gap: Trials before Bosnia's War Crimes Chamber*, februar 2007, str. 5.

31 Informacija dobijena od OEBS – Misije u BiH, 5. februar 2007.

Pred Vijećem za ratne zločine je u toku godine započeo i prvi postupak u BiH za krivično djelo genocida, u predmetu *Mitrović i drugi (Kravice)*. Postupak se vodi protiv jedanaest bivših pripadnika Vojske i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, optuženih za likvidaciju zarobljenih Bošnjaka iz područja Srebrenice, 13. jula 1995. godine. Većina saslušanih svjedoka su i sami pripadali oružanim snagama Republike Srpske, i pred sudom su djelovali nervozno ili uplašeno, izbjegavajući odgovore na mnoga pitanja.³²

Uprkos, impresivnom bilansu u nešto više od godinu dana rada, u procesuiranjima ratnih zločina pred Sudom BiH ispoljili su se i ozbiljni problemi, koji zahtijevaju rješavanje kako bi se pozitivni trend nastavio. Tužilaštvo BiH nije uspjelo da uvjerljivo predstavi javnosti kriterijume na osnovu kojih daje prioritet određenim slučajevima u odnosu na druge. Udruženja žrtava i politički predstavnici iz raznih dijelova BiH, a naročito iz Republike Srpske, izražavali su nezadovoljstvo navodnim privilegovanjem, od Tužilaštva, određenih grupa žrtava na račun drugih. Odjeljenje za kontakte sa javnošću nije uspostavilo odgovarajuću komunikaciju sa građanima, koji su bili najviše pogođeni ratnim sukobom, kako bi im približilo način rada Suda BiH. Kritiku je izazvalo i često zatvaranje sjednica. Javnost je, iz svih ovih razloga, u dobroj mjeri zadržala odnos nepovjerenja u odnosu na Sud.

Srbija

U toku godine u Srbiji su održana suđenja za ratne zločine u sedam predmeta – dva vezana za zločine u BiH (*Zvornik*, i *Škorpioni*), dva u Hrvatskoj (predmeti *Radak* i *Bulić*, za zločin na poljoprivrednoj farmi Ovčara), i tri vezana za Kosovo (*Suva Reka/Suahrekë*, slučaj *braće Bytyqi*, i slučaj *Lekaj*). Sva suđenja su se odvijala pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu.

Ukupno su, od osnivanja veća i tužilaštva za ratne zločine 2003. godine do kraja 2006., u Srbiji u prvom stepenu okončana samo četiri predmeta (tri vezana za zločin na farmi Ovčara i predmet *Lekaj*), a nijedan

predmet pred Većem za ratne zločine nije pravosnažno okončan. Postoji više razloga za ovu ne-efikasnost.

Vlada Srbije iskazala je indiferentan odnos prema delovanju Tužilaštva i Veća za ratne zločine. Sredstva koje vlada i parlament odvajaju za rad Tužilaštva daleko su od dovoljnih. Ovo ima za posledicu da tužilaštvo zapošljava samo sedam tužilaca, a svu sedmoricu opslužuje samo jedan stručni saradnik.³³ Za putovanja u druge delove bivše Jugoslavije tužilaštvo često mora da traži sredstva sa strane, uglavnom kod međunarodnih organizacija ili stranih ambasada koje su prisutne u Srbiji.

Potencijalno najveći doprinos procuesiranju ratnih zločina Srbija bi mogla da ostvari rešavanjem zločina počinjenih na Kosovu 1998-99. godine. Međutim, samo dva tužioca rade na ovim predmetima. Njihov pristup relevantnim informacijama je ograničen. Političko rukovodstvo Srbije nije ničim pokazalo da smatra gonjenja za ratne zločine važnim i da očekuje od policije da se tom poslu posveti. Saradnja između tužilaca i Službe Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) za istraživanje ratnih zločina je nezadovoljavajuća. Albanski svedoci sa Kosova nisu voljni da sarađuju sa tužilaštvom iz Srbije, čak i kada se radi o istragama o zločinima protiv Albancima. Intenziviranje političkih rasprava 2006. godine o konačnom statusu Kosova samo je kod ovih svedoka osnažilo rezervu prema institucijama koje reprezentuju srpsku državu. Misijska Ujedinjenih Nacija na Kosovu (UNMIK – *United Nations Mission in Kosovo*), koja bi mogla da uspostavi most između tužilaštva i albanskih svedoka, tako što bi ove potonje ohrabrila na veću kooperativnost, nije preduzimala dovoljne napore da to i učini, prema navodima srpskog tužilaštva.³⁴

Posmatrači su kritikovali Tužilaštvo zbog toga što, nekoliko godina nakon početka suđenja pred specijalnim većem, još uvek nije podiglo optužnice protiv visokopozicioniranih pripadnika policije i vojske za zločine koje su neposredno počinila njima podređena lica. Izvestan napredak je u ovom pogledu napravljen u predmetu *Suva Reka*, u kom je suđenje počelo u oktobru 2006. godine. Optužnicom za ratni zločin pro-

32 Nalaz iz monitoringa Fonda za humanitarno pravo, februar 2007.

33 Intervju sa predstavnicima Tužilaštva za ratne zločine, Beograd, 16. mart 2007.

34 *Ibid.*

tiv civilnog stanovništva prvi put su optuženi, pred domaćim sudom, redovni pripadnici MUP-a Srbije, među njima komandant 37. odreda Posebne jedinice policije MUP-a Srbije.

Neke pravne kvalifikacije u optužnicama izazvale su zabrinutost da Tužilaštvo nastoji da prikrije ulogu države Srbije u sukobima u drugim delovima bivše Jugoslavije. U optužnicama u predmetima *Zvornik* i *Škorpioni*, Tužilaštvo je kvalifikovalo sukob u BiH kao "građanski rat". Ovim se ignoriše činjenica da je ondašnja SR Jugoslavija (kao i Republika Hrvatska) bila uključena u sukob u BiH do te mere da je MKTJ u više presuda ocenio da se na sukob primenjuju sve odredbe Ženevskih konvencija, međunarodnih instrumenata koji se u celini primenjuju samo na međunarodne sukobe.

Fond za humanitarno pravo (FHP) je takođe kritikovao preciziranje optužnice u predmetu *Škorpioni* u toku 2006. godine, kojim je Tužilaštvo označilo jedinicu *Škorpioni* kao paravojnu formaciju u sastavu Vojske Republike Srpske Krajine (u Hrvatskoj). Prema optužnici, *Škorpioni* su na trnovskom ratištu primali naređenja od starešina Vojske Republike Srpske. FHP je ukazao na pismene dokaze Tužilaštva MKTJ iz kojih proizlazi da su *Škorpioni* na trnovskom ratištu delovali kao jedinica MUP Srbije.³⁵

Dodatni izazov za tužioce i sudije Veća za ratne zločine predstavljaju stavovi Vrhovnog suda Srbije. Ovaj sud po pravilu ukida prvostepene presude u postupcima za ratne zločine, što stvara sumnje kod posmatrača i kod porodica žrtava da sudije u Vrhovnom sudu, koje su imenovane još u vreme vladavine Slobodana Miloševića, iz političkih razloga nastoje da otežaju procesuiranje ratnih zločina. Vrhovni sud Srbije je 14. decembra 2006. godine ukinuo prvostepenu presudu za ratni zločin u predmetu *Ovčara* i vratio predmet na ponovno suđenje. Pravna analiza odluke Vrhovnog

suda, koju je uradila beogradska misija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, zaključila je da je bar u odnosu na neke od četrnaest osuđenih Vrhovni sud mogao da potvrdi prvostepenu presudu bez vraćanja na ponovno suđenje.³⁶

S obzirom da su na suđenjima za ratne zločine do sada uglavnom optuženi pripadnici srpske policije i dobrovoljačkih grupa iz Srbije, naročito je važno da se obezbedi efikasna zaštita svedoka iz Srbije koji bi trebalo da svedoče protiv ovih optuženih. Međutim, u budžetu Srbije za 2006. godinu praktično nije bilo sredstava za zaštitu svedoka.³⁷ U toku godine je pri Veću za ratne zločine uspostavljena Služba za podršku žrtavama i svedocima i otvorena posobna prostorija za primanje svedoka.³⁸

I uloga svedoka koji žive izvan Srbije je od krucijalnog značaja za efektivno procesuiranje ratnih zločina. S obzirom na nepoverenje žrtava u institucije Srbije, i problem za tužioce i sudije da obezbede njihovo učesće u suđenjima, FHP je proteklih godina zastupao žrtve pred sudom i ohrabrivao ih da učestvuju u suđenjima.³⁹ U predmetu *Zvornik*, FHP je obezbedio deset od 38 svedoka koji su svedočili tokom 2006. godine. Petorica svedoka, bivših logoraša, su tokom puta i boravka u Srbiji bili pod nadzorom Jedinice MUP-a Srbije za zaštitu svedoka. Dolazak petorice svedoka FHP je organizovao nezavisno od Jedinice MUP-a. U predmetu *Škorpioni*, predstavnici FHP su pre početka suđenja posetili porodice žrtava, pozvali ih da učestvuju u suđenju i da pred sudom detaljno opišu kada su poslednji put videli članove svojih porodica, koje su prepoznali na video snimku. Pored troje svedoka/oštećenih, koje je predložio tužilac, u postupku su svedočila još tri svedoka/žrtve koje je identifikovao FHP. Tim FHP-a za podršku svedocima i žrtvama je organizovao put i boravak u Beogradu svih šest svedoka/žrtava.⁴⁰

35 Fond za humanitarno pravo, *Bilten Tranziciona pravda*, br. 1, januar 2007., str. 2.

36 Intervju sa predstavnikom misije Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, Beograd, 13. mart 2007.

37 J. Čolak, "Svedoci saradnici su ključ suđenja", *Danas* (Beograd), 20. maj 2006. (izjava Dragana Jovanovića, šefa Jedinice za zaštitu svedoka u MUP-u Republike Srbije); "Nema para za zaštićene svedoke", *web stranica B-92* (Beograd), 26. jun, 2006. (www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=06&dd=26&nav_category=120&nav_id=202596) (intervju sa Vidom Petrović-Škero, predsednikom Vrhovnog suda Srbije).

38 Intervju sa predstavnicima Tužilaštva za ratne zločine, Beograd, 16. mart 2007.

39 Fond za humanitarno pravo, *Savetovanje svedoka/žrtava i zastupanje pred sudom: model podrške - Izveštaj o realizaciji projekta*, 21. februar 2007. (www.hlc.org.yu/srpski/Nacionalna_sudjenja_za_ratne_zlocine/Srbija/index.php?file=1601.html).

40 *Ibid.*

Nesaradnja Srbije sa Haškim tribunalom

U 2006. godini Srbije nije Haškom tribunalu isporučila nijednog od četiri ili pet optuženika za koje se veruje da i dalje borave na njenoj teritoriji. Najpoznatiji među njima je bivši general Vojske Republike Srpske, Ratko Mladić, optužen za genocid u Srebrenici u julu 1995. godine i za druge teške zločine u BiH. Tužilaštvo Haškog tribunala je, kao i prethodnih godina, tvrdilo da se Mladić i dalje nalazi u Srbiji. Dok su ranijih godina zvaničnici u Srbiji takve tvrdnje opovrgavali, u toku 2006. godine su govorili da ne znaju da li je Mladić u Srbiji ili negde drugde. U februaru je tadašnji Vrhovni savet odbrane Srbije i Crne Gore usvojio izveštaj Vojno-bezbednosne agencije u kom je navedeno da su penzionisani oficiri Vojske Srbije i Crne Gore (SCG) prethodnih godina pomagali u skrivanju Mladića van vojnih objekata.⁴¹ U prvoj polovini godine uhapšeno je nekoliko penzionisanih oficira Vojske SCG i penzionisanih oficira Vojske Republike Srpske sa prebivalištem u Srbiji, kao i drugih lica koja su ranijih godina navodno pomagala skrivanju Mladića. Krivični postupak protiv jedanaest lica počeo je 27. septembra. Utisak posmatrača bio je da suđenje ima za cilj pre svega da navede međunarodnu zajednicu na zaključak kako Srbija preduzima ozbiljne mere da bi uhapsila Mladića.

Palijativnu ulogu je imalo i usvajanje "Akcionog plana" za hapšenje Mladića, od strane Vlade Republike Srbije, u julu. Koordinacija aktivnosti za sprovođenje plana pripala je Vladimiru Vukčeviću, tužiocu za ratne zločine. Nakon tri meseca postojanja programa, glavna tužiteljka Haškog tribunala Carla del Ponte izrazila je nezadovoljstvo radom bezbednosnih službi u sprovođenju plana, odnosno sumnju da srpske obaveštajne službe skrivaju informacije od tužioca Vukčevića.⁴²

Kosovo

Na Kosovu je 2006. godine održano samo jedno suđenje za ratne zločine, protiv šestorice kosovskih Albanaца optuženih za zločine protiv drugih Albanaca. U avgustu je veće, sastavljeno isključivo od međunarodnih sudija, osudilo trojicu bivših oficira Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) na sedmogodišnje kazne zatvora. Tužilac je odustao od gonjenja dvojice od preostala tri optužena, a treći je oslobođen optužbi. Nakon izricanja presude, sud je doneo odluku o puštanju osuđenih na slobodu do pravnosnažnosti. Jedan od osuđenih bio je Selim Krasniqi, koji je posle rata imao komandnu funkciju i u Kosovskom zaštitnom korpusu.

U ovom predmetu se dramatično ispoljio problem zaštite svedoka, koji blokira uspešno procesuiranje ratnih zločina i drugih krivičnih dela u pokrajini. Ključni svedok optužbe je ubijen 10. oktobra 2005. godine na pijaci u selu Zerze/Xërxë, u opštini Prizren.⁴³ Strah običnih ljudi da sarađuju sa tužiocima za ratne zločine, ili simpatija koju imaju prema optuženim kosovskim Albancima, bitni su razlozi zbog kojih su istrage o ratnim zločinima praktično blokirane. Do kraja godine nije usvojen nacrt zakona o zaštiti svedoka. Zapadne zemlje su nevoljne da preuzmu pojedince koji bi zatražili preseljenje ako bi im bezbednost na Kosovu bila dovedena u pitanje.⁴⁴

Iako suđenja za krivična dela počinjena u martu 2004. godine na Kosovu nisu suđenja za ratne zločine, ovde ih treba pomenuti zbog tesne veze između događaja u martu i onih i 1998. i 1999. godine. Intenzitet martovskih nereda dao im je karakter nastavka nasilja sa kraja devedesetih. Kao što je to slučaj i sa suđenjima za ratne zločine, bilans suđenja za martovske događaje je daleko od impresivnog. Prema izveštaju Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, iz novembra 2006. godine, podignuto je 198 optužnica zbog učinjenih krivičnih dela, koje su rezultirale donošenjem 134 osuđujuće pre-

41 Zoran Preradović, "Zatražena krivična odgovornost zbog skrivanja Mladića", *web stranica Radio Slobodna Evropa*, 1. februar 2006. (www.slobodnaevropa.org/content/News/658454.html).

42 Zoran Preradović, "Bezbednosne službe skrivaju informacije?", *web stranica Radio Slobodna Evropa*, 5. oktobar 2006. (www.slobodnaevropa.org/content/News/683880.html).

43 Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission in Kosovo, *Review of the Criminal Justice System in Kosovo*, decembar 2006., str. 14.

44 Human Rights Watch, *World Report 2007*, poglavlje "Serbia, Events of 2006" (hrw.org/englishwr2k7/docs/2007/01/11/serbia14776.htm).

sude.⁴⁵ Podaci Sudskog saveza Kosova, tela koje vodi statistike o suđenjima za martovsko nasilje, pokazuju da je samo 67 lica kažnjeno zatvorskom kaznom, a ostali uslovno ili novčanom kaznom.⁴⁶ Nema podataka o visini izrečenih zatvorskih kazni, ali godišnji izveštaj organizacije Human Rights Watch za 2006. godinu zaključuje da se radi o blagim kaznama.⁴⁷ S obzirom da je u neredima učestovalo oko 51,000 ljudi,⁴⁸ i da je uništeno oko 940 kuća,⁴⁹ konačni bilans od nekoliko desetina blagih zatvorskih kazni pre deluje deluje kao travestija pravde, nego kao njeno ispunjenje.

Crna Gora

U Crnoj Gori 2006. godine nije održano nijedno suđenje za ratne zločine, kao ni u prethodne četiri godine.⁵⁰ U jednom predmetu tužilaštvo je pokrenulo istragu za ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Istraga se odnosi na događaje iz maja 1992. godine, kada je crnogorska policija uhapsila veliki broj bošnjačkih izbeglica koje su zbog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini potražile utočište u Crnoj Gori. Policija je ova lica predala vojsci i policiji Republike Srpske, navodno kako bi bili zamenjeni za bosanske Srbe koje je zarobila Armija BiH. Većinu predatih Bošnjaka su nakon njihovog dolaska u BiH ubili pripadnici oružanih snaga Republike Srpske.

Prema odgovoru Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore iz aprila 1993. godine na poslaničko pitanje četvorice poslanika u Skupštini Crne Gore,

u akciji crnogorske policije je uhapšeno i Republici Srpskoj predato 49 Bošnjaka.⁵¹ Međutim, novinar podgoričkog nedeljnika "Monitor", Šeki Radončić, koji je detaljno istražio slučaj i razgovarao sa velikim brojem svedoka, u knjizi o slučaju iznosi podatke o 85 Bošnjaka deportovanih u maju 1992., i još dvadeset koji su u avgustu iste godine dovedeni iz Foče blizu Nikšića (Crna Gora) i opet vraćeni u Foču.⁵²

Nadležna tužiteljica je tek u oktobru 2005., trinaest godina nakon zločina, podnela zahtev za sprovođenje krivične istrage u ovom predmetu. Istraga zbog krivičnog dela "ratni zločin protiv civilnog stanovništva" formalno je otvorena 18. februaru 2006. godine,⁵³ protiv bivšeg načelnika Centra bezbednosti Herceg Novi Milorada Ivanovića, bivšeg pomoćnika ministra unutrašnjih poslova Crne Gore Milisava Markovića, tadašnjeg operativca Službe državne bezbednosti Duška Bakrača, komandira policije Milorada Šljivančanina, bivšeg pomoćnika načelnika Centra bezbednosti Herceg Novi Branka Bujića i tadašnjeg načelnika Centra bezbednosti Bar Damjana Turkovića. Međutim, istraga je počela tek u novembru, saslušavanjem svedoka sa područja Crne Gore. Do kraja godine, istražni sudija nije saslušao nijednog svedoka-žrtvu.⁵⁴

Za kasno otpočinjanje istrage Državni tužilac Vesna Medenica je posredno prebacila odgovornost na nadležni sud u Podgorici, tvrdeći kako je u više navrata tražila od predsednika Višeg suda i predsednika Vrhovnog suda Crne Gore da istraga u ovom predmetu dobije prioritet.⁵⁵ Međutim, postoje ozbiljne

45 *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/906, 20. novembar 2006., aneks 1, para. 9.

46 [Sekretarijat Sudskog saveza Kosova,] *Podaci o krivičnim delima i prekršajima u vezi martovskih događaja u 2004 godini*, [decembar 2006/januar 2007].

47 Human Rights Watch, *World Report 2007*, poglavlje "Serbia, Events of 2006".

48 Human Rights Watch, *Not on the Agenda: The Continuing Failure to Address Accountability in Kosovo Post-March 2004*, maj 2006, str. 1.

49 Centralna među-ministarska komisija o upravljanju fondovima Vlade Kosova za obnovu štete, "Najčešće postavljana pitanja o post-martovskoj obnovi", septembar 2004, www.ian.org.yu/kosovo-info/zajednicke/FAQ/04-09/FAQSerb.pdf (do septembra 2004. bilo je obnovljeno 414 kuća, uglavnom onih na kojima je pričinjena manja šteta, a obnova 407 kuća bila je u toku; ostalo je još 116 kuća da se obnovi).

50 Od početka sukoba na području bivše Jugoslavije, 1991. godine, samo jedno suđenje za ratne zločine je održano u Crnoj Gori. U septembru 2002. godine, Viši sud u Bijelom Polju je osudio Nebojšu Ranisavljevića na kaznu zatvora od 15 godina zbog učešća u ubistvu 20 civila (19 Bošnjaka i jednog Hrvata) 1992. godine na području Bosne i Hercegovine.

51 Odgovor na poslaničko pitanje br. 278/2, 8. april 1993. godine.

52 Šeki Radončić, *Kobna sloboda: Deportacija bosanskih izbeglica iz Crne Gore* (Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005), str. 140.

53 Amnesty International, *Montenegro: The right to redress and reparation for the families of the 'disappeared'*, decembar 2006, str. 6.

54 Intervju sa predstavnikom Advokatske kancelarije Prelević, 28. februar 2007 (kancelarija Prelević zastupa porodice žrtava u postupcima za naknadu štete pred sudom u Podgorici).

55 Amnesty International, *Montenegro: The right to redress and reparation for the families of the 'disappeared'*, decembar 2006; Jasna Vukićević, "Tužioci nezadovoljni istragom o deportacijama Bošnjaka", *web stranica Radio Slobodna Evropa*, 18. oktobar 2006. (www.slobodnaevropa.org/content/News/684877.html).

indicije da je za sporost u istrazi odgovorno i samo Tužilaštvo. Prema navodima zastupnika porodica u simultanim postupcima za naknadu štete, u zahtevu za sprovođenje istrage, iz oktobra 2005. godine, tužiteljica je predložila istražnom sudiji da kao svedoke sasluša, između ostalih, petnaest lica koja nisu među živima. Među dokazima čije prikupljanje je tužiteljica predložila nema ključnih dokumenata kao što su odgovor Ministarstva unutrašnjih poslova na poslaničko pitanje, iz aprila 1993. godine.⁵⁶

Regionalna saradnja

U poslednje dve godine bitno je poboljšana saradnja između tužilaštava u Hrvatskoj, BiH, i Srbiji, koja rade na pitanjima ratnih zločina. Ova tužilaštva su 2005. godine sklopila sporazume o direktnoj saradnji,⁵⁷ kojom se u velikoj meri izbegava posredovanje diplomatskih tela u komunikaciji. Tužioci i nezavisni posmatrači pozdravili su zaključenje sporazuma kao ohrabrujući znak spremnosti da se zajedničkim naporima privedu pravdi odgovorni za ratne zločine. Nakon zaključenja sporazuma između hrvatskog i sprskog tužilaštva, tužilac i istražni sudija za ratne zločine iz Beograda su tokom istrage u predmetu *Ovčara* uzeli izjave od hrvatskih svedoka u prostorijama Županijskog suda u Zagrebu. Zahvaljujući podršci Ministarstva pravosuđa Hrvatske i poverenju u Fond za humanitarno pravo, ovi svedoci su kasnije svedočili na suđenju u Beogradu. Pomoć tužilaštva iz Beograda značajno je doprinela uspešnom odvijanju tri suđenja održana 2006. godine u Hrvatskoj- za zločin u logoru Lora (dolazak svedoka), zločin na Koranskom mostu u Karlovcu (dolazak svedoka), i zločin u Trnovu (BiH) protiv Bošnjaka u iz Srebrenice (ustupanje dokaznog materijala).⁵⁸ U toku godine

odvijala se i saradnja između tužilaca iz BiH i tužilaca iz druge dve države, pre svega Hrvatske.⁵⁹ Zalaganjem FHP-a počela je saradnja između Tužilaštva za ratne zločine u Beogradu i Kantonalnog tužilaštva u Tuzli (BiH), koja je rezultirala predlogom Veća za ratne zločine u Beogradu Kantonalnom tužilaštvom u Tuzli za zaključenje sporazuma o formiranju zajedničkog tima za istraživanje ratnih zločina u opštini Zvornik. Potpisivanje sporazuma bilo je najpre planirano za 27. decembar, ali je potom odloženo za januar 2007. godine.⁶⁰

Osim sporazuma iz 2005. godine, nadležni tužioci Hrvatske i Srbije potpisali su u oktobru 2006. godine dodatan sporazum o ustupanju dokaza radi krivičnog gonjenja.⁶¹ Ovim bi trebalo da bude izbegnuta nekažnjivost za izvršioce ratnih zločina u Hrvatskoj koji su preselili u Srbiju, postali njeni državljani, i koriste činjenicu da zakon sprečava ekstradiciju u druge zemlje. Do kraja 2006. godine, hrvatsko državno tužilaštvo pripremilo je prenos nekoliko predmeta. BiH nije iskazala spremnost da drugim državama ustupa gonjenje za zločine počinjene na njenoj teritoriji, tamo gde je pred bosanskim sudovima već otvorena istraga.

Državno odvjetništvo Republike Hrvatske i Vrhovni državni tužilac Crne Gore su takođe potpisali Sporazum o saradnji u progonu izvršilaca ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida, 28. jula 2006. godine. Sporazum podrazumeva razmenu dokaza, pružanje pravne pomoći, i saradnju u prikupljanju dokaza koji doprinose otkrivanju i kažnjavanju izvršilaca.⁶²

Županijsko državno odvjetništvo iz Dubrovnika (Hrvatska) prikupljalo je tokom godine dokumentaciju o zločinu u logoru Morinj, kako bi tu dokumentaciju kasnije dostavilo crnogorskom Tužilaštvu, prema sporazumu od 28. jula 2006. godine o saradnji dvaju

56 Intervju sa predstavnikom Advokatske kancelarije Prelević, Podgorica, 28. februar 2007.

57 Sporazum između državnih tužilaca Hrvatske i BiH zaključen je 21. januara 2005. godine. Usledio je sporazum Državnog tužioca Republike Hrvatske i Tužioca za ratne zločine Republike Srbije, 5. februara 2005. godine. Sličan sporazum između nadležnih tužilaca Srbije i BiH potpisan je 1. jula 2005. godine.

58 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Documenta, Građanski odbor za ljudska prava i Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, *Praćenje suđenja za ratne zločine, Izveštaj za 2006* (Osijek, 2006.), str. 17.

59 Izlaganja Vase Milinkovića, šefa Odeljenja za ratne zločine pri Uredu državnog tužioca BiH, i Josipa Čulea, zamenika Državnog odvjetnika Republike Hrvatske, na skupu o saradnji između tužilaca za ratne zločine, Beograd, 5. februara 2007. Videti i Fond za humanitarno pravo, *Savetovanje svedoka/žrtava i zastupanje pred sudom: model podrške - Izveštaj o realizaciji projekta*, 21. februar 2007. (www.hlc.org.yu/srpski/Nacionalna_sudjenja_za_ratne_zlocine/Srbija/index.php?file=1601.html).

60 Fond za humanitarno pravo, *Savetovanje svedoka/žrtava i zastupanje pred sudom: model podrške - Izveštaj o realizaciji projekta*.

61 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Documenta, Građanski odbor za ljudska prava i Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, *Praćenje suđenja za ratne zločine, Izveštaj za 2006* (Osijek, 2006.), str. 18.

62 *Ibid.*

tužilaštava.⁶³ Do kraja godine, međutim, Državno odvjetništvo nije dostavilo dokumentaciju.⁶⁴

II. Lustracija

Bosna i Hercegovina ostaje jedina država na području bivše Jugoslavije u kojoj je, iako u ograničenom obimu, mogućnost da lice obavlja javnu funkciju uslovljena ispitivanjem njegovih postupaka za vreme oružanih sukoba. Iako u Srbiji postoji zakon koji na sveobuhvatan način predviđa utvrđivanje činjenica o aktivnostima lica za vreme oružanih sukoba i u periodu komunizma, zakon nikada nije bio primenjen.

U svim delovima bivše Jugoslavije, sistematsko utvrđivanje odgovornosti za kršenja ljudskih prava od strane lica koja obavljaju ili su kandidati za obavljanje političkih, sudskih, administrativnih, i drugih javnih funkcija, odnosno vršenje javnih ovlašćenja, i izricanje mera zbog utvrđenih kršenja, označava se terminom *lustracija*. Striktno gledano, upotreba termina je pogrešna, jer sugerise primenu kolektivne mere prema svim osobama koje su pripadale određenoj organizaciji ili strukturi (najčešće političkoj stranci koja je pre demokratske tranzicije bila na vlasti). U stvarnosti, inicijative koje su sprovedene u BiH, kao i zakon usvojen u Srbiji, baziraju se na principu utvrđivanja individualne odgovornosti. Ovaj model odgovora konceptu *vetting*-a, a ne *lustracije*. Ipak, termin "lustracija" je ušao u opštu upotrebu, verovatno zbog nedostatka reči ili sintagme u jezicima naroda sa prostora bivše Jugoslavije kojom bi se adekvatno prevela engleska reč *vetting* i zbog uticaja sličnog modela koji je upotrebljen u zemljama istočne i centralne Evrope.

Bosna i Hercegovina

Prvi pokušaj u Bosni i Hercegovini da se sistematski ispitaju moguća kršenja ljudskih prava od osoba iz državnog aparata preduzet je u periodu od 1999.-2002. godine, kada je misija Ujedinjenih nacija ispitala postupanje policajaca za vrijeme ratnog sukoba. Provera je obuhvatila 24,000 policajaca.⁶⁵ Prema izveštaju Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), samo 4 posto policajaca je kao rezultat procesa uklonjeno iz službe.⁶⁶ Istovremeno, u policiji su nastavili da rade i policajci protiv kojih će narednih godina biti podignute optužnice za ratne zločine pred sudovima u BiH.⁶⁷

Između 2002. i 2004. godine u BiH je sprovedena sudska reforma, u toku koje je Visoki sudski i Tužilački savjet odlučio da oko 200 sudija i tužilaca, od 1,000, ne treba da budu ponovo imenovano.⁶⁸ Ne postoje pouzdane informacije o tome, koji dio od ovog broja se odnosi na sudije koji nisu imenovani zbog kršenja ljudskih prava.

Osnovni zadatak tijela koja danas u Bosni i Hercegovini ispituju podobnost nekog lica da bude izabrano u državni parlament ili u vladu jeste da provjere eventualno postojanje sukoba interesa. Uz to se ispituje i da li je lice bilo umiješano u kršenja prava humanitarnog prava za vrijeme oružanog sukoba. Centralna izborna komisija utvđuje da li se kandidat nalazi na izdržavanju kazne, zbog povreda Međunarodnog humanitarnog prava, odnosno da li je optužen, a odbio je da pristupi sudu. U bilo kojem od ta dva slučaja, lice gubi pravo da bude birano.⁶⁹ Uz to, Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA) uručuje obrasce kandidatima za premijera, ministra i zamjenika ministra u Vijeću

63 Informacija Centra za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek.

64 Biljana Jovičević, "Međudržavna saradnja na tri slučaja ratnih zločina", 4. decembar 2006., web stranica Radio Slobodna Evropa (www.slobodnaevropa.org/content/Article/689556.html) (izjava Antuna Kvakana, zamenika Glavnog državnog odvjetnika Hrvatske).

65 International Center for Transitional Justice, *Bosnia and Herzegovina: Selected Developments in Transitional Justice*, oktobar 2004, str. 12.

66 United Nations Development Program (UNDP), *Transitional Justice: Assessment survey of conditions in the former Yugoslavia* (Beograd, 2006), str. 102.

67 International Center for Transitional Justice, *Bosnia and Herzegovina: Selected Developments in Transitional Justice*, oktobar 2004, str. 13 (fusnota 56).

68 *Ibid.*, str. 12; UNDP, *Transitional Justice: Assessment survey of conditions in the former Yugoslavia* (Beograd, 2006), str. 102.

69 Intervju sa članom Centralne izborne komisije BiH, Sarajevo, 28. novembar 2006.

ministara BiH, u okviru kojih se nalazi rubrika sa pitanjem o aktivnostima osobe u toku rata. SIPA potom provjerava navode iz ispunjenog obrasca i dostavlja nalaz odboru Parlamentarne skupštine BiH za imenovanja izvršne vlasti.⁷⁰ Ako kandidat u izjavi navede da je bio uključen u sporne aktivnosti u toku rata, ili ako SIPA u okviru provjere dođe do takvih informacija, iako ih kandidat nije naveo, ne postoji zakonska prepreka za imenovanje, ali se pretpostavlja da kandidat neće dobiti pozitivno mišljenje nadležnog parlamentarnog odbora.⁷¹

Srbija

Primena zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, kojeg je Skupština Srbije usvojila u junu 2003. godine,⁷² nije započela ni u 2006. godini. U periodu 2004.-06., većinu poslanika u parlamentu činili su poslanici Srpske radikalne stranke, Demokratske stranke Srbije, i Socijalističke partije Srbije, a sve tri stranke su u vreme donošenja zakona bile protiv njegovog usvajanja. Ova stranke su zadržale negativan stav, tako da većina poslanika u novom sazivu parlamenta nije ništa učinila kako bi izabrala članove komisije za "lustraciju", što je neophodan preduslov za primenu zakona.

U uslovima nesprovođenja zakona, jedina inicijativa koja je u javnosti protumačena kao pokušaj uvođenja "tihe lustracije" u sudstvu bila je najava ministra finansija Mladana Dinkića, početkom 2006. godine, da bi u Srbiji trebalo provesti reizbor svih sudija. Na sednici Vlade 8. februara, vođena je rasprava o Dinkićevoj inicijativi. Ministar je, prema izveštajima medija, predložio da Ministarstvo pravde razmotri reizbor sudija na pet godina i da se izmeni član ustava koji se odnosi na stalnost sudijske funkcije. On je posebno apostrofirao Trgovinski sud u negativnom kontekstu, zbog navodnih protivzakonitih odluka štetnih po budžet Srbije.⁷³

Inicijativa ministra Dinkića dočekan je sa negodovanjem ne samo u sudijskim krugovima, već i među strankama i stručnjacima koji su svojevremeno podržali donošenje zakona o "lustraciji". Građanski savez Srbije je najavu ministra Dinkića nazvao pretnjom i pritiskom na pravosuđe, a Vesna Rakić Vodinelić, profesor prava i raniji član komisije (u osnivanju) za *lustraciju* istakla je da bi predloženi pristup doveo do toga da "pravosuđa nema ni u tragovima".⁷⁴ U svakom slučaju, Dinkićev predlog se nije odnosio na ispitivanje kršenja ljudskih prava od strane sudija u prethodnom periodu, već na njihovu navodnu korupciju i nestručnost. Utoliko se ovde nije ni radilo o pokušaju uvođenja mehanizma tranzicione pravde, uprkos tome što su mediji povodom Dinkićeve inicijative često pominjali *lustraciju*. Nakon negativne reakcije većeg dela javnosti, Dinkić više nije istupao u javnosti sa inicijativom o reizboru sudija.

Rasprava o *lustraciji*, takođe u pravosuđu, reaktuelizovana je krajem godine, povodom donošenja novog Ustava Srbije (novembar 2006.). Sam Ustav ne predviđa lustraciju, niti reizbornost. Sudijska funkcija je prema Ustavu stalna, uz izuzetak da se lice kog skupština prvi put bira za sudiju, bira na tri godine.⁷⁵ Međutim, Ustavni zakon za sprovođenje Ustava sadrži odredbe koje su neki pravni analitičari protumačili kao osnov za reizbor sudija. Ustavni zakon govori o prvom izboru sudija Vrhovnog kasacionog suda "najkasnije u roku od 90 dana od dana konstituisanja Visokog saveta sudstva", te o izboru sudija ostalih sudova "najkasnije u roku od jedne godine od dana konstituisanja Visokog saveta sudstva".⁷⁶

O tome da li novi ustav zaista otvara prostor za *lustraciju* vodila se krajem 2006. godine živa rasprava među pravnim stručnjacima. Ostalo je otvoreno pitanje da li će u Srbiji biti reizbora svih sudija, ili samo sudija nekih novoformiranih sudova ili starih sudova čija se nadležnost menja. Odgovor na ova pitanja zavisiće

70 Telefonski intervju sa predstavnikom Odeljenja za unutrašnju kontrolu SIPA, 26. februar 2007.

71 *Ibid.*

72 Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 58/03, 3. jun 2003.

73 "Sudstvo: Demontaža ili lustracija?", *web stranica B-92*, 9. februar 2006

(www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=02&dd=09&nav_id=187996).74 *Ibid.*

75 Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 83/06, čl. 146 (1) i (2), i čl. 147.

76 Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/06, čl. 7.

od zakona koji tek treba da se donesu, a kojima će se regulisati organizacija i nadležnost, izbor sudija i predsednika sudova, i prestanak njihove funkcije.

Dok se u medijima vodila rasprava o mogućoj *lustraciji*, u Srbiji je nekoliko pojedinaca za koje postoje kredibilni navodi o odgovornosti za kršenja ljudskih prava imenovano na javne funkcije. Krajem 2005. godine na dužnost načelnika Službe za otkrivanje ratnih zločina (pri Ministarstvu unutrašnjih poslova) imenovan je Slobodan Borisavljević, šef kabineta bivšeg načelnika Resora javne bezbednosti, Vlastimira Đorđevića (optuženog pred MKTJ) u vreme kada je taj resor nastojao da ukloni dokaze o ubistvima kosovskih Albanaca 1999. godine. Nakon što su Fond za humanitarno pravo, a potom i tužiteljica MKTJ Karla del Ponte, u januaru 2006. godine zatražili da se Borisavljević udalji iz službe, ministar unutrašnjih poslova je u aprilu smenio Borisavljevića sa položaja.⁷⁷ Krajem godine, opoziciona Liberalno-demokratska stranka (LDP) je protestovala zbog postavljenja Zorana Simovića na mesto komandanta za bezbednost Žandarmerije (specijalne policije). U saopštenju za štampu LDP navodi se da je Simović u vreme opozicionog protesta 1996.-97. godine protiv Slobodana Miloševića bio komandant Specijalne antiterorističke jedinice policije čiji pripadnici su batinali demonstrante.⁷⁸ U oktobru 2006. godine, Republička izborna komisija je imenovala Dobrivoja Glavonjića za predsednika Komisije za javne nabavke za tehničke uslove sprovođenja referenduma o novom ustavu Srbije. Glavonjić je krajem devedesetih bio na čelu Suda za prekršaje u Beogradu, kada je taj sud bio zadužen za sprovođenje tadašnjeg Zakona o informisanju, po kom su mediji sutprostavljani Slobodanu Miloševiću drastično kažnjavani.⁷⁹

Kosovo

Na Kosovu postoji zabrana izbora u predstavničko telo ako se kandidat nalazi na odsluženju kazne izrečene od strane MKTJ, ili je protiv njega pred tribunalom podignuta optužnica a nije pristupio Tribunalu.⁸⁰ Odgovarajući akti Centralne izborne komisije ne predviđaju sličnu zabranu zbog presude ili postupka pred domaćim sudom.

Hrvatska

Opozicijska Hrvatska stranka prava (HSP) je 1998. i 1999. godine u Saboru inicirala usvajanje zakona o lustraciji, ali je Sabor većinom glasova odbijao ove inicijative.⁸¹ Tijekom 2005. godine Hrvatski helsinški odbor je, zajedno s četiri druge organizacije iz regije, izradio pisanu analizu u kojoj je podsjetio na "puzajuću lustraciju", odnosno na činjenicu da je u Hrvatskoj, prema *Narodnim novinama* u razdoblju od 1990. do 1996. godine, 2200 osoba dobilo otkaz ili nije reizabrano na sudačke i tužiteljske dužnosti. Od toga čak 361 sudac/sutkinja nije dobio obrazloženje za neimenovanje. S obzirom da kadrovske promjene u pravosuđu nisu provedene ni po kakvim općim kriterijima, utvrđenim u pravno određenom postupku, može se opravdano sumnjati da su bile zasnovane na političkim i etničkim razlozima. Hrvatski helsinški odbor upozorio je da se lustracija ne bi trebala odnositi samo na sustavno kršenje ljudskih prava u komunističkom režimu, nego bi trebala obuhvatiti i devedesete. Za to, međutim, u Hrvatskoj ne postoji politička volja, pa ni konsenzus u javnosti, s obzirom da se nasilje i kršenja ljudskih prava iz toga razdoblja uglavnom povezuju s legitimnom obranom protiv djelovanja JNA i pobunjenih hrvatskih Srba. Diskusija o tim temama nastavljena je u medijima tijekom 2006. godine, ali nije vodila artikulaciji prijedloga zakona.

77 "Slobodana Borisavljevića udaljiti iz službe," *web stranica Danas* (Beograd), 23. januar 2006.

(www.danas.co.yu/20060123/dogadjajdana1.html#2); "Smenjen Slobodan Borisavljević," *web stranica B-92* (Beograd), 22. april 2006. (www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=04&dd=22&nav_id=195654).

78 "LDP o bivšem komandantu SAJ-a," *web stranica B-92* (Beograd), 23. decembar 2006.

(www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=12&dd=23&nav_category=418&nav_id=224707).

79 "Novinari protiv Glavonjića," *web stranica B-92*, 11. oktobar 2006.

(www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=11&nav_category=11&nav_id=215032)

80 Videti, na primer, Uredbu br. 2004/12, o izborima za Skupštinu Kosova, 5. maj 2004., čl. 23.1.

81 Prijedlog zakona predviđao je onemogućavanje obavljanja visokih dužnosti, za pripadnike nekadašnjih komunističkih vlasti.

III. Mehanizmi za utvrđivanje činjenica

Komisije za istinu su standardan oblik u kom se u tranzicionim društvima ustanovljuju činjenice o kršenjima ljudskih prava u prethodnom periodu. Postoje i drugi mehanizmi tranzicione pravde, u kojima utvrđivanje činjenica nije primarni zadatak, ali koji posredno doprinose ostvarivanju tog cilja. Tako su suđenja za ratne zločine pred Haškim tribunalom omogućila javnosti u post-jugoslovenskim zemljama da se upozna sa nizom važnih činjenica koje bi u suprotnom ostale pohranjene u u arhivima. Rad komisija za pronalaženje nestalih lica, kao i međunarodnih organizacija uključenih u ove aktivnosti (Međunarodni komitet Crvenog krsta, Međunarodna komisija za nestala lica), takođe je od neprocenjive važnosti za utvrđivanje činjenica, kako za porodice i prijatelje identifikovanih, tako i za širu javnost.

Ni u jednoj od zemalja nasljednica SFR Jugoslavije nije uspostavljena nijedna efikasna komisija za istinu, nekoliko aktera su poslednjih godina realizovali projekte koji u izvesnom smislu predstavljaju zamenu za telo koje bi se bavilo utvrđivanjem činjenica o zločinima iz prošlosti. U ovakve projekte spada sastavljanje iscrpne liste žrtava, u čemu je do sada posebno važan bio doprinos Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva i, u odnosu na nestala lica, Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Projekti tzv. usmene istorije u izvesnom smislu zamenjuju svedočenje pred komisijom za istinu, mada pokrivaju samo deo aktivnosti kojima su u drugim tranzicionim zemljama bave komisije. Iza projekata usmene istorije, za razliku od delovanja komisija za istinu, ne stoji autoritet države.

Komisije za istinu

U zemljama naslednicama bivše Jugoslavije ne deluje nijedno zvanično telo koje bi na sistematski način, na nivou cele države ili grupe država, utvrđivalo činjenice o kršenjima ljudskih prava i humanitarnog prava počinjenim tokom i nakon oružanih sukoba. Takva jedna komisija je formirana 2001. godine u ondašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori), ali sastav komisije i karakter političkih snaga koje su stajale iza nje izazvali su unutar civilnog društva u Srbiji uverenje da je stvarni cilj komisije nacionalistička

reinterpretacija istorije. Uskraćena za podršku civilnog društva, komisija je ugašena pre no što je održala ijedno javno saslušanje ili preduzela druge značajnije aktivnosti.

Najozbiljnije inicijative u cilju uspostavljanja komisije za istinu na nacionalnom nivou godinama su preduzimali predstavnici nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini. Na konferenciji "Istina i pomirenje", održanoj 2000. godine u Sarajevu, više od sto nevladinih organizacija iz BiH složilo se da bi trebalo formirati komisiju za istinu na državnom nivou, odlukom državnog parlamenta. Do uspostavljanja komisije ipak nije došlo, zbog odsustva političke volje i zbog bojazni među žrtvama da bi rad komisije mogao rezultirati abolicijom ratnih zločinaca. U 2006. godini parlamentarne stranke su po prvi put uzele učešće u konkretnim aktivnostima koje potencijalno vode ka osnivanju komisije, tako što je radna grupa sačinjena od predstavnika parlamentarnih stranaka napravila nacrt zakona o komisiji za istinu.

U drugim post-jugoslovenskim zemljama nije bilo sličnih inicijativa, pa ni ozbiljnijih rasprava o osnivanju državne komisije za istinu. Umesto toga, na skupovima nevladinih organizacija učesnici su razmatrali moguće osnivanje regionalnog tela koje bi utvrđivalo činjenice o prošlosti i omogućilo žrtvama da neposredno iznose svoja iskustva.

Bosna i Hercegovina

Komisija za istinu BiH

U prvoj polovini 2006. godine, predstavnici svih parlamentarnih stranaka iz BiH učestovali su u izradi nacrtu zakona o državnoj komisiji za istinu. Nakon, što je u maju, radna grupa okončala rad, obustavljene su daljnje inicijative, koje bi vodile ka usvajanju zakona i formiranju komisije. Ostalo je nejasno da li se radilo o privremenom zastoju, do kojeg je došlo, zbog početka kampanje za opće izbore u oktobru, ili je potpuni prekid aktivnosti reflektovao dublji otpor unutar bosansko-hercegovačkog društva u odnosu na moguće formiranje komisije.

Rad na nacrtu zakona sproveden je pod okriljem nevladine organizacije Dejton projekt, koja je djelovala u bliskoj vezi sa američkim Institutom za mir

(USIP – *United States Institute of Peace*). Krajem 2005. godine USIP je ponudio svoju ekspertizu trojici predsjedavajućih Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BH: Šefiku Džefaroviću, Nikoli Špiriću, i Martinu Ragužu. Predsjedavajući su se pismom obratili parlamentarnim grupama sa prijedlogom da imenuju predstavnike u radnu grupu za izradu Nacrta zakona. Radna grupa je uspostavljena u novembru 2005. godine, odlukom trojice predsjedavajućih.

Radna grupa je narednih mjeseci održala više sastanaka, čiji je formalni domaćin bila organizacija Dejton projekt. Nekim sastancima su u svojstvu posmatrača prisustovali predstavnici USIP-a kao i Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP). Radna grupa se susrela i sa predstavnicima više nevladinih organizacija u nekoliko gradova u Bosni. Međutim, u periodu kada su sastanci počeli, već je u javnosti nastao odijum prema aktivnostima radne grupe, s obzirom da njenom formiranju nisu prethodile konsultacije sa predstavnicima udruženja žrtava i drugih nevladinih organizacija. Ovo je uticalo i na stvaranje negativnog ambijenta u kojem su održani sastanci između radne grupe i predstavnika nevladinih organizacija. Na sastancima se manje raspravljalo o predloženim rješenjima u nacrtu zakona, a više o tome zašto je prije upostavljanja radne grupe ignorisan civilni sektor.⁸²

Posljednji sastanak radne grupe održan je 17. maja 2006. godine, kada je grupa usvojila nacrt zakona. Nakon toga, prestale su sve aktivnosti, koje bi vodile ka usvajanju zakona i osnivanju komisije. Na ovakav ishod uticale su negativne reakcije civilnog društva i medija zbog načina na koji je uspostavljena i djelovala radna grupa, kao i isključiva usmjerenost političkih stranaka na oktobarske parlamentarne izbore.

Istraživanja javnog mnijenja pokazuju da u BiH postoji većinska podrška ideji o formiranju komisije za istinu. Prema istraživanju koje je krajem 2005. godine

sprovela kancelarija u BiH Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 55.7 posto ispitanika je smatralo da je komisija za istinu i pomirenje u BiH potrebna. Kod Bošnjaka i Srba taj procenat je gotovo identičan (56.7 posto, odnosno 57.6 posto), a nešto je niži kod Hrvata (49 posto).⁸³ Oko 43 posto ispitanika je reklo da bi komisija trebalo da bude sastavljena isključivo od domaćih članova, 10 posto se opredijelilo za komisiju u kojoj sjede samo predstavnici međunarodne zajednice, a 40 posto za komisiju mješovitog sastava.⁸⁴

U značajnom dijelu javnog mnijenja, međutim, postoji bojazan da bi osnivanje komisije vodilo ka aboliciji ratnih zločinaca. Nacrt zakona, koji je radna grupa izradila u maju 2006., nije na definitivan način riješio pitanje odnosa, između komisije i organa za krivično gonjenje ratnih zločina.⁸⁵ Tužilaštvo BiH je u toku godine iznijelo stav da komisija za istinu ne bi trebalo da ima pristup podacima u posjedu Tužilaštva, dok bi Tužilaštvo trebalo da ima pristup informacijama, koje prikupi komisija, nakon završetka njenog rada.⁸⁶

Komisija za Sarajevo

U toku 2006. godina u BiH je osnovana Komisija za utvrđivanje činjenica o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja i ostalih u Sarajevu u periodu 1992.-1995. Osnivanje Komisije predstavlja zakašnjelu realizaciju zaključka oba vijeća Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, od 23. januara 2004. godine, kojom je skupština naložila vladi (Savjetu ministara) Bosne i Hercegovine da do kraja te godine formira Komisiju.

Glavni inicijatori osnivanja Komisije bili su politički predstavnici i udruženja žrtava rata iz Republike Srpske, čiji se prvobitni zahtjev odnosio na osnivanje komisije koja bi se bavila samo stradanjima Srba. Savjet ministara BiH je više od dvije godine odlagao

82 Intervju sa Besimom Borić, predstavnicom Socijaldemokratske partije i članom Radne grupe za izradu Nacrta zakona o Komisiji za istinu u BiH, Sarajevo, 16. novembar 2006.

83 Program Ujedinjenih nacija za razvoj u BiH, *Sistem ranog upozoravanja*, decembar 2006, str. 17 (tabela 8).

84 *Ibid.*, str. 17 (tabela 9).

85 Intervju sa Besimom Borić, predstavnicom Socijaldemokratske partije i članom Radne grupe za izradu Nacrta zakona o Komisiji za istinu u BiH, Sarajevo, 16. novembar 2006.; intervju sa Majom Marjanović, predstavnicom organizacije Dejton projekt, Sarajevo, 17. novembar 2006.

86 *Komentari Tužilaštva BiH na Nacrt zakona o uspostavi Komisije za istinu u Bosni i Hercegovini*, nedatirani memorandum [2006.], analiza člana 5 (Saradnja sa sudskim organima).

osnivanje komisije. Predsjedavajući Savjeta ministara u tom periodu, Adnan Terzić, pravdao je zastoju u osnivanju komisije stavom da bi bilo logičnije da se osnuje komisija za utvrđivanje činjenica, koja bi se bavila cijelom Bosnom i Hercegovinom. Politički predstavnici bosanskih Srba tvrdili su da Terzić namjerno blokira osnivanje komisije, u želji da na taj način spriječi iznošenje činjenica o stradanjima Srba. Odugovlačenje sa osnivanjem komisije naišlo je na kritiku medija i političkih predstavnika i u samoj Federaciji BiH.

Nezadovoljni dvoipogodišnjim nesprovođenjem odluke Parlamentarne skupštine, politički predstavnici Srba iz Republike Srpske bojkotovali su rad Parlamentarne skupštine u maju i junu 2006. godine. Savjet ministara je 15. juna napokon donio odluku o osnivanju komisije, s tim da njen mandat obuhvata istraživanje stradanja u Sarajevu bez obzira na nacionalnu pripadnost žrtve. Komisija ima 10 članova, od kojih su po tri predstavnici bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda, a jedan član je predstavnik "ostalih". Odluke komisije trebalo bi da se donose konsenzusom, a tamo gdje konsenzus nije postignut za punovažnu odluku potrebno je da najmanje dva predstavnika iz reda svakog konstitutivnog naroda glasaju "za".

Sastav Komisije izazvao je nedoumice i nezadovoljstvo u dijelu javnosti. Jednog od članova, Cvjetka Savića, koji je prije imenovanja u Komisiju radio u Sekretarijatu Vlade Republike Srpske za odnose sa Haškim tribunalom, Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu je 2004. godine udaljio iz komisije Republike Srpske za utvrđivanje činjenica o događajima u Srebrenici u julu 1995. godine, zbog navodne opstrukcije njenog rada. Sa druge strane, negodovanje javnosti u Republici Srpskoj izazvalo je prisustvo u Komisiji Amora Mašovića, višegodišnjeg predsjednika Komisije za nestala lica Federacije BiH, zbog sumnji u njegovu nepristrasnost.

Odluka Savjeta ministara o osnivanju Komisije, od 15. juna 2006. godine, ne sadrži detaljan opis mandata. Članovi Komisije su izrazili uvjerenje da mandat ne uključuje šira historijska pitanja, kao što su ona o odgovornosti za otpočinjanje bosanskog rata, umje-

šanosti susjednih država u ratna zbivanja u Sarajevu i drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, i slično. Zadatak Komisije jeste da na konkretan način dođe do podataka o žrtvama – poginulim, nestalim, deportovanim, zatočenim, silovanim, i mučenim.⁸⁷ Naročiti prioritet trebalo bi da ima utvrđivanje sudbine nestalih lica i utvrđivanje liste svih poginulih u toku rata u Sarajevu. U javnost su, međutim, procurile informacije o neslaganju među članovima Komisije o tome da li u njen mandat spada i utvrđivanje činjenica o šteti nanijetoj materijalnim objektima u gradu. Bošnjački članovi Komisije su se navodno zalagali za uključivanje tog pitanja u mandat Komisije, a srpski predstavnici su bili protiv. (Šteta na objektima u gradu uglavnom je izazvana dejstvom sa srpskih pozicija u okolini grada).

U toku godine, ostalo je nejasno u kojoj mjeri će Komisija održati javna svjedočenja. Drugo važno pitanje koje nije razjašnjeno odnosilo se na to da li će, s obzirom na prvenstveni fokus Komisije na žrtve, Komisija prikupljati i one informacije koje se odnose na lica odgovorna za povrede humanitarnog prava, i da li će takve informacije biti uvrštene u konačni izveštaj Komisije.

Odluka Savjeta ministara o uspostavljanju Komisije utvrdila je jednogodišnji rok za završetak njenog rada, nakon čega bi Komisija trebalo da prezentuje izveštaj i nalaze. Brzo je postalo evidentno, međutim, da rok nije realan. U periodu između osnivanja Komisije i kraja 2006. godine, rad na prikupljanju informacija, ustvari nije ni otpočeo. Komisija je svoje prostorije dobila tek u novembru, a namještaj i opremu za prostorije u decembru.⁸⁸ U toku godine Komisija se stoga uglavnom bavila proceduralnim pitanjima i planiranjem aktivnosti. Naročit fokus stavljen je na izradu takozvanog naučno-istraživačkog projekta, koji je trebalo da na detaljan način reguliše način rada Komisije i precizira njen mandat. Projekat je okončan u decembru 2006. godine.⁸⁹

Rad Komisije za Sarajevo u prvim mjesecima njenog postojanja izazvao je malo interesovanje u javnosti. Čutanje o Komisiji dijelom je proisticalo iz toga što

87 Intervju sa Cvjetkom Savićem, predsjedavajućim Komisije za utvrđivanje činjenica o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja i ostalih u Sarajevu u periodu od 1992. do 1995. godine, Sarajevo, 15. novembar 2006.

88 Mirna Buljugić, "No Progress for Sarajevo Truth Commission", *BIRN Balkan Insight*, 23. februar 2007 (www.birn.eu.com/en/71/10/2344/).

89 *Ibid.*

ista nije imala javne aktivnosti koje bi mogle da privuku pažnju medija. Osim toga, nijedan sektor u bosanskom društvu nije polagao velika očekivanja od Komisije. Bošnjaci i Hrvati nikada nisu iskazali veći interes za njen rad, s obzirom da je podsticaj za osnivanje Komisije došao isključivo sa srpske strane. Kod udruženja i političara iz reda srpskog naroda, interes za rad Komisije smanjen je kad je postalo jasno da će se ova baviti i stradanjima nesrba.⁹⁰ Ipak, vlada Republike Srpske je 12. novembra izrazila podršku radu Komisije i zatražila da nadležni organi i agencije u tom entitetu sarađuju sa njom.⁹¹

Inicijative za uspostavljanje komisije za istinu na regionalnom nivou

Jedan od osnovnih razloga za sporost u normalizovanju odnosa između nekadašnjih stanovnika zajedničke države je rasprostranjen osećaj da su stradanja one strane kojoj lice pripada bila naročito velika, a da pripadnici drugih naroda u regionu to ne uvažavaju. Kod žrtava dominira uverenje da se njihov glas ne čuje van zajednice kojoj pripadaju. Ovo je jedan od razloga zašto su u poslednjih nekoliko godina, a u 2006. naročito, organizacije civilnog društva iz zemalja naslednica bivše Jugoslavije sa sve većom ozbiljnošću počele da razmatraju potrebu da se uspostavi regionalno telo ili mehanizam pred kojom bi žrtve iz svih delova bivše Jugoslavije mogle da govore o svojim iskustvima pred predstavnicima ostalih zajednica.

Drugi razlog za uspostavu regionalnog mehanizma leži u samom karakteru događaja iz prethodne decenije. Svi oružani sukobi su imali jaku regionalnu dimenziju – u sukobima na teritoriji jedne zemlje učestvovali

su i građani drugih zemalja, nestala lica su pre nestanka prebacivana u drugu zemlju, stotine hiljada su iz jedne države u kojoj su živele pre rata izbegle u drugu državu. Utvrđivanje činjenica o događajima u jednoj državi bilo bi vrlo teško ako se istovremeno ne utvrde i činjenice o događajima u drugoj državi.

Na nekoliko skupova nevladinih organizacija 2006. godine, a naročito na međunarodnoj konferenciji “Utvrđivanje istine u post-konfliktnom periodu” (Sarajevo, 5.-6. maj), učesnici su inicijalno razmotrili ideju o osnivanju tela koje bi pružalo platformu za utvrđivanje činjenica i za davanje glasa žrtvama.⁹² Iako su se rasprave o mogućem uspostavljanju takvog tela zadržale na nivou generalnih opaski, dobijale su tokom godine sve više na značaju kako je raslo razumevanje u civilnom društvu, pa i unutar političkih struktura, da je teško sagledati događaje u bilo kojoj zemlji u regionu bez razumevanja paralelnih dešavanja u okruženju. Rasprave nisu došle do tačke u kojoj bi se razmatrao način delovanja i finansiranja komisije, njen sastav, i druga konkretna pitanja.

Rešavanje sudbine nestalih lica

Krajem 2006. godine, u regionu je bilo 17.000 nerešenih zahteva za pronalazak nestalih lica.⁹³ Aktivnosti na pronalaženju i identifikaciji posmrtnih ostataka nestalih lica provode državne komisije za nestala lica u Srbiji i Hrvatskoj, odnosno komisije na nivou entiteta (Federacije BiH i Republike Srpske) u Bosni i Hercegovini. Na Kosovu, najveći deo ovih aktivnosti obavlja Kancelarija za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF – *Office for Missing Persons and Forensics*).⁹⁴ Ključan doprinos procesu traženja i identifikovanja nestalih

90 Dio javnih ličnosti u Republici Srpskoj smatra da je osnivanje Komisije sa sveobuhvatnim mandatom bilo greška, do koje je došlo zbog nestrpljenja i pritisaka od strane srpskih udruženja žrtava. Umesto toga, prema mišljenju kritičara, trebalo je sačekati da Ustavni sud BiH donese odluku o neizvršenju odluke Komisije BiH za ljudska prava u predmetu *Šehovac* od strane Federacije BiH, poslije čega bi uslijedilo osnivanje Komisije sa isključivim mandatom da istražuje stradanja Srba. Intervjui u Banja Luci, januar i februar 2006. (U predmetu *Šehovac*, Komisija za ljudska prava – tijelo koje je preuzelo nezavršene slučajeve nakon zatvaranja Doma za ljudska prava u decembru 2003. godine – proglasila je Federaciju BiH odgovornom zbog propuštanja da utvrdi okolnosti nestanka većeg broja sarajevskih Srba u toku rata (odluka od 3. novembra 2004. godine).)

91 G. Klepić, “Podrška republičke Vlade srpskim članovima Komisije za ispitivanje stradanja u ratnom Sarajevu”, *web stranica Glas Srpske* (Banja Luka), 13. novembar 2006 (www.glassrpske.com/latn/?page=&kat=1&vijest=10658).

92 Transkript dvodnevne konferencije u Sarajevu objavili su Istraživačko-dokumentacioni centar (Sarajevo), Fond za humanitarno pravo (Beograd), i Documenta (Zagreb), pod nazivom *Utvrđivanje istine u post-konfliktnom periodu: Inicijative i perspektive na zapadnom Balkanu*.

93 “Apel srodnicima nestalih da kontaktiraju ICMP”, *web stranica agencije Fena* (Sarajevo), 30. januar 2007. (www.fena.ba/public2/Category.aspx?news_id=FSA473302), (rezime saopštenja za štampu Međunarodne komisije za nestala lica - ICMP).

94 U Crnoj Gori ne postoji državna komisija za pitanja nestalih.

daju i dve međunarodne organizacije – Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) i Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP – *International Commission for Missing Persons*).

Predstavnici komisija za nestala lica u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini naglašavali su tokom 2006. godine da njihove aktivnosti predstavljaju deo jedinstvenog procesa koji je uspostavljen kroz bilateralne razgovore i potvrđen protokolima o saradnji.⁹⁵ Međutim, u toku istraživanja za ovaj izveštaj, kod predstavnika komisija za nestale bilo je primetno nezadovoljstvo radom komisija i vlada u drugim zemljama ili, u slučaju BiH, u drugom delu iste zemlje. Predsednici komisija za nestala lica u Srbiji i Republici Srpskoj kritkovali su hrvatske vlasti što ne čine dovoljno na rasvetljavanju sudbine Srba nestalih u toj zemlji. Predsednik Ureda Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale bio je jednako kritičan u odnosu na vlasti u Srbiji zbog toga što malo čine na otkrivanju lokacija u kojima se još uvek nalaze posmrtni ostaci velikog broja nestalih Hrvata. Odnosi između predstavnika dve entitetske komisije u BiH takođe su opterećeni nepoverenjem. Još su češće i oštrije kritike koje udruženja nestalih javno upućuju na račun državnih tela. Sve ovo doprinosi utisku o ispolitizovanosti jednog eminentno humanitarnog pitanja, i umanjuje efikasnost napora za traženje nestalih lica.

Ekshumaciju i identifikaciju na teritoriji Srbije obavljaju stručni timovi te zemlje, s tim da predstavnici Hrvatske, kao zemlje-tražioca, imaju pravo da budu prisutni.⁹⁶ Analogno pravilo se primenjuje na ekshumacije i identifikacije u Hrvatskoj, kao i u odnosima komisija iz Hrvatske i Srbije sa dve entitetske komisije

u BiH.⁹⁷ Unutar BiH, model je drugačiji – kancelarija Republike Srpske obavlja ekshumacije tela nestalih Srba na području Federacije BiH, a federalna komisija to čini u pogledu nestalih Bošnjaka i Hrvata na području Republike Srpske.

U svim područjima u kojima su devedesetih godina vođeni oružani sukobi, postoji veliki broj pronađenih posmrtnih ostataka koji još uvek nisu identifikovani. Važan razlog tome je nedovoljan broj krvnih uzoraka od članova porodica. Ovi uzorci su potrebni kako bi moglo da se utvrdi podudaranje sa koštanim uzorcima ekshumiranih.⁹⁸ Stanje u kom se neki posmrtni ostaci nalaze takođe otežava identifikacije, naročito ako je došlo do paljenja leševa.

Bosna i Hercegovina

Tokom sukoba u Bosni i Hercegovini, nestalo je oko 28,000 lica.⁹⁹ Od završetka rata, ekshumirani su posmrtni ostaci oko 18,000 osoba.¹⁰⁰ Od tog broja, između četiri i pet hiljada lica još nije identifikovano.¹⁰¹ Dvije godine nakon donošenja državnog Zakona o nestalim osobama (2004), primjena zakona praktično nije ni počela, pa su se aktivnosti domaćih organa na traženju nestalih odvijale na entitetskim nivoima, kao i prethodnih godina.

U toku 2006. godine, Komisija za traženje nestalih Federacije BiH je ekshumirala 2,251 posmrtni ostatak na području Republike Srpske. Ukupno je 2006. godine identifikovano 1,350 žrtava pronađenih u Republici Srpskoj, uključujući i žrtve, koje su ekshumirane ranijih godina. U općini Zvornik, na putu Čan-

95 Slobodan Kostić, "Još uvek je više od 20.000 nestalih...", *web stranica Radio Slobodna Evropa* (Beograd), 30. novembar 2006 (www.slobodnaevropa.org/content/Transcript/689288.html).

96 Intervju sa Ivanom Grujićem, predsednikom Ureda Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale, Zagreb, 7. februar 2007.

97 Razgovor sa osobljem Međunarodnog komiteta crvenog krsta, Beograd, 9. mart 2007.

98 Intervju sa Milanom Bogdanićem, direktorom Kancelarije za traženje zarobljenih i nestalih lica Republike Srpske, Banja Luka, 6. februar 2007; intervju sa Ivanom Grujićem, predsednikom Ureda Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale, Zagreb, 7. februar 2007.

99 J. Lukač, "I groblja kriju tajnu", *web stranica Danas* (Beograd), 29. novembar 2006. (www.danas.co.yu/20061129/hronika3.html) (izjava Marka Jurišića, kopredsedavajućeg Komisije za traženje nestalih Federacije BiH, o tome da je broj nestalih lica 27,794).

100 "Završene ekshumacije u Beogradu", *web stranica B-92* (Beograd), 28. novembar 2006. (www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=11&dd=28&nav_category=64&nav_id=221652) (izjava Marka Jurišića ("tokom sukoba u BiH nestalo ukupno 27,794 osobe, od čega se oko 10,000 osoba još vodi kao nestalo")).

101 S. Škuletić, "Nepoznata sudbina još najmanje 12.000 žrtava", *Dnevni avaz* (Sarajevo), 31. januar 2007. (izjava Amora Mašovića, kopredsedavajućeg Komisije za traženje nestalih Federacije BiH ("još oko četiri hiljade nije identificirano")); "Završene ekshumacije u Beogradu", *web stranica B-92* (Beograd), 28. novembar 2006. (izjava Marka Jurišića, kopredsedavajućeg Komisije za traženje nestalih Federacije BiH ("oko 5.000 posmrtnih ostataka, koji su ekshumirani do sada nisu identifikovani"))).

čari – Kamenica, u avgustu je ekshumirana najveća masovna grobnica do sada pronađena u BiH, sa 1,153 posmrtna ostatka.¹⁰² Druge lokacije na kojima je 2006. godine Komisija za traženje nestalih Federacije BiH ekshumirala više stotina tijela uključuju sekundarnu masovnu grobnicu Gorica, kod Brčkog, iz koje je tokom novembra ekshumirano 258 posmrtnih ostataka,¹⁰³ i masovnu grobnicu Snagovo, 50 kilometara sjeverno od Srebrenice, sa posmrtnim ostacima više od 106 osoba.¹⁰⁴

Kancelarija Republike Srpske za traženje nestalih i zarobljenih lica je 2006. godine ekshumirala 126 tijela, a osim toga preuzela je 23 tijela od nadležnih iz Okruženja. Identifikovano je 136 tijela.¹⁰⁵ Kod Kancelarije je krajem 2006. godine još uvijek bilo oko 2,100 zahtjeva za rješavanjem sudbine nestalih. Od toga, 1,260 lica nije pronađeno, dok se posmrtni ostaci 856 osoba (cijeli skelet ili dijelovi tijela) nalazili u halama Kancelarije u Banja Luci, Istočnom Sarajevu, i Nevesinju.¹⁰⁶

Najviše nestalih bosanskih Srba vezuje se za Sarajevo. Udruženje porodica nestalih lica Sarajevsko-romanij-ske regije je u maju 2006. godine saopštilo da posjeduje kompletiran spisak sa 342 imena nestalih Srba u Sarajevu, sa uredno evidentiranim imenom, prezimenom, imenom oca, jedinstvenim matičnim brojem i predratnom adresom stanovanja.¹⁰⁷ Pritisak porodica nestalih Sarajlija bio je u prvoj polovini godine usmjeren ka osnivanju Komisije Federacija BiH, koja bi se bavila utvrđivanjem okolnosti pod kojima su Srbi u Sarajevu nestajali, i pronalaženjem njihovih tijela. Na kraju je Savjet ministara BiH (15. juna) ustanovio Komisiju koja bi, uz nestanke, trebalo da istražuje i druge oblike stradanja građana Sarajeva u toku rata, bez obzira na njihovu etničku pripadnost (vidjeti gore,

poglavlje *Mehanizmi za ustanovljavanje istine – Komisija za Sarajevo*).

Nesprovođenje državnog Zakona o nestalim licima

Do kraja 2006. godine, nijedna od tri glavne obaveze iz državnog Zakon o nestalim licima (oktobar 2004.) nije ispunjena. Ove obaveze se odnose na početak djelovanja Instituta za nestala lica i uspostavljanje Fonda za pomoć porodicama nestalih, kao i na stvaranje Centralne evidencije nestalih lica, čiji bi se podaci koristili za izdavanje potvrda o nestanku, kao osnovu za ostvarivanje drugih prava utvrđenih Zakonom.

Institut za nestala lica, čiji su suosnivači Vijeće ministara BiH i ICMP,¹⁰⁸ trebalo bi da zamjeni entitetske Komisije za traženja nestalih. Nadležnost Instituta bi, između ostalog, obuhvatala:¹⁰⁹

- prikupljanje, obrađivanje i sistematizaciju informacija o nestalim osobama i o pojedinačnim i masovnim grobnicama;
- uspostavljanje jedinstvene baze podataka o nestalim osobama;
- izdavanje potvrda o nestanku i identitetu žrtava;
- pronalaženje lokaliteta masovnih i pojedinačnih grobnica;
- učešće u iskopavanjima i ekshumacijama iz masovnih i pojedinačnih grobnica, asanaciji terena, autop-sijama, antropološkim obradama, identifikacijama, i drugim radnjama, koji se odnose na nestale osobe;
- saradnju sa nadležnim organima vlasti, uključujući organe pravosuđa i drugim organizacijama i Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju; i

102 S. Škuletić, "Nepoznata sudbina još najmanje 12,000 žrtava", *Dnevni avaz* (Sarajevo), 31. januar 2007. (izjava Amora Mašovića, predsjednika Komisije za traženje nestalih Federacije BiH).

103 "Ekshumirano 258 posmrtnih ostataka", 8. decembar 2006., *web stranica B-92* (Beograd) (www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=12&dd=08&nav_category=64&nav_id=222807).

104 "Kod Srebrenice ekshumirano 106 tijela", 21. novembar 2006., *web stranica B-92* (Beograd) (www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=11&dd=21&nav_category=64&nav_id=220787).

105 G. Klepić, "Kancelarija za traženje nestalih uspješna uprkos brojnim opstrukcijama", *web stranica Glas Srpske* (Banja Luka), 23. januar 2007. (www.glassrpske.com/latn/?page=&kat=1&vijest=15987) (antrfile "Brojke").

106 Intervju sa Milanom Bogdanićem, 6. februar 2007.

107 Agencija Srna, "Kompletiran spisak sa 342 imena nestalih Srba", *web stranica Nezavisne* (Banja Luka), 6. maj 2006. (www.nezavisne.com/dnevne/dogadjaji/dog05072006-04.php).

108 Institut za nestala lica je registrovan još jula 2000. godine u sudu u Sarajevu, a osnivač je bila Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP). Savjet ministara BiH je preuzeo ulogu saosnivača u avgustu 2005. godine.

109 Sporazum između Savjeta ministara BiH i Međunarodne komisije za nestala lica o preuzimanju uloge suosnivača za Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine, 30. avgust 2005, čl. 4.

- saradnju sa međunarodnim i domaćim organizacijama i institucijama, koje se bave pitanjima nestalih.

Institut za nestala lica je trebalo da počne sa radom 29. septembra 2006. godine, shodno sporazumu između Savjeta ministara BiH i ICMP o preuzimanju uloge suosnivača za Institut. Vlada Republike Srpske je 29. juna 2006. godine donijela odluku o prenosu nadležnosti na Institut, a isto je učinila i vlada Federacije BiH krajem avgusta.¹¹⁰ Međutim, do početka rada Instituta u planiranom roku nije došlo, s obzirom da je, od tri organa neophodna za funkcionisanje, do tada uspostavljen samo Kolegijum direktora, u martu 2006. (Do kraja godine upostavljen je i Nadzorni odbor, ali ne i Upravni odbor).¹¹¹ S obzirom na ovaj zastoj, dvije entitetske komisije su nastavile sa radom. Odluke dviju entitetskih vlada o prenosu nadležnosti na Institut za nestala lica sadrže klauzulu po kojoj odluke stupaju na snagu kada se Institut formira.

Do kraja 2006. godine nije osnovan ni Fond za pomoć porodicama nestalih, iz kojeg bi trebalo da se isplaćuju novčane naknade članovima porodica nestalih osoba. Vlasti Federacije BiH i Republike Srpske nisu se usaglasile oko načina finansiranja Fonda. Federacija BiH smatra da finansiranje treba da bude srazmjerno broju nestalih u svakom entitetu. Do uspostavljanja Centralne evidencije nestalih, kao izvor za utvrđivanje brojeva služila bi evidencija MKCK, prema kojoj je četiri puta više lica nestalo na području pod kontrolom srpskih snage nego u ostatku zemlje.¹¹² Vlasti Republike Srpske smatraju neprihvatljivim da taj entitet obezbjeđuje najveći dio sredstava za rad Fonda, i predlažu da se finansiranje obavlja iz budžeta zajedničkih organa, po principu raspodjele poreza na dodatnu vrijednost (RS – nešto više od 31 posto, Federacija BiH - ostatak).¹¹³

Odluke Doma/Komisije za ljudska prava

Od kraja rata do sredine 2006. godine, Dom za ljudska prava i Komisija za ljudska prava¹¹⁴ donijeli su osamnaest odluka u kojima je naređeno vlastima Republike Srpske i Federacije BiH da riješe konkretne slučajeve nestanka iz vremena rata. Međutim, nijedna odluka nije sprovedena u cijelosti. (Vidjeti dolje, poglavlje Reparacije: *Naknade štete na osnovu sudskih odluka – Bosna i Hercegovina, Dom za ljudska prava i Komisija za ljudska prava*).

Hrvatska

Potkraj 2006. još uvijek se 2,050 hrvatskih državljana vodilo kao nestalo, uključujući i 575 osoba čija su tijela do tada ekshumirana, ali ne i identificirana.¹¹⁵ Ukupno je tijekom godine ekshumirano 180 tijela. Identificirano je 78 nestalih.¹¹⁶

Tijekom 1991. prve godine rata u Hrvatskoj, Hrvatski Crveni križ evidentirao je oko 18,000 nestalih, hrvatskih državljana. Velikim dijelom radilo se o civilima hrvatske nacionalnosti, nasilno odvedenim iz svojih kuća, kao i pripadnicima Hrvatske vojske i policije, koje su zarobile snage Jugoslovenske narodne armije (JNA) i srpski pobunjenici u Hrvatskoj. Idućih mjeseci, kao rezultat razmjena, veći broja tih osoba je pušten, tako da su potkraj 1993. godine hrvatske vlasti baratale s brojem od 7,000 nestalih. Nakon dodatne provjere popisa, 1994. godine, broj je sveden na oko 5,000. Vlasti su iste, 1994. godine, provele dvomjesečnu akciju sustavnog popisivanja nestalih i nasilno odvedenih, popraćenu medijskom kampanjom. Rezultat ove akcije bila je lista od 3,054 nestale osobe.¹¹⁷

110 Intervju sa Milanom Bogdanićem, 6. februar 2007.

111 Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP), *Status of activities pertaining to the implementation of the Missing Persons Institute in BiH*, decembar 2006., paragrafi 65, 67, i 69. Članovi Nadzornog odbora imenovani su odlukom Veća ministara od 12. decembra 2006. godine.

112 Intervju sa Milanom Bogdanićem, 6. februar 2007.

113 *Ibid.*

114 Dom za ljudska prava je sudsko tijelo uspostavljeno na osnovu Dejtonskog mirovnog sporazuma, da odlučuje u predmetima povreda Evropske konvencije o ljudskim pravima. Mandat Doma je istekao 31. decembra 2003. godine i njegove nerešene predmete je preuzela Komisija za ljudska prava (u sklopu Ustavnog suda Bosne i Hercegovine). Predmete u vezi s navodnim povredama Evropske konvencije pokrenute nakon 1. januara 2004. godine rješava sam Ustavni sud Bosne i Hercegovine.

115 Intervju s Ivanom Grujićem, predsjednikom Uprave Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale, Zagreb, 7. veljače 2007.

116 *Ibid.*

117 *Ibid.*

Dvanaest godina poslije, potkraj 2006., broj koji se odnosi na nestale 1991. godine sveden je na 1,122.¹¹⁸ Osnovni problem u razrješenju njihove sudbine je taj što hrvatske vlasti ne raspolažu podacima o lokacijama na kojima su te osobe sahranjene. Vjerojatno je da su neekshumirani nestali najvećim dijelom pokopani na područjima u Hrvatskoj koja su 1991. godine bile pod nadzorom bivše JNA. Međutim, današnje vlasti u Srbiji ne poduzimaju stvarni napor kako bi došle do informacija o relevantnim lokacijama u Hrvatskoj i prenijele te informacije hrvatskim vlastima.

Velike razlike u podacima hrvatske Uprave za zatočene i nestale i srpskih udruženja

Drugu veliku skupinu nestalih čine uglavnom etnički Srbi, o kojima su obitelji izgubile svaki trag nakon operacija “Bljesak” i “Oluja”, 1995. godine. Potkraj 2006. godine, hrvatske vlasti su, nakon petogodišnjeg prikupljanja podataka, u suradnji s komisijom iz tadašnje SR Jugoslavije, komisijom iz Republike Srpske i MKCK-om, baratale brojem od 930 nestalih koji prije nisu bili prijavljeni hrvatskim vlastima.¹¹⁹

Predstavnici organizacija za ljudska prava i srpskih udruženja kritizirali su tijekom godine hrvatske vlasti zbog korištenja dva popisa – jednog s imenima nestalih 1991. godine (uglavnom Hrvata), i drugog s imenima nestalih 1995. godine (uglavnom Srba).¹²⁰ Uprava za zatočene i nestale RH osporavala je kritike uz argument da hrvatske vlasti nisu objavljivale ni zajednički ni odvojen popis nestalih.¹²¹

Za svoj rad u 2006., naročito zbog uvrštavanja brojčanih podataka o svim nestalima u Izvještaju o traženju zato-

čenih i nestalih, predsjednik Uprave Ivan Grujić dobio je godišnju nagradu Hrvatskog helsinškog odbora.

Udruženja hrvatskih Srba, kako onih koji sada žive u Srbiji tako i onih koji se i dalje nalaze u Hrvatskoj, tvrde da je broj Srba koji su nestali u Hrvatskoj, a čija sudbina i dalje nije poznata, veći od 2,500.¹²² Podaci o nestalima u Hrvatskoj koje ima MKCK daju za pravo hrvatskim vlastima, a ne srpskim udruženjima. Prema MKCK-u, u Hrvatskoj je potkraj 2006. bilo ukupno 2,386 nestalih.¹²³ Taj broj približno odgovara zbroju “vladinih” brojeva od 1,122 nestalih iz 1991. godine i 930 nestalih iz 1995., uvećanom za nešto više od 400 osoba koje traže vlasti Srbije (uglavnom se radi o nestalim pripadnicima bivše JNA i dobrovoljačkih skupina koje su sudjelovale u ratu u Hrvatskoj).

Ipak, vjerojatno je da podaci koje iznose udruženja Srba u određenoj mjeri izražavaju stvarno stanje, bez obzira što podaci na koje se udruženja oslanjaju ne zadovoljavaju međunarodne kriterije na osnovi kojih se nestala osoba može smatrati “nestalom”. Vladina Uprava za zatočene i nestale i MKCK slijede međunarodne kriterije, što kao minimum podrazumijeva da postoji poznati tužitelj (član obitelji) i da se znaju okolnosti nestanka.¹²⁴ Srpska udruženja, naprotiv, smatraju relevantnim i one informacije o nestalima koje dobivaju iz drugih izvora, uključujući vojnike-suborce, susjede, novinske izvještaje i televizijske snimke. Iako je broj stvarno nestalih svakako niži od onog koji iznose ova udruženja, broj bi mogao biti viši od službenog broja osoba koje se tretiraju kao nestale. Neizravnu potvrdu predstavlja činjenica da je iz masovnih grobnica na području bivše tzv. Republike Srpske Krajine ekshumiran mnogo veći broj osoba nego što se prije ekshumacije očekivalo na osnovi evidencije hrvatske vlade.¹²⁵ Ovome treba dodati da su članovi obitelji u

118 *Ibid.*

119 *Ibid.* Oko 15 posto s ovog popisa čine Srbi koji su nestali 1991. i 1992. godine, u dijelovima Hrvatske pod kontrolom središnje vlasti. Intervju s Ružicom Spasić, predsjednicom Udruženja porodica nestalih i nasilno odvedenih lica Vukovar, Beograd, 5. veljača 2007.

120 Agencija Hina, “Puhovski: Neprimjereno je nestale osobe dijeliti po etničkom podrijetlu”, *website Index.hr*, 30. kolovoza 2006. (www.index.hr/clanak.aspx?id=325873) (izjava Žarka Puhovskog, predsjednika Hrvatskog helsinškog odbora /HHO/).

121 Intervju s Ivanom Grujićem, 7. veljače 2007.

122 Slobodan Kostić, “Još uvek je više od 20,000 nestalih...”, *web stranica Radio Slobodna Evropa*, 30. studenoga 2006. (www.slobodnaevropa.org/content/Transcript/689288.html) (izjava Save Štrbca, direktora Dokumentacionog centra “Veritas” iz Beograda); “Nema političke volje za rješavanje sudbine nestalih”, *web stranica Nezavisne* (Banja Luka), 24. rujna 2006. (www.nezavisne.com/vijesti.php?vijest=329&meni=2) (izjava Čedomira Marića, predsjednika Udruženja porodica nestalih iz Krajine).

123 Podaci dobiveni u regionalnoj delegaciji MKCK-a u Beogradu, 29. siječnja 2007.

124 Intervju s predstavnikom MKCK-a u Beogradu, 7. ožujka 2007.

125 Na četiri lokacije – u Kninu (ekshumacija izvršena 2001. godine), Gračacu (2002.), Korenici (2002.) i Žitniku (2006.) – očekivalo se da se u grobnicama nalazi oko 415 osoba, na osnovi prethodnih saznanja hrvatske Uprave za zatočene i nestale. Na kraju je ekshumirano 540 tijela. U 2006. godini, na lokaciji Žitnik ekshumirano je 58 osoba, iako je procjena Uprave bila da se u grobnici nalaze 44 tijela. Intervju s predstavnicima Komisije za nestale Republike Srbije, 28. veljače 2007.

nekim slučajevima prijavili nestanak samo nevladinim organizacijama, odnosno ni izravno ni neizravno nisu kontaktirali MKCK i Upravu za zatočene i nestale Republike Hrvatske, tako da ova dva tijela nisu mogla evidentirati određen broj nestanaka.

Nezadovoljstvo obitelji zbog sporosti u ekshumacijama i identifikacijama

Nezadovoljstvo obitelji nestalih obiju nacionalnosti u Hrvatskoj izazvano je sporošću u identificiranju ekshumiranih tijela. Laboratoriji u kojima se obavlja identifikacija nalaze se u Zagrebu, Splitu i Osijeku,¹²⁶ a identifikaciju obavlja i ICMP, u centru u Tuzli. Razlozi zbog kojih 575 ekshumiranih tijela potkraj 2006. godine još uvijek nisu identificirana uključuju poteškoće u izoliranju DNK iz posmrtnih ostataka i nepostojanje uzoraka krvi koju bi trebalo uzeti od članova obitelji za potrebe DNK analize.¹²⁷

Ozbiljan problem predstavlja i sporost kojom hrvatska država ekshumira tijela nestalih Srba. Lokacije na kojima su pokopani Srbi, nestali 1995. godine, odavno su poznate, jer je tijela pokapala policija nakon provedene asanacije terena. Postoje 22 takve lokacije na kojima je 1995. pokopano po pet ili više osoba, prema podacima srpskog Ureda za nestale, odnosno 21 lokacija prema podacima kojima raspolaže hrvatska Uprava za zatočene i nestale. Ukupan broj tijela u tim grobnicama neposredno nakon rata bio je najmanje 1,187, prema srpskoj Komisiji, odnosno najmanje 904, prema hrvatskoj. Od 1996. godine, međutim, ekshumirano je samo 540 tijela s četiri lokacije.¹²⁸

Odgovorni u Upravi za zatočene i nestale RH objašnjavali su sporost u ekshumiranju ograničenim financijskim sredstvima i nedovoljnim smještajnim kapacitetima

za ekshumirana tijela – taj kapacitet nije veći od 600 tijela koja se, na razini cijele države, u jednom trenutku mogu držati u odgovarajućim prostorijama (u krematoriju u Zagrebu i na gradskom groblju u Osijeku).¹²⁹ Pozivanje na tehnička ograničenja gubi na značaju kada mu se suprotstavi činjenica da velik broj obitelji gotovo desetljeće čeka da im se dostave tijela najbližih, čije je mjesto ukopa odavno poznato. Ukopi su vršeni 1995. godine, a tri godine poslije obitelji u Srbiji dobile su od hrvatskih vlasti “protokole” (policijske snimke i opise tijela, napravljene prije asanacije terena). Od tada obitelji čekaju na ekshumaciju i pređaju tijela, poslije koje bi mogle pokopati najbliže.

Kosovo

Prve liste sa imenima nestalih lica na Kosovu izradio je MKCK, u leto 1999. godine, i na njima su se nalazila 5,982 lica. Više stotina lica sa tog spiska ustvari su bili živi, ali porodice nisu o njima imali informacije jer su se nalazili u zatvorima u Srbiji. Tokom 1999. i 2000. godine pušteni su i vraćeni na Kosovo. Kada je u junu 2002. godine UNMIK formirao Kancelariju za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF – *Office for Missing Persons and Forensics*), prečišćena lista nestalih koju je OMPF koristio sadržala je 5,236 imena.¹³⁰

Prema podacima MKCK, krajem 2006. godine bilo je 2,137 lica za kojima se i dalje traga kao nestalima.¹³¹ MKCK nije davao informacije o etničkoj pripadnosti nestalih, ali iz podataka MKCK iz prethodnih godina proizilazilo je da su četiri petine nestalih lica bili kosovski Albanci.¹³² U novembru 2006. godine, predsjednik Komisije za nestale osobe Srbije Veljko Odalović rekao je se da 620 Srba i nealbanaca vodi kao nestalo na Kosovu¹³³, što kazuje da je sudbina oko 1.500 Albanaca još uvek nepoznata.

126 Intervju s Ivanom Grujićem, 7. veljače 2007.

127 *Ibid.*

128 Navedene brojke dobivene su ekstrapolacijom iz tablica koje postoje pri Komisiji za nestale u Beogradu, a koje se temelje na podacima Uprave Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale i podacima koje je srpska Komisija za nestale lica, u pogledu istih lokacija, iz drugih izvora.

129 Intervju s Ivanom Grujićem, 7. veljače 2007.

130 Informacija dobijena u Kancelariji UNMIK za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF – *Office for Missing Persons and Forensics*), Priština, 19. februar 2007.

131 Podaci dobijeni u regionalnoj delegaciji MKCK u Beogradu, 29. januar 2007.

132 U januaru 2005. godine, od 3,108 lica za kojima se tada tragalo kao nestalima, bilo je 2,384 Albanaca, 523 Srba, i 201 drugih. U novembru je bilo 1,700 nestalih Albanaca i oko 500 nealbanaca.

133 J. Lukač, “I groblja kriju tajnu”, *web stranica Danas* (Beograd), 29. novembar 2006. (www.danas.co.yu/20061129/hronika3.html).

U dvema mrtvačnicima na Kosovu (u Prištini/Prishtinë i u Suvoj Reci/Suharekë), u kojima se odlazu ekshumirani posmrtni ostaci, u decembru 2006. nalazilo se najmanje 582 tela koja još nisu identifikovana.¹³⁴ Ukupno je u toku 2006. godine identifikovano 466 tela, od kojih su 323 vraćena porodicama.¹³⁵

Nadležnost za pronalaženje tela, i za ostale aktivnosti vezane za nestala lica, na Kosovu je u rukama OMPF-a, s tim da identifikacije na osnovu DNK analize obavlja ICMP. Pri kosovskoj vladi postoji Komisija za nestala lica, međuresorno tela formirano 2003. godine, ali uloga komisije u procesu pronalaženja nestalih lica imala je sekundarni značaj.

Rešavanje sudbine nestalih lica u velikoj meri zavisi i od saradnje nadležnih tela u Srbiji sa onima na Kosovu. U toku 2006. godine, Srbija je preko UNMIK-a vratila ukupno 61 telo (31 u martu i 30 u junu) porodica Albanaca na Kosovu.¹³⁶ Istovremeno, većina od 70 nealbanaca čija su tela identifikovana 2006. godine na Kosovu vraćena su u Srbiju, gde porodice sada žive. Komunikacija između Beograda i Prištine/Prishtinë se godinama odvijala preko UNMIK-a i vlasti u Srbiji, s tim da su, osim UNMIK-ovih predstavnika, sastancima bilaterane radne grupe za rešavanje pitanja nestalih prisustovali i predstavnici kosovskih Albanaca.

Kvalitet saradnje između Srbije i Kosova biće od presudne važnosti za rešavanje preostalih slučajeva nestanka. Najveći deo tela iz masovnih grobnica u Srbiji je do juna 2006. godine vraćen na Kosovo, a čini se da na samom Kosovu nema masovnih grobnica u kojima bi mogli biti pronađeni veći broj posmrtnih ostataka. Broj tela koje OMPF uspeva da otkrije godišnje na području Kosova značajno se smanjuje iz godine u godinu, od 652 tela u 2003. godini do 59 u 2006. godini.¹³⁷ Postoji stoga realan rizik da odsustvo novih informacija iz Srbije, o pojedinačnim ili grupnim grob-

nicama na Kosovu ili u samoj Srbiji, sasvim blokira daljnji posao na pronalaženju nestalih. Ima indicija da u Srbiji, uključujući na području oko grada Raška na jugu, postoje druge masovne grobnice koje još uvek nisu otkrivene.¹³⁸

Srbija

Lica koja Srbija potražuje kao svoje državljane nestala su u oružanim sukobima izvan uže teritorije Srbije – u Hrvatskoj, BiH, i na Kosovu. Krajem 2006. godine, prema podacima koje je izneo tadašnji predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović, Srbija je još tražila 440 građana Srbije koji se vodi kao nestali u Hrvatskoj, 102 u Bosni i Hercegovini, i 620 Srba i drugih nealbanaca na Kosovu.¹³⁹

Na području Srbije nalazio se nakon ratova iz devedesetih godina i veći broj sahranjenih osoba iz drugih delova bivše Jugoslavije – sa Kosova, iz Hrvatske, i iz BiH. U 2006. godini ekshumirana su 62 tela na dva groblja u Beogradu – 58 tela na Bežanijskom groblju, i četiri na groblju Orlovača.¹⁴⁰ Radi se o telima koja su od 1991. do 1995. Dunavom i Savom doplovila na područje Beograda i koja su tada sahranjena bez imena. Ekshumacija posmrtnih ostataka u ovakvim slučajevima ne povlači opasnost od krivičnog gonjenja, jer lica koja su svojevremeno otkrila tela i ona koja su organizovala njihovu sahranu ne moraju imati ništa sa događajem koji je prethodio nestanku. Međutim, žrtve najčešće nisu bacane u reku, već su sahranjivane na području zločina ili, ređe, odvožene na neku lokaciju u Srbiji ili na područja van Srbije koja su bila pod kontrolom srpskih snaga. Lica koja bi otkrila lokacije ovih grobnica kasnije bi, po pretpostavci, morala da svedoče o okolnostima pod kojim je došlo do nasilne smrti i do sahranjivanja. U atmosferi prikrivanja zloči-

134 Informacija dobijena u OMPF, Priština, 19. februar 2007.

135 *Ibid.* U preostala 143 slučaja, osnovni razlog zbog kog tela nisu preuzeta je taj što porodice čekaju da se pronađu i posmrtni ostaci drugih članova, kako bi onda mogli da se istovremeno obavi sahrana svih članova iste porodice.

136 Informacija dobijena u OMPF, Priština, 19. februar 2007. Ukupno je od 2001. godine iz Srbije vraćeno oko 800 tela kosovskih Albanaca, od čega je 750 identifikovano. "O sudbini nestalih lica", 10. mart 2007., *web stranica B92* (Beograd) (www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=10&nav_category=64&nav_id=235893) – (izjava Gvozdena Gagića, predsednika Komisije za humanitarna pitanja i nestala lica Srbije).

137 Office on Missing Persons and Forensics, *OMPF Activity Report: 01 January 2006 – December 2006*, str. 4.

138 Informacija dobijena u OMPF, Priština, 19. februar 2007.

139 J. Lukač, "I groblja kriju tajnu", *web stranica Danas* (Beograd), 29. novembar 2006. (www.danas.co.yu/20061129/hronika3.html).

140 *Ibid.*

na, koja još uvek preovladava u Srbiji, institucije i pojedinci u posedu ovakvih informacija drže ih za sebe. Stoga se retko dešava da se u Srbiji, ili na području van uže Srbije koje je bilo pod kontrolom jugoslovenske vojske, ekshumiraju tela nestalih iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova.

Crna Gora

Prema podacima crnogorskog Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, deset državljana Crne Gore je u nekoj fazi sukoba na području bivše Jugoslavije imalo status nestalog lica. Posmrtni ostaci njih osam su u međuvremenu ekshumirani i identifikovani, a dve osobe se još vode kao nestale.¹⁴¹ Do osamostaljenja Crne Gore u maju 2006. godine, pitanjima nestalih bavila se zajednička Komisija za nestala lica Državne zajednice Srbije i Crne Gore. Krajem 2006. godine, nije postojala državna komisija Crne Gore za nestala lica.

Uloga međunarodnih organizacija

Dve važne međunarodne organizacije imaju ključnu ulogu u rešavanju niza pitanja vezanih za problem nestalih na području bivše Jugoslavije: Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP) i Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK).

ICMP je međunarodna vladina organizacija, sa sedištem u Sarajevu. Uredi ICMP postoje u Bosni i Hercegovini, Srbiji, i na Kosovu, a do mesec 2006. godine postojao je i ured u Zagrebu. Osnovna aktivnost ICMP vezana je za identifikaciju nestalih lica. ICMP prikuplja krvne uzorke od članova porodica i ekstrahuje koštane uzorke sa pronađenih posmrtnih ostataka (ili takve uzorke dobija od lokalnih institucija).¹⁴² Krvni i koštani uzorci se zatim upoređuju u centru ICMP-a u Tuzli (BiH), radi utvrđivanja identiteta osobe čiji su ostaci pronađeni. Do kraja 2006. godine, ICMP je na ovaj način omogućio identifikaciju blizu 11,000 osoba nestalih u konfliktima na teritoriji bivše Jugoslavije.¹⁴³

U BiH, aktivnost ICMP je usmerena i na upostavljanje Instituta za nestala lica (videti gore, poglavlje o BiH). Među ostale važne aktivnosti ICMP spada povezivanje udruženja nestalih lica iz različitih delova bivše Jugoslavije, radi njihove međusobne saradnje.

Rad na pitanju nestalih lica jedna je od brojnih aktivnosti MKCK, međunarodne nevladine organizacije sa sedištem u Ženevi. U post-jugoslovenskim zemljama, MKCK od porodica prikuplja ante-mortem podatke o nestalima, koji u velikom broju slučajeva omogućavaju identifikaciju ekshumiranih tela i bez sprovođenja skupne DNK analize. Važan aspekt delovanja MKCK je periodično izdavanje publikacija sa spiskovima nestalih lica. Takve liste je MKCK objavljivao u Bosni i Hercegovini od 1996. godine, a na Kosovu od 2000. godine. U 2006. godini, MKCK je najavio i objavljivanje publikacije sa imenima svih hrvatskih državljana, bez obzira na etničku pripadnost, koji se vode kao nestali. Bio bi to prvi zajednički spisak nestalih lica u Hrvatskoj.

U decembru, MKCK i Hrvatski crveni križ potpisali su sporazum na osnovu kog bi početkom 2007. MKCK trebalo da zatvori ured u Zagrebu i prenese celokupnu dokumentaciju Hrvatskom crvenom križu. Bio bi to prvi put na području bivše Jugoslavije da MKCK ustupi podatke nacionalnom društvu.

Parlamentarne rasprave o ratnim zločinima

U državama na području bivše Jugoslavije, parlamentarne rasprave o događajima iz vremena rata mogle bi pružiti priliku da se javnosti sa autoritativnog mesta ponudi takvo viđenje nedavne prošlosti koje će dovesti u pitanje sada dominantni, ratno-propagandistički diskurs i stvoriti prostor kako za utvrđivanje činjenica tako i za različite interpretacije ratnih događanja. U 2006. godini, međutim, parlamenti su pre služili za recikliranje starih mitova, negoli za njihovo osporavanje. U parlamentima Srbije i Hrvatske, poslanici čiji prioritet je isticanje nacionalne pripadnosti a ne poštovanje ljudskih prava monopolisali su govor o rat-

141 Intervju sa predstavnicima Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, Podgorica, 28. februar 2007.

142 Telefonski intervju sa predstavnikom ICMP, 9. mart 2007.

143 "Apel srodnicima nestalih da kontaktiraju ICMP", *web stranica agencije Fena* (Sarajevo), 30. januar 2007. (www.fena.ba/public2/Category.aspx?news_id=FSA473302),

nim zločinima. Naročito je ovo bilo primetno u Srbiji, gde predstavnici umerenih stranaka nisu reagovali na brojne istupe nacionalističkih ekstremista. U parlamentu BiH, rasprave o ratnim zločinima bile su u 2006. godini sasvim retke, tako da se iz njihovog toka ne može izvući zaključak o odnosu poslanika prema ratnim događajima.

Prevlast isključivog nacionalističkog diskursa u parlamentu Srbije, a delom i Hrvatske, sugerisala bi da je nacionalni kolektivizam i dalje u toj meri dominantan da prisiljava umerene političare na defanzivu. Ovakvo tumačenje bi ipak bilo pogrešno, jer umerene stranke uživaju značajnu podršku biračkog tela. Stoga, za pasivnost poslanika liberalnih i socijaldemokratskih stranaka u parlamentarnim raspravama o ratnim zločinima manje je odgovorno raspoloženje javnosti,¹⁴⁴ a više moralna indiferentnost samih poslanika u odnosu na dramatične događaje iz prethodne decenije.

Srbija

Iako u radu srpskog parlamentu nije bilo sednica čiji je dnevni red uključivao teme neposredno vezane za ratove iz devedesetih, poslanici su često doticali tih tema. Govorili su isključivo predstavnici dveju partija koje su u vreme ratova bile na vlasti u Srbiji: Socijalističke partije Srbije (SPS) i, naročito, Srpske radikalne stranke (SRS). Socijalisti su 2006. godine nastavljali da podržavaju manjinsku vladu premijera Vojislava Koštunice, dok su radikali bili u opoziciji.

U istupima radikala i socijalista dominiralo je negiranje žrtava iz drugih etničkih grupa i poricanje i/ili relativizacija zločina počinjenih od strane srpskih

snaga. Poslanici SRS i SPS su veličali Srbe optužene pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, a uz to su uvredljivo govorili o tribunalu i o srpskim tužiocima i sudijama za ratne zločine. Skupštinski poslanici stranaka iz koalicije okupljene oko premijera Koštunice, kao i predstavnici opozicione Demokratske stranke, uzdržavali su se od izjašnjava-nja o ovim temama.

Lajt-motiv u izlaganjima socijalista i radikala bio je stradalništvo Srba. Ivica Dačić, poslanik i predsednik Glavnog odbora SPS, je tvrdio da su Srbi kao narod žrtve "genocida,... svih ovih godina, decenija".¹⁴⁵ Zoran Krasić (SRS) je locirao izvršenje genocida nad Srbima u Hrvatskoj u 1991. godinu,¹⁴⁶ a Nataša Jovanović (SRS) je rekla da se genocid dogodio 1995. godine, u toku i nakon akcije "Oluja".¹⁴⁷ Više radikalskih poslanika je današnju Hrvatsku nazvalo "ustaškom" državom,¹⁴⁸ koja "[drži pod] okupacijom Republiku Srpsku Krajinu".¹⁴⁹ Iz Hrvatske je, prema jednom radikalskom poslaniku, izbeglo 500 hiljada Srba¹⁵⁰ (stvarna cifra je oko 300 hiljada). Jedna od predstavnica SRS u parlamentu je konstatovala da je 1991. godine "srpski narod goloruk napadnut u Kninu, u Vukovaru, na Plitičkim jezerima".¹⁵¹

U parlamentarnim raspravama u toku 2006. godine, nije se čulo gotovo ništa o zločinima koje su srpske snage činile nad nesrbima u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Za vreme NATO intervencije 1999. godine, prema Ivici Dačiću (SPS), "Srbija nije vršila sistematsko etničko čišćenje" na Kosovu.¹⁵² Poslanici SRS nazvali su "izdajnikom" Milana Babića, bivšeg lidera hrvatskih Srba koji je na suđenju u Haškom tribunalu priznao krivicu za zločine protiv čovečnosti i izrazio iskreno kajanje.¹⁵³ Kada se u Skupštini pominjao zločin protiv

144 Istraživanje javnog mnijenja koje je u julu 2006. sproveda *Documenta* pokazalo je da 61 odsto ispitanika smatra da bi trebalo kazniti sve izvršioci ratnih zločina, dok 32 odsto smatra da postoje zločini koji imaju opravdanje. Istraživanje je uz to pokazalo da 28 odsto ispitanika smatra da treba kazniti direktne izvršioci zločina, 8 odsto smatra da treba kazniti komandire jedinica, 44 odsto da treba kazniti i jedne i druge, dok 18 odsto smatra da to zavisi od slučaja do slučaja. *Documenta, Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj – interpretacija istraživanja javnog mnijenja* (oktobar 2006.), str. 15.

145 Ivica Dačić (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 12. maj 2006., str. 64.

146 Zoran Krasić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 13. april 2006., str. 413.

147 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 400.

148 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 400; Vjerica Radeta (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 410.

149 Vjerica Radeta (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 410; Bore Kutić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 13. april 2006., str. 412.

150 Zoran Krasić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 13. april 2006., str. 415.

151 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 13. april 2006., str. 421.

152 Ivica Dačić (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 12. septembar 2006., str. 24.

153 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 17. maj 2006., str. 386.

Bošnjaka u Srebrenici iz jula 1995. godine, dominirale su kritike u odnosu na tumačenje ovog zločina kao najtežeg na području bivše Jugoslavije u ratovima devedesetih. Šef poslaničkog kluba SPS, Žarko Obradović, je doduše u ime socijalista osudio “događaje” u Srebrenici iz jula 1995. godina,¹⁵⁴ ali isto tako je nazvao “sramnim” izvinjenje Borisa Tadića Bošnjacima.¹⁵⁵ I Petar Jojić, poslanik SRS, je kritikovao “naše zvaničnike koji odlaze da kleče i pozdravljaju u Srebrenici one koji su nad Srbima počinili najveće ratne zločine”.¹⁵⁶ Aleksandar Vučić, poslanik i generalni sekretar SRS, je zamerio državnim medijima da u njihovim programima “ima onoliko Srebrenica, [a] nema ni malo Bratunca”¹⁵⁷ (mesta u čijoj okolini su, prema tvrdnjama SRS, snage Bošnjaka izvršile brojne zločine nad bosanskim Srbima).

Kada je na zasedanju skupštine početkom juna ministarka poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ivana Dulić-Marković, inače Hrvatica po nacionalnosti, napravila osvrt na prevoženje ubijenih kosovskih Albanaca policijskim kamionima u toku rata 1999. godine, poslanici SRS su vređali ministarku, koristeći neistinite tvrdnje da su njen brat i rodbina ratovali protiv Srba.¹⁵⁸ Dve nedelje kasnije, poslanik Aleksandar Vučić (SRS) je u osvrtu na reči Ivane Dulić-Marković konstatovao “Ne znam za te leševe,” i osudio je ministarku za iznošenje “najveće moguće optužbe protiv države i naroda”.¹⁵⁹ Prevoz i sakrivanje leševa su inače notorna činjenica u Srbiji, nakon otkrivanja masovnih grobnica 2001. godine sa telima kosovskih Albanaca.

Negiranje i minimiziranje su takođe pratili istupe socijalista, kada su u pitanju bila kršenja ljudskih prava pre rata na Kosovu. Prema jednom poslaniku SPS, za vreme vladavine Slobodana Miloševića ljudska prava Albanaca “nikada nisu bila ugrožena”.¹⁶⁰

Poslanici SRS su u skupštini nazivali Ratka Mladića, optuženog pred MKTJ za zločine protiv čovečnosti i genocid u Bosni, “srpskim herojem, proslavljenim srpskim generalom”,¹⁶¹ odnosno generalom koji je ušao “u legendu”.¹⁶² Izručenje Mladića Haškom tribunalu predstavljalo bi, po mišljenju radikala, “gadost”.¹⁶³ Oni su se oštro usprotivili hapšenjima osumnjičenih za skrivanje Ratka Mladića,¹⁶⁴ kao i odluci Vlade Srbije da ograniči Ratku Mladiću pravo raspolaganja imovinom.¹⁶⁵ Jedna predstavnica radikala je upozorila vlasti da će, “zbog ovoga što radite porodici Ratka Mladića”, narod Srbije da se “podigne na noge”.¹⁶⁶

Nakon što je 11. marta Slobodan Milošević umro u pritvoru Haškog tribunala, poslanici SRS i SPS su smrt bivšeg predsednika Srbije nazvali “ubistvom”.¹⁶⁷ Milošević je, navodno, bio “otrovan” u pritvoru.¹⁶⁸ Poslanici SPS su, takođe, izricali hvalospeve Miloševiću. Ivica Dačić je ocenio da je Milošević trebalo da bude sahranjen u Aleji velikana u Beogradu, “ali, sa druge strane, gde [god] on bude sahranjen to jeste aleja velikana”.¹⁶⁹

Poslanici SRS su često govorili o tome kako Haški tribunal “krši ljudska prava” Vojislava Šešelja,¹⁷⁰ pred-

154 Žarko Obradović (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 14. jul 2006., str. 282.

155 Žarko Obradović (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. jul 2006., str. 4.

156 Petar Jojić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. jul 2006., str. 98.

157 Aleksandar Vučić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 16. maj 2006., str. 100.

158 “Ponovo radikalski govor mržnje”, *web stranica B-92* (Beograd), 6. jun 2006 (www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=06&dd=06&nav_category=11&nav_id=200171).

159 Aleksandar Vučić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 21. jun 2006., str. 8.

160 Toma Bušetić (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. april 2006., str. 207.

161 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 350.

162 Momir Marković (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 8. maj 2006., str. 60.

163 Vjerica Radeta (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 431.

164 Aleksandar Vučić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 8. maj 2006., str. 49-51, i 17. maj 2006., str. 307; Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 350.

165 Tomislav Nikolić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 12. maj 2006., str. 54.

166 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 6. april 2006., str. 350.

167 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 3. april 2006., str. 11; Gordana Pop-Lazić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 3. april 2006., str. 34; Žarko Obradović (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. april 2006., str. 142; Nataša Jovanović, transkript sednice Skupštine Srbije, 16. maj 2006., str. 125.

168 Zoran Krasić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 3. april 2006., str. 5.

169 Ivica Dačić (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. april 2006., str. 151.

170 U tom smislu su govorili: Zoran Krasić, transkript sednice Skupštine Srbije, 3. april 2006., str. 5. i 25. septembar 2006., str. 89; Vojislav Milajić, transkript sednice Skupštine Srbije, 4. april 2006., str. 180; Petar Jojić transkript sednice Skupštine Srbije, 4. april 2006., str. 186; Vjerica Radeta, transkript sednice Skupštine Srbije, 16. maj 2006., str. 113.a

sednika SRS, koji se predao tribunalu početkom 2003. godine a suđenje protiv njega nije počeo do kraja 2006. godine. Optužnicu protiv Šešelja ovi poslanici su nazivali “nebuloznom”,¹⁷¹ “lažnom”,¹⁷² “bez dokaza”,¹⁷³ i “u domenu naučne fantastike”.¹⁷⁴ Navode iz optužnice, po kojima je Šešelj pozivao na proterivanje Hrvata iz Vojvodine i na progon Bošnjaka iz Zvornika, nakon čega je do tih zločina i došlo, radikali su nazivali “optuživanjem za verbalni delikt”,¹⁷⁵ odnosno gonjenjem Šešelja za govore u kojima nije bilo “apsolutno ničeg sličnog ... zapaljivom govoru”.¹⁷⁶

Osim što su iskazivali otpor u odnosu na rad Haškog tribunala, poslanici SRS i SPS su sa nacionalističkih pozicija kritikovali i srbijanskog Tužioca za ratne zločine, odnosno Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Protiv tužioca su koristili niz uvredljivih pojmova kao što su “okupacioni saradnik”,¹⁷⁷ “nesrećnik”,¹⁷⁸ i “agent”.¹⁷⁹ Radikali su naročito negativno govorili o suđenju za zločin na Ovčari, kao suđenju koje je “imalo za cilj povezivanje zločina na Ovčari sa Vojislavom Šešeljem”,¹⁸⁰ i, na taj način, “pomaganje Carli del Ponte [Glavnoj tužiteljici MKTJ] da optuži Vojislava Šešelja, koji naravno nema veze [sa zločinom], ni on ni dobrovoljci SRS”.¹⁸¹ Poslanik SPS, Toma Bušetić, je ocenio da na suđenjima za ratne zločine u Beogradu “antisrbi sude Srbima”,¹⁸² a članica SRS Vjerica Radeta je optužila sudije da izriču presude protiv optuženih zato što ih parama potkupljuje Nataša Kandić, izvršni direktor Fonda za humanitarno pravo.¹⁸³

Hrvatska

Stav zastupnika u Hrvatskom saboru u odnosu na ratne zločine došao je do izražaja u tijekom četiriju rasprava 2006. godine.¹⁸⁴ Ton raspravama davali su zastupnici iz manjih opozicijskih stranaka i izvanstranački (“nezavisni”) zastupnici, svi osim jednog (Damir Kajin, iz Istarskog demokratskog sabora /IDS/) nacionalistički orijentirani. Ti su zastupnici u raspravama inzistirali na zločinima koje su Srbi u Hrvatskoj i BiH činili protiv Hrvata, a zločine protiv Srba su relativizirali ili ignorirali. Zastupnici iz najvećih opozicijskih stranaka – Socijal-demokratske partije (SDP) i Hrvatske narodne stranke (HNS) – rijetko su uzimali riječ. Zastupnici vladajuće Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) uglavnom su bili suzdržani, a u rijetkim prigodama kada su izravnije iskazivali stav zvučali su naglašeno “patriotski”. Zastupnici iz redova Samostalne demokratske srpske stranke nisu sudjelovali u diskusijama.

Svi hrvatski zastupnici složili su se oko toga da je Hrvatska bila žrtva agresije bivše JNA, i da je operacija “Oluja” iz kolovoza 1995. godine imala prije svega pozitivan karakter, što je naznačeno u Deklaraciji o Domovinskom ratu, usvojenom na 7. sjednici Zastupničkog doma Hrvatskog sabora (u prethodnom sazivu), 13. listopada 2000. godine.¹⁸⁵ Razmimoilaženja između zastupnika javljala su se u povodu drugih pitanja. Primjera radi, kada je neki od zastupnika iz

171 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 16. maj 2006., str. 125.

172 Nataša Jovanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 16. maj 2006., str. 191.

173 Vjerica Radeta (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 16. maj 2006., str. 170.

174 Zoran Krasić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 16. maj 2006., str. 264.

175 Petar Jojić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. jul 2006, str. 98.

176 Aleksandar Vučić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 11. maj 2006., str. 302.

177 Aleksandar Vučić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. april 2006., str. 153.

178 *Ibid.*

179 Aleksandar Vučić (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 17. maj 2006., str. 309.

180 Vjerica Radeta (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 4. april 2006., str. 168.

181 Vjerica Radeta (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 10. april 2006., str. 33. U prvostepenoj presudi Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, od 12. decembra 2005. godine, za ratni zločin protiv ratnih zarobljenika na Ovčari osuđeno je i Milan Lančuzanin, koji je bio vođa dobrovoljačke jedinice Srpske radikalne stranke na području Vukovara.

182 Toma Bušetić (SPS), transkript sednice Skupštine Srbije, 8. maj 2006., str. 44.

183 Vjerica Radeta (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 28. mart 2006., str. 50.

184 Zastupnici su u peti saziv Sabora izabrani na izborima 23. studenoga 2003.

185 U Deklaraciji se navodi da je „na Republiku Hrvatsku oružanu agresiju izvršila Srbija, Crna Gora i JNA s oružanom pobunom dijela srpskog pučanstva u Republici Hrvatskoj“. Dodaje se i da je „Republika Hrvatska vodila pravedan i legitiman, obrambeni i osloboditeljski, a ne agresivni i osvajački rat prema bilo kome, u kojem je branila svoj teritorij od velikosrpske agresije unutar međunarodno priznatih granica.“

hrvatskih stranaka upozoravao na stradanja Srba ili agresivnu politiku Hrvatske prema Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine, u pravilu je veći broj drugih zastupnika na to reagirao iznoseći primjere hrvatskih stradanja.

- *Rasprava o Konačnom prijedlogu Zakona o potvrđivanju ugovora između Republike Hrvatske i BiH o suradnji na području prava stradalnika rata u Bosni i Hercegovini koji su bili pripadnici Hrvatskog vijeća obrane i članova njihovih obitelji*, 26. i 27. siječnja 2006. (18. sjednica Hrvatskog sabora)

Osobito aktivni u raspravi bili su zastupnici iz reda vladajućeg HDZ-a i nacionalističkih opozicijskih stranaka. Oni su inzistirali da su pripadnici Hrvatskog vijeća obrane (HVO)¹⁸⁶ tijekom rata u BiH “bili napadnuti” (Pero Kovačević, Hrvatska stranka prava – HSP) i da su “branili svoje domove” (Tomislav Čuljak – HDZ, Zdenka Babić-Petričević – HDZ). U rat ih, prema mišljenju tih zastupnika, nije slala hrvatska vlada (Krešimir Čosić – HDZ, Josip Đakić – HDZ, Vladimir Šeks – HDZ), a glavna im je uloga bila spriječiti prodor postrojba bivše JNA preko Hercegovine ka jugu Hrvatske (Krešimir Čosić, Zdenka Babić-Petričević, Luka Bebić – svi iz HDZ).

Nekoliko zastupnika iz ne-nacionalističkih opozicijskih stranaka upozoravali su i na drugačije aspekte djelovanja HVO-a tijekom rata u BiH. Damir Kajin iz IDS-a rekao je da je najveći broj invalida HVO-a nastao u sukobu s Armijom BiH, a u taj sukob ih je poslala Vlada Hrvatske.¹⁸⁷ (Predsjednik Sabora, Vladimir Šeks, na ovo je upozorio Kajina da “ne vrijeđa hrvatsku vladu i hrvatsku vojsku”, jer “nikakva vlada nije izvršila agresiju na BiH”¹⁸⁸) Kajin i zastupnik Nenad Stazić (Socijal-demokratska partija Hrvatske) spomenuli su lokacije na kojima su pripadnici HVO-

a činili ratne zločine: Ahmiće, Stupni dol, Dretelj i Mostar.

- *Rasprava o operaciji Oluja*, 31. ožujka 2006. (19. sjednica Hrvatskog sabora)

U podtekstu saborske rasprave o operaciji *Oluja* nalazila se zabrinutost saborskih zastupnika zbog navoda u optužnici Haškog tribunala protiv hrvatskih generala Anta Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača. Prema optužnici, trojica optuženih su od srpnja do studenoga 1995. sudjelovali u tzv. zajedničkom zločinačkom pothvatu, s ciljem trajnog uklanjanja srpskog stanovništva iz područja Krajine.¹⁸⁹ Predlagatelj deklaracije, nezavisni zastupnik Slaven Letica (izabran na listi HSP-a), istaknuo je da bi prihvatanje navoda o zajedničkom zločinačkom pothvatu negativno utjecalo na međunarodni legitimitet hrvatske države i na hrvatsku samosvijest, i omogućilo bi da izbjegli hrvatski Srbi traže i dobiju naknadu štete od hrvatske države. U prijedlogu deklaracije stoga su se našle tvrdnje o tome da je *Oluja* imala “međunarodno-pravni legitimitet”, da se radilo o “savezničkoj antiterorističkoj akciji”, “odlučujućoj” i “nezaboravnoj” bitki. Usvajanju deklaracije protivile su se neke od organizacija za ljudska prava u Hrvatskoj, što je možda pridonijelo tome da jedna od sedam točaka u prijedlogu deklaracije uključila i navod o “tamnoj strani” “Oluje”, koju novinari, znanstvenici, aktivisti za ljudska prava i drugi trebaju slobodno istraživati.¹⁹⁰

U raspravi je sudjelovao mali broj zastupnika, po jedan iz svakoga zastupničkog kluba, s tim da predstavnici klubova SDSS-a i HNS-a nisu govorili. Većina govornika iz opozicijskih stranaka iznijela je pozitivne i negativne aspekte *Oluje*, uz ocjenu da pozitivnih ima više. Tako je Damir Kajin, iz IDS-a, ustvrdio da se tijekom te operacije srpsko stanovništvo povuklo pred naletom hrvatske vojske, pa general Gotovina ne

186 Hrvatsko vijeće obrane predstavljalo je oružanu formaciju bosansko-hercegovačkih Hrvata tijekom rata u BiH 1992.–95. Međudržavni sporazum iz prosinca 2005. godine, između Hrvatske i BiH, predviđao je da Hrvatska plaća određene svote pripadnicima HVO-a i članovima njihovih obitelji koji imaju hrvatsko državljanstvo. Iznosi su trebali pokriti razliku između visine mjesečnog iznosa osobne, odnosno obiteljske, invalidnine ostvarene po rješenju nadležnog tijela BiH i visine mjesečnog iznosa invalidnine koju bi ista osoba ostvarila prema pravnim propisima u Hrvatskoj. Sabor je usvojio prijedlog zakona o potvrđivanju ugovora između Hrvatske i BiH sa 77 glasova “za”, 4 “protiv”, i 16 suzdržanih.

187 Damir Kajin (IDS), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 27. siječnja 2006.

188 Vladimir Šeks, predsjednik Hrvatskog sabora, transkript sjednice Hrvatskog sabora, 27. siječnja 2006.

189 Vidjeti *Tužilac protiv Anta Gotovine, Ivana Čermaka & Mladena Markača, Zajednička optužnica*, 24. srpnja 2006., paragrafi 12-21. Prije spajanja optužnica, navodi o zajedničkom zločinačkom pothvatu nalazili su se u odvojenim optužnicama protiv Gotovine, odnosno protiv Čermaka i Markača.

190 Slaven Letica (nezavisni zastupnik), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 31. ožujka 2006.

može biti odgovoran za točku optužnice o zajedničkom zločinačkom pothvatu radi uklanjanja Srba. Kajin je, međutim, dodao da su nakon završetka vojno-redarstvene operacije počinjeni zločini u kojima je uništeno 20,000 zgrada i ubijeno 600 staraca, i da odgovorni za zločine trebaju odgovarati.¹⁹¹ Zastupnik Ante Markov, iz Hrvatske seljačke stranke (HSS), složio se da postoji i druga strana inače “neupitne” operacije *Oluja*, jer “u svakom ratu ima problema”. Ipak, po mišljenju toga saborskog zastupnika, druga strana ne može zasjeniti onu prvu, pozitivnu.¹⁹² Zlatko Kramarić, iz Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLs), prepoznao je među saborskim zastupnicima “blagu nelagodu” zbog teme o kojoj se raspravlja, jer se raspravom otvara traumatično mjesto hrvatske prošlosti, s obzirom da su događaji poslije *Oluje* stavili u drugi plan pozitivne aspekte same vojno-redarstvene operacije.¹⁹³

Nezavisni zastupnik Ivan Lončar ocijenio je da je *Oluja* “najveličanstvenija hrvatska bitka za nacionalno, socijalno i državno oslobođenje od neprijatelja”.¹⁹⁴ U ime vladajućeg HDZ-a sasvim kratko je govorio Luka Bebić, izrazivši pozitivan odnos njegove zastupničke skupine prema predloženom tekstu deklaracije.¹⁹⁵ Sabor je na kraju rasprave glasovima 64 “za”, 10 “protiv” i 5 suzdržanih, usvojio deklaraciju.

- *Rasprava o izvještaju Mandatsko-imunitetske komisije o zahtjevu za odobrenje pokretanja kaznenog postupka protiv zastupnika Branimira Glavaša, 10. svibnja 2006. (20. sjednica Hrvatskog sabora)*

Na sjednici od 10. svibnja Sabor je raspravljao o zahtjevu za odobrenje pokretanja kaznenog postupka protiv zastupnika Branimira Glavaša Županijskog državnog odvjetništva (državnog tužilaštva) u Zagrebu.¹⁹⁶ Jedna od tema u raspravi bila je da li je Hrvatska šutjela o zločinima nad Srbima u Osijeku i u drugim dijelovima Hrvatske. Damir Kajin (IDS) istaknuo je da se o nedjelima uglavnom šutjelo i zbog toga je “na neki način sve ovo i neki proces našoj 15-godišnjoj šutnji”.¹⁹⁷ Sličnu ocjenu iznio je i Josip Leko (SDP) (“nije bilo političke

volje da se istraže, utvrde, procesuiraju zločini koji su se navodno dogodili”). Više zastupnika suprotstavilo se takvim ocjenama. Silvano Hrelja iz Hrvatske stranke umirovljenika (HSU) zamjerio je Kajinu što “razvija tezu o kolektivnoj krivnji za šutnju”, a Miroslav Rožić iz HSP-a shvatio je Kajinovu tvrdnju kao “uvredu za sve građane Hrvatske”. Krešimir Čosić (HDZ) je ustvrdio da ako je Hrvatska šutjela, bila je to šutnja o zločinima drugih, i o agresiji na Hrvatsku.

Više zastupnika tvrdilo je da je Hrvatska poslije rata zapravo privilegirala suprotnu stranu, a ne svoju. Prema jednom zastupniku, Hrvatska je “velikodušno abolirala četnike”, a u isto je vrijeme “osudila više svojih časnika iz Domovinskog rata” (Pejo Trgovčević – HSP).

Iako je saborska rasprava sazvana u povodu zločina protiv Srba, više je govornika inzistiralo da su Hrvati bili stvarne žrtve događaja u 1990-im. Jedan od zastupnika je ustvrdio da su Hrvati “tragičan narod”, čija se tragedija može usporediti sa židovskom ili kurdsom (Ivan Lončar, nezavisni kandidat). U tom su tonu bili i navodi da su svi hrvatski branitelji “osuđeni”, “optuženi” ili “osumnjičeni” za ratni zločin (Ivan Drmić, nezavisni kandidat).

- *Rasprava o ukidanju imuniteta za Branimira Glavaša, zastupnika u Hrvatskom saboru, 15., 17. i 22. studenoga 2006. (21. sjednica Hrvatskog sabora)*

Rasprava o ukidanju imuniteta Branimiru Glavašu, tijekom 21. sjednice Hrvatskog sabora, vođena je u vrijeme kada je Glavaš štrajkao glađu, a njegovo se zdravstveno stanje ozbiljno pogoršalo. To je utjecalo na porast tenzija u Hrvatskom saboru, a javile su se i indicije da vladajući HDZ, čiji je član Glavaš bio do 2005. godine, počinje zauzimati određenu distancu u odnosu na postupak protiv toga optuženika.¹⁹⁸ Raspravu su obilježile oštre reakcije većeg broja zastupnika na izlaganja koja su upozoravala na ratne zločine počinjene protiv Srba u Hrvatskoj.

191 Damir Kajin (IDS), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 31. ožujka 2006.

192 Ante Markov (HSS), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 31. ožujka 2006.

193 Zlatko Kramarić (HSLs), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 31. ožujka 2006.

194 Ivan Lončar (nezavisni zastupnik), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 31. ožujka 2006.

195 Luka Bebić (HDZ), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 31. ožujka 2006.

196 Sabor je na kraju rasprave, s 82 glasa “za”, 5 “protiv” i jednim suzdržanim, odobrio pokretanje kaznenog postupka protiv Glavaša.

197 Damir Kajin (IDS), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 10. svibnja 2006.

Kao i u ranijim sličnim prigodama, najviše reakcija izazvao je govor Damira Kajina (IDS), koji je rekao da je zločine u Osijeku trebalo sankcionirati čim su se dogodili, jer bi to spriječilo zločine protiv Srba u drugim dijelovima Hrvatske – u Sisku, Gospiću, Pakračkoj poljani i drugdje.¹⁹⁹ Na to je reagiralo nekoliko zastupnika HDZ-a. Darko Milinović je zamjerio Kajinu što je spomenuo Gospić, ali ne i druge lokacije u okolini toga grada, one na kojima su srpske snage izvršile zločine protiv Hrvata.²⁰⁰ Josip Đakić je također upozorio na više mjesta u kojima su stradali Hrvati, a koje Kajin nije spominjao.²⁰¹

Zlatko Kramarić (HSLs) primijetio je da u Hrvatskoj “intelektualna, akademska javnost nije iznjedrila jednog Karla Jaspersa”, odnosno osobu s moralnim autoritetom koja bi govorila o zločinima hrvatske strane u ratu i o raznim oblicima odgovornosti za te zločine. Kramarić je dodao da se “mi moramo suočiti i s tamnim stranama naše ratne nedavne prošlosti. ... Naša povijest upravo je povijest potiskivanja i to onda upravo djeluje i na mitizaciju naše društvene svijesti, povijesne svijesti. Upravo zbog toga mitomanskog odnosa, ona upravo čitav niz događaja ili likova iz naše povijesti sasvim drugačije ili krivo interpretiramo. ... Mi još nemamo hrabrosti da progovorimo o žrtvama.”²⁰² Na Kramarićeve govor odmah je reagirao Ivan Lončar (“nezavisni”), riječima da se Hrvatska suočila s tamnom stranom svoje prošlosti, a tu tamnu stranu čine zločini Srba protiv Hrvata.²⁰³

Bosna i Hercegovina

Iako je najveći broj ratnih zločina počinjen u Bosni i Hercegovini, a suđenja u toj zemlji su, također, brojnija nego u drugim post-jugoslovenskim zemljama, par-

lamentarne rasprave o ovim temama su u toku 2006. godine bile rijetke.

U parlamentu se raspravljalo o formiranju Komisije za utvrđivanje istine o dešavanjima u Sarajevu u periodu od 1992. do 1995. godine. Na početku 80. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 24. maja 2006., poslanici srpskih stranaka iz Republike Srpske najavili su da neće učestovati u radu sjednice, uz objašnjenje da čekaju da Savjet ministara BiH (vlada) donese odluku o formiranju Komisije. Prije no što su svi poslanici iz ovih stranaka napustili sjednicu, vođena je kraća rasprava, u kojoj su govornici zamjerali Savjetu ministara što već nije osnovao Komisiju.

Zlatko Lagumdžija, predsjednik glavne opozicione stranke Socijaldemokratske partije (SDP), podsjetio je da zaključak oba doma Parlamentarne skupštine iz 2004. godine nalaže osnivanje Komisije, koja bi se bavila stradanjem pripadnika svih naroda u Sarajevu, a ne samo Srba. Lagumdžija je zato kritikovao predsjedavajućeg Savjeta ministara, Adnana Terzića, što nije osnovao Komisiju, jer kaže Lagumdžija: “hoću ja da znam kako sam ja stradao u Sarajevu.”²⁰⁵ Adnan Terzić je odgovorio da je smatrao da treba formirati Komisiju za cijelu BiH, koja bi najprije mogla da sa bavi stradanjem civila u Sarajevu. Iz činjenice da su parlamentarne stranke krajem 2005. godine dale svoje predstavnike u osmočlanu radnu grupu, koja je radila na Nacrtu zakona o Komisiji za istinu BiH, Terzić je, kako je rekao poslanicima u Predstavničkom domu, zaključio da su i same stranke prihvatile da treba osnovati Državnu komisiju a ne Komisije za određena područja.²⁰⁵ Jelina Đurković iz Partije demokratskog progresa (PDP) usprotivila se Terzićevom objašnjenju da parlamentarne stranke nakon 2004. godine nisu tražile formiranje Komisije za Sarajevo. Đurkovića je rekla da je tri ili četiri puta postavljala poslanička

198 Klub zastupnika HDZ-a je u studenome prvo zauzeo stav da treba odobriti pritvor za Glavaša zbog mogućeg utjecaja na svjedoka ako ostane na slobodi, ali da težina djela ne treba poslužiti kao osnova za određivanje pritvora. Izlaganje Vladimira Šeksa (HDZ) i Luke Bebića (HDZ), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 15. studenoga 2006. Tjedan dana poslije HDZ je promijenio mišljenje i odobrio pritvaranje Glavaša po obje osnove. Izlaganje Luke Bebića (HDZ), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 22. studenoga 2006. Sabor je na kraju rasprave, sa 106 glasova “za”, 5 “protiv” i tri suzdržana, odobrio pritvaranje Branimira Glavaša.

199 Damir Kajin (IDS), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 15. studenoga 2006.

200 Darko Milinović (HDZ), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 15. studenoga 2006.

201 Josip Đakić (HDZ), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 15. studenoga 2006.

202 Zlatko Kramarić (HDZ), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 15. studenoga 2006.

203 Ivan Lončar (nezavisni zastupnik), transkript sjednice Hrvatskog sabora, 15. studenoga 2006.

204 Zlatko Lagumdžija (SDP), transkript sa 80. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 24. maj 2006.

205 Adnan Terzić (Predsjedavajući Savjeta ministara BiH), transkript sa 80. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 24. maj 2006.

pitanja o tome kada će Komisija biti formirana, ali na pitanja nije dobijala odgovor od Vijeća ministara.²⁰⁶ Tihomir Gligorić (Socijalistička partija Republike Srpske – SPRS) je zamjerio Terziću što je ispitavao mogućnost osnivanja Komisije za cijelu BiH, umjesto da sprovede obavezujući zaključak Parlamentarne skupštine o osnivanju Komisije za Sarajevo.²⁰⁷

Dvije nedjelje kasnije, 8. juna 2006. godine, poslanici su nastavili sa radom 80. sjednice Predstavničkog doma, bez prisustva srpskih stranaka iz Republike Srpske. Predsedavajući Savjeta ministara, Adnan Terzić, obavijestio je prisutne da je Savjet ministara u međuvremenu formirao Komisiju, ali da njen sastav još nije kompletan, jer Vlada Federacije BiH nije poslala imena kandidata za Komisiju.²⁰⁸

Na 81. sjednici Predstavničkog doma, 20. juna 2006., Senija Kapetanović (Stranka za BiH) je zatražila da se u dnevni red uvrsti zaključak kojim bi Predstavnički dom naložio Vijeću ministara da formira Komisiju od devet članova, koja će ispitati stradanje civila na području općine Prijedor u periodu 1992.-1995. Kapetanovićka je objasnila da je Prijedor drugo područje iza Srebrenice na kojem su se dogodila naročito brojna stradanja civila. U toku od tri do četiri mjeseca ubijeno je i u logorima mučeno između tri i po i četiri hiljade ljudi, a ostali nesrbi su protjerani. Kapetanovićka je dodala da “o ovim događajima niko od zvaničnika vlasti u Prijedoru kao i u RS ne želi da govori, niti da pomognu da otkriju masovne grobnice, kako bi se nastradali barem dostojanstveno sahranili”. Komisija bi, zato, trebalo da pomogne da se što prije nađu posmrtni ostaci do sada nepronađenih.²⁰⁹

Prijedlog Senije Kapetanović o osnivanju Komisije nije stavljen na dnevni red 81. sjednice, jer je više od dvije trećine poslanika iz Republike Srpske bilo protiv toga. Dvije nedjelje kasnije, Kapetanovićkina kolegica iz Stranke za BiH, Azra Hadžiahmetović, također, je pokušala da stavi na dnevni red osnivanje Komisije za Prijedor. I ovaj pokušaj je odbijen glasovima srpskih poslanika iz Republike Srpske.²¹⁰

Nezvanične inicijative za utvrđivanja činjenica

U BiH, Hrvatskoj, Srbiji i na Kosovu, u toku 2006. godine je sprovedeno nekoliko važnih projekata čiji je cilj dokumentovanje i analiza događaja iz ratova devedesetih godina, ili događaja koji su im prethodili. Neke od inicijativa spadaju u kategoriju usmene istorije (engl. *oral history*), u kojoj žrtve detaljno pripovedaju o svom stradanju i o stradanju drugih članova porodice. Ova svedočanstva se transkribuju, sa mogućnošću kasnijeg objavljivanja. Nevladina organizacija Documenta (u Hrvatskoj) i Kancelarija UNMIK-a za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF) na Kosovu su realizovale ovakve projekte tokom godine. Drugi tip dokumentovanja sastoji se u popisu žrtava, kako bi se ustanovio njihov tačan broj i identitet. Istraživačko-dokumentacioni centar (u BiH) i Fond za humanitarno pravo (u Srbiji i na Kosovu) su radili na ovakvom projektu u toku godine. Sveobuhvatan karakter ima i tzv. Inicijativa naučnika (*Scholars' Initiative*), koja nastoji da objasni korene, razvoj i posledice oružanih sukoba na području bivše Jugoslavije, i da do tog objašnjenja dođe uz učešće i konsenzus naučnika iz ovog područja.

Istraživačko-dokumentacioni centar i Fond za humanitarno pravo – popis žrtava

Nevladina organizacija Istraživačko dokumentacioni centar (IDC) u Sarajevu nastala je aprila 2004. godine kao pokušaj da se nastavi prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, što je do tada bio zadatak posebne državne komisije. Mandat IDC uključuju istraživanje i sakupljanja dokumenata, činjenica i informacija o ratnim zločinima i svim oblicima kršenja ljudskih prava, bez obzira kojoj etničkoj, socijalnoj, religijskoj, ili rasnoj grupi žrtve pripadaju. IDC je do kraja 2006. godine registrovao poimenično više od 350,000 imena ratnih žrtava od čega su oko 96,000 ubijena i nestala lica. Podatak o broju ubijenih i nestalih koji je objavio IDC uznemirio je dio političke javnosti u BiH koji je

206 Jelina Đurković (PDP), transkript sa 80. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 24. maj 2006.

207 Tihomir Gligorić (SPRS), transkript sa 80. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 24. maj 2006.

208 Adnan Terzić (Predsedavajući Saveta ministara BiH), transkript sa 80. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 8. jun 2006.

209 Senija Kapetanović (Stranka za BiH), transkript sa 81. sjednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 20. jun 2006.

210 Transkript sa 82. sednice Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, 7. jul 2006.

to vidio kao umanjivanje bošnjačkih žrtava. Centar IDC je provodio i specijalna istraživanja i prikupljanja podataka o uništavanju kulturnog nasljeđa i vjerskih objekata, kao i drugih zaštićenih civilnih objekata.²¹¹ Aktivnost Fonda za humanitarno pravo (FHP) je u junu 2005. godine započeo sa popisom žrtava sukoba na Kosovu po ugledu na projekat IDC-a *Ljudski gubici u BiH*, s tim što nekoliko puta manji broj žrtava u odnosu na BiH omogućuje organizaciji formiranje dokumenta koji će osim imena i ličnih podataka žrtava sadržati ličnu priču o žrtvi.

OMPF - Oralna istorija na Kosovu

Kancelariju UNMIK-a za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF) je 2005. godine započela projekt Oralne istorije, u toku koga prikuplja video intervjue sa porodicama nestalih lica, kao i sa porodicama lica koja su nakon izvesnog perioda pronađena živa. Intervjuisana lica govore o tome kako su živela pre nestanka člana njihove porodice, o događajima vezanim za sam nestanak, pokušajima da ustanove šta se desilo i da pronađu telo, i o tome kako se nose sa sadašnjom situacijom.²¹² Do kraja 2006. godine u okviru projekta su napravljeni razgovori sa 147 lica, a razgovori sa njih 10 su u oktobru objavljeni u knjizi "Slušajte šta ćemo vam reći", na albanskom, srpskom i engleskom jeziku.

Documenta – Usmena povijest u Pakracu i Lipiku (Hrvatska)

Udruga Documenta iz Zagreba je u razgovorima s građanima gradića Pakrac i Lipik, u Zapadnoj Slavoniji, prikupljala njihova sjećanja na rat. Sugovornici su mogli govoriti anonimno ili pod svojim imenom i prezimenom. Do kraja 2006. godine, udruga je napravila 44 audio i 11 videointervjua, a izdavanje knjige s izborom svjedočenja planirano je za 2007.

Inicijativa naučnika

Projekt *Inicijativa naučnika* okuplja istoričare, pravnike, sociologe, i politikologe iz skoro 30 država, čiji

je cilj izrada većeg broja studija o korenima, toku i posledicama oružanih sukoba na području bivše Jugoslavije. Naučnici iz novonastalih država su aktivni učesnici. Među teme istraživanja spadaju: Autonomija Kosova (1974-1990), Raspad Jugoslavije (1986-1991), Etničko čišćenje i ratni zločini (1991-95), Rat u Hrvatskoj (1992-1995), NATO intervencija (1998-1999), Haški tribunal, i druge. Koordinator projekta je Charles Ingrao, istoričar sa univerziteta Perdue (Sjedinjene Američke Države).

IV. Reparacije

Međunarodni standardi o reparacijama za žrtve teških kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava našle su nedavno svoj izraz u rezoluciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Rezolucijom su prihvaćeni Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava, koje su izradila dva renomirana međunarodna pravnik Theodor van Boven i Cherif Bassiouni.²¹³ Oni su u Osnovnim principima prikazali pet osnovnih oblika reparacija: restituciju, kompenzaciju (naknadu), rehabilitaciju, različite oblike pružanja zadovoljštine (obustavljanje kršenja prava, utvrđivanje činjenica i njihovo javno iznošenje, potragu za nestalima, oficijelno vraćanje dostojanstva i reputacije osobi, javno izvinjenje, komemoracije i posvete žrtvama, uvođenje činjenica o kršenjima prava u obrazovne materijale), i garancije za neponavljanje.

Neki od pobrojanih oblika reparacija – osnivanje komisija za istinu i utvrđivanje sudbine nestalih – opisani su u dosadašnjem delu izveštaja. U ovom delu biće prikazani neki od preostalih oblika reparacija, u meri u kojoj se odnose na događaje iz devedesetih godina. Oblici reparacije kojima su vlasti na području bivše Jugoslavije pribegle su naknade (na osnovu zakona i na osnovu sudskih odluka), restitucija, javna izvinjenja, međudržavna odšteta, otkrivanje spomen-obeležja, komemoracije, te uvođenje činjenica o kršenjima prava u obrazovne materijale. Neke od preostalih formi reparacija nisu u toku 2006. godine bile prime-

211 Osnovni podaci o aktivnostima Istraživačko-dokumentacionog centra nalaze se na web stranici organizacije, na www.idc.org.ba/o%20nama.html.

212 Intervju sa predstavnikom Kancelariji UNMIK za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF), Priština, 19. februar 2007.

213 Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, A/RES/60/147, 21. mart 2006.

njene. Rehabilitacija je delom primenjena u Srbiji, ali se odnosi na kršenja prava iz perioda nakon Drugog svetskog rata, koji nije predmet ovog izveštaja.

Vlasti koje obezbeđuju reparaciju su u većini slučajeva različite od vlasti koje su svojevremeno prouzrokovale kršenje prava, iz kog sada izvire pravo na reparaciju. Na primer, u svim delovima bivše Jugoslavije zakoni predviđaju naknade za civilne invalide rata i porodice poginulih civila, iako vlasti koje isplaćuju naknade nisu izazvale (bar ne direktno) povrede ili smrt tih lica. Restitucija, u formi obnove uništene imovine, u nekim zemljama podrazumeva da vlasti izdvajaju iz budžeta sredstva za obnovu imovine koju su uništili vojnici ili policajci protiv kojih su se ove vlasti borile. Spomen-obeležja po pravilu podižu vlasti na čijoj strani su se žrtve borile, ili kojoj su kao civili pripadale.

Postoji više razloga zbog kog države obezbeđuju određene oblike reparacije iako nisu direktno odgovorne za kršenje prava u odnosu na konkretne žrtve. Jedan razlog je taj što države u izvesnoj meri imaju odgovornost, utoliko što nisu pružile adekvantnu zaštitu žrtvama od onih koji su direktno prouzrokovali kršenje prava. Drugo, reparacije od strane vlasti koja nije direktno odgovorna za kršenje prava predstavljaju izraz solidarnosti celokupnog društva i države prema vlastitim žrtvama. Stoga jedna od preporuka iz Osnovnih principa Ujedinjenih nacija o pravu na pravni lek i reparacije poziva države da “pokušaju da obezbede reparaciju i drugu pomoć žrtvama ako stranke koje su odgovorne za načinjenu povredu nisu u stanju ili ne žele da ispune svoju obavezu”.²¹⁴

Istovremeno, izostaje solidarnost vlasti i društva prema žrtvama ratnih stradanja - pripadnicima manjina, koji su tokom sukoba bili sutprostavljena strana, ili su bili percipirani kao takvi iako nisu učestvovali u sukobu. Pripadnici tih manjinskih grupa ostvaruju pravo na povratak imovine i obnovu s višegodišnjim zakašnjenjem, što već duže od decenije predstavlja jednu od glavnih prepreka za povratak i integraciju raseljenih i izbeglih lica. Solidarnosti prema žrtva-

ma potpuno izostaje i u slučajevima kada se radi o žrtvama ratnih zločina počinjenih od strane vojnih ili policijskih državnih snaga, utoliko što žrtve moraju, radi dobijanja nadoknada za pretrpljenu materijalnu i nematerijalnu štetu, da tuže državu koja je za zločin odgovorna, umesto da im ona ponudi bar simboličnu nadoknadu.

Pojam “žrtve” u zakonodavstvima uglavnom odgovara tom pojmu onako kako ga određuju Osnovni principi. Drugim rečima, osim što se odnosi na lica koja su individualno ili kolektivno pretrpela povredu, gubitak, ili patnju, pojam “žrtve” obuhvata i članove njihove uže porodice.

Reparacije na osnovu zakona

U koncipiranju i primeni zakona o reparacijama, u svim delovima bivše Jugoslavije upadljivo su privilegovana vojna lica, odnosno članovi njihovih porodica, i pripadnici etničke grupe koja predstavlja većinu u datoj sredini. Zakoni eksplicitno daju civilima bitno manje prava nego vojnim licima, a svi zakoni imaju u praksi diskriminatorni efekat u odnosu na pripadnike manjina, čak i ako sam tekst ne pravi izričitu razliku između korisnika po etničkom kriterijumu.

Hrvatska

U Hrvatskoj je 2006. godine oko 3,100 civila dobivalo mesečne naknade od države na osnovi osobne ili obiteljske invalidnine.²¹⁵ Osim toga, invalidi i osobe koji su izgubili člana uže obitelji koristili su veći broj drugih prava, po osnovi materijalnih i drugih potreba.²¹⁶

Među primateljima naknada i uživateljima drugih prava ima vrlo malo Srba-povratnika na područjima u Hrvatskoj iz kojih su izbjegli tijekom rata. Malo njih se obratilo nadležnim hrvatskim organima za priznanje statusa civilne žrtve rata, jer nisu raspolagali medicinskom dokumentacijom ili drugim pisanim

214 Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava, aneks Rezoluciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, A/RES/60/147, 21. mart 2006., para. 16.

215 Intervju s predstavnikom Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, 25. siječnja 2007.

216 Među pravima koja koriste invalidi rata i članovi obitelji poginulih, odnosno nestalih, nalaze se: dobivanje socijalne pomoć (tzv. opskrbnina), dodatak za pomoć u kući, dobivanje besplatnih udžbenika, poseban dečji dodatak, studentske stipendije, prednost pri smještaju u učeničke, odnosno studentske domove, prednost pri zapošljavanju, prednost pri smještaju u domove socijalne zaštite i pravo na troškove prijevoza i pokopa.

dokazima o tome da je uzrok ranjavanja, bolesti, smrti ili nestanka bio u vezi s ratnim događajima.²¹⁷ Ti problemi sprječavaju i hrvatske Srbe koji imaju prebivalište izvan Hrvatske – najčešće u Srbiji – da ostvaruju pravo kao žrtve rata. Istovremeno, tim osobama status civilne žrtve rata nije priznat ni u Srbiji.²¹⁸

Prava ratnih invalida

Tijekom 2006. godine, invalidsku mirovinu primilo je 30,320 ratnih invalida.²¹⁹ Osobe s tjelesnim oštećenjem od najmanje 20 posto, i one čija je bolest nastala zatočeništvom ili u vezi sa zatočeništvom, a stupanj oštećenja njihova organizma je najmanje 60 posto, imaju pravo na osobnu invalidninu koja se mjesečno isplaćuje. Stopostotni invalidi, kojima je potrebna pomoć druge osobe, dobijaju i dodatak za njegu i pomoć, i ortopedski dodatak. Poteškoće s ostvarivanjem prava na invalidninu imaju ratni invalidi koji su tijekom rata bili maloljetni, jer im se ne priznaje status hrvatskih branitelja.

Udruga civilnih invalida nije zadovoljna zbog razlika u načinu na koji se obračunava visina osobne invalidnine za njih i za vojne invalide. Dok su stopostotni civilni invalidi potkraj godine primali invalidninu u visini 100 posto od tzv. proračunske osnovice (3,326 kuna (450 eura)), osobna invalidnina vojnih invalida prve kategorije iznosila je 115 posto od osnovice (3,800 kuna (515 eura)).²²⁰ Iznos pomoći za niže kategorije invalida također se razlikuje proporcionalno. Ustavni sud Republike Hrvatske je u svibnju 2005. zaključio da je takva praksa u skladu s Ustavom, odnosno da parlament može različitim skupinama odrediti različite iznose.²²¹ U siječnju 2006. Savez udruga civilnih žrtava rata podnio je predstavku Europskom sudu za

ljudska prava tvrdeći da hrvatsko zakonodavstvo u ovom pogledu pravi diskriminaciju na osnovi statusa, suprotno članku 14 Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Do kraja godine podnositelji zahtjeva nisu dobili obavijest od Europskog suda za ljudska prava o tome da li je predstavka prihvaćena, odnosno hoće li sud meritorno odlučivati o zahtjevu.²²²

Dok vojni invalidi, pa čak i ratni veterani koji nisu invalidi, imaju na osnovi zakona pravo na pomoć države na nabavljanje stana i osobnog automobila, civilni invalidi to pravo nemaju.²²³

Sljedeća razlika odnosi se na činjenicu da se za borce koji su proveli bar tri dana u logoru automatski smatra da su dvadeset-postotni invalidi,²²⁴ dok takva pretpostavka ne vrijedi za civile koji su bili zatočeni u logoru, bez obzira na dužinu zatočenja. Stoga civili moraju s medicinskom dokumentacijom dokazivati da im je organizam oštećen. Dokumentacija je morala biti nabavljena neposredno nakon puštanja iz zatočeništva, a najkasnije tri mjeseca nakon prestanka rata. Veći broj osoba hrvatske nacionalnosti, koji su proveli određeno vrijeme u zatočenju u logorima u Srbiji, nisu ostvarili prava na osobna invalidnina zbog neposjedovanja zahtijevane dokumentacije.²²⁵

Obiteljske invalidnine

Obiteljske invalidnine dobivaju članovi uže obitelji poginulog ili nestalog civila, pod određenim uvjetima. Ako su ti uvjeti zadovoljeni, jedan član obitelji mjesečno dobiva 1,100 kuna (150 eura), a svaki sljedeći po 550 kuna (75 eura). Bračni drug poginulog/nestalog civila ima pravo na obiteljsku invalidninu ako nije spo-

217 Intervju s predstavnikom Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, 25. siječnja 2007.

218 Intervju s predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. veljače 2007. Takvo rješenje sadrži i vladin predlog zakona iz 2006.

219 Vlada Republike Hrvatske, *Izješće o provedbi Zakona o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihove obitelji*, ožujak 2007., str. 44.

220 Intervju s Julijanom Rosandić, predsjednicom Saveza udruga civilnih žrtava rata, Slavonski Brod, 22. siječnja 2007.; intervju s predstavnikom Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, 25. siječnja 2007. Prosječna plaća u Hrvatskoj je sredinom 2006. iznosila oko 4500 kuna (610 eura). "The cost of living drops in June compared to May", *web stranica Hrvatske radio televizije*, 11. srpnja 2006. (vijesti.hrt.hr/ShowArticles.aspx?ArticleId=12345).

221 Rješenje Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-I-2362/2001, 5. svibnja 2005., *Narodne novine*, broj 64/05.

222 Intervju s pravnim zastupnikom Saveza udruga civilnih žrtava rata, Zagreb, 26. siječnja 2007.

223 Intervju s predstavnikom Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, 25. siječnja 2007.

224 Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji, *Narodne novine*, br. 174/04, članovi 4(1) i 5(1).

225 Intervju s predstavnikom Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, 25. siječnja 2007.

soban za privređivanje.²²⁶ Ako bračni drug ima malo-ljetnu djecu ili djecu koja studiraju, a imaju manje od 26 godina, može ostvariti pravo ako nije zaposlen (bez obzira da li je sposoban za privređivanje). Djeca poginulog/nestalog civila dobivaju novčani iznos do 15. godine života, a ako studiraju, do završetka studija, s tim da pomoć prestaju ako je osoba napunila 26 godina života²²⁷

Veća su prava koja uživaju članovi obitelji poginulog/nestalog borca. Iznos obiteljske invalidnine za njih je značajno viši nego kod članova obitelji poginulog/nestalog civila,²²⁸ a osim toga imaju pravo i na stambeno zbrinjavanje.²²⁹

Socijalna pomoć (opskrbnina)

Uz osobne i obiteljske invalidnine, civilne žrtve imaju i pravo na socijalnu pomoć ("opskrbninu") u visini 1,100 kuna mjesečno (150 eura), prema stanju s kraja 2006.²³⁰ Uvjet za dobivanje opskrbnine je da osoba nije zaposlena i da prihod po članu domaćinstva nije viši od 1,000 kuna. (U prihod se ne ubraja obiteljska invalidnina.)

Bosna i Hercegovina

U Bosni i Hercegovini postoji više oblika reparacija za žrtve rata od 1992. do 1996. godine, a u toku 2006. godine došlo je do značajnih promjena vezanih za neke od tih oblika.

Federacija BiH

Zaključno sa oktobrom 2006. godine, u Federaciji BiH je bilo oko 98,000 ratnih vojnih invalida i članova porodica poginulih ili nestalih vojnika, koji su dobijali novčanu naknadu od države. Nasuprot tome, samo 8,746 lica su imali status civilnih žrtava rata.²³¹ Kao i drugim dijelovima bivše Jugoslavije, zakonodavstvo Federacije BiH osigurava više prava za vojne žrtve rata, nego za civilne.

Federalni zakon o civilnim žrtvama rata usvojen je u 1999. godine.²³² U civilne žrtve rata su se prema prvobitnom tekstu zakona ubrajale samo osobe sa tjelesnim oštećenjem od minimum 60 posto, ili lica koje su poginula, umrla ili nestala u toku ratnog stanja ili u vezi za ratnim događajima. (Za priznanje statusa vojnog invalida, dovoljno je oštećenje organizma od 20 posto.²³³) Narušavanje zdravlja, uzrokovano ratnim događajem, nije u zakonu bilo priznato kao osnov za invaliditet ako nije imalo oblik tjelesnog oštećenja. Zbog toga osobe sa post-traumatskim stresnim poremećajem (PTSP), kao rezultatom pretrpljene torture ili boravka u logoru, nisu bile priznate kao civilne žrtve rata. Usko definisanje civilne žrtve rata je, uz činjenicu da mnoge žrtve rata sada žive izvan Bosne i Hercegovine, razlog zbog kojeg je relativno mali broj lica u Federaciji BiH – njih 8,746 prije izmjena zakona krajem 2006. godine – imao status civilne žrtve rata.

Kantoni mogu svojim propisima proširiti zaštitu za civilne žrtve rata preko okvira predviđenih Federalnim zakonom. U praksi, samo je Kanton Sarajevo osiguravao i neka dopunska prava, i to u odnosu na žene, koje su bile žrtve seksualnog nasilja.²³⁴

226 Ako je muž napunio 65 godina života, a žena 55, smatraju se nesposobnim za privređivanje i u svakom slučaju imaju pravo na obiteljsku invalidninu.

227 Intervju s predstavnikom Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, 25. siječnja 2007.

228 Dok obiteljska invalidnina za poginule civile, za jednog korisnika, iznosi 25 posto od mjesečnog iznosa osobne invalidnine invalida prve kategorije, obiteljska invalidnina poginulog borca iznosi 40 posto mjesečno od navedene osnovice. Zakon o zaštiti vojnih i civilnih invalida rata, *Narodne novine*, br. 33/92, 77/92, 27/93, 58/93, 2/94, 76/94, 108/85, 108/96, 82/01 i 103/03, čl. 27.

229 Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji, čl. 36.

230 Intervju s predstavnikom Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, 25. siječnja 2007.; Zakon o zaštiti vojnih i civilnih invalida rata, čl. 36.

231 OSCE Misija u Bosni i Hercegovini, "Civilne žrtve rata u BiH dobile bitku da zadrže povlastice", *OSCE tematska priča*, 26. oktobar 2006 (www.oscebih.org/public/cro/print_news.asp?id=1926-).

232 Pun naziv zakona je Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom ("Službene novine Federacije BiH", br. 36/99 i 54/04).

233 Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica, *Službene novine Federacije BiH*, br. 33/04 i 56/05, čl. 3.

234 Intervju sa Muratom Tahirovićem, predsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 15. november 2006.

Prvog septembra 2006. godine stupile su na snagu izmjene Zakona iz 1999. godine, koje donose bitna poboljšanja za civilne žrtve. Status žrtve priznat je osobama koje su zbog ratnih događaja pretrpjele značajno narušavanje zdravlja, čak i ako narušavanje zdravlja nije izraženo u tjelesnom oštećenju. Bivši logoraši, koji podnose zahtjev za naknadu po ovom osnovu moraju se obratiti Komisiji, radi utvrđivanja značajne narušenosti zdravlja, iako je Savez logoraša BiH u toku pripreme zakonskih amandmana tražio da se sama činjenica boravka u logoru smatra dovoljnom za priznanje statusa civilne žrtve.²³⁵

Drugo proširenje kategorije žrtve odnosi se na lica koja su preživjela seksualno zlostavljanje i silovanje. Ova kategorija žrtve je izričito unijeta u zakon i priznata kao posebna grupa.²³⁶ Žrtve seksualnog zlostavljanja i silovanja imaju pravo na najviši iznos naknade (540 konvertibilnih maraka (KM), što odgovara vrijednosti od oko 280 Eura).²³⁷

U periodu između 1. septembra 2006., kada su izmjene zakona stupile na snagu, i isteka godine, oko dvije hiljade bivših logoraša su dobile status civilnih žrtava rata.²³⁸

Izmjene zakona o civilnim žrtvama rata propisuju iznos za ličnu invalidninu u visini 70 posto mjesečnog iznosa lične invalidnine ratnih vojnih invalida. Od toga, vlada Federacije ima obavezu da osigura 50 posto sredstava, a preostalih 20 posto treba da dođe iz kantonalnog budžeta.²³⁹ Ima, međutim, kantona čija je ekonomska moć do te mjere mala da nisu u stanju da izvršavaju svoj dio obaveze.²⁴⁰

Lica koja su ostvarila pravo na naknadu rizikuju da izgube to pravo ako se vrate u Republiku Srpsku i tamo registruju svoje prebivalište. Prema navodima nevladinih organizacija, općine u Federaciji u kojima

su lica živjela prije povratka u Republiku Srpsku obustavljaju isplate civilnim žrtvama rata. Iz ovog razloga, dio povratnika opet prijavljuje kao mjesto prebivališta adresu u Federaciji, iako ustvari nastavlja da živi u mjestu povratka u Republici Srpskoj.²⁴¹ Ponovnim prijavljivanje u Federaciji, ove osobe gube izvjesna prava – kao što je pravo da glasaju na izborima – u Republici Srpskoj.²⁴²

Ratni vojni invalidi koji su bili članovi Hrvatskog vijeća odbrane (HVO), kao i članovi porodica poginulih, zatočenih ili nestalih pripadnika HVO u ratnim djelovanjima, su u bitno povoljnijem položaju od drugih žrtava, pod uslovom da imaju državljanstvo Hrvatske. Ova lica, na osnovu međudržavnog ugovora između BiH i Hrvatske, koji je stupio na snagu 1. jula 2006. godine, imaju pravo da od Hrvatske dobijaju razliku između naknade, koji primaju od bosansko-hercegovačke države i naknade, koju bi primali da po istom osnovu primaju naknadu u Hrvatskoj. S obzirom da su naknade u ekonomski snažnijoj Hrvatskoj više od onih u BiH, korisnici na koje se ugovor odnosi dobijaju mjesečne naknade, koje su bitno veće od naknada koje se isplaćaju ostalim žrtvama rata u BiH.

Republika Srpska

Krajem 2006. godine, u Republici Srpskoj je 1,838 civila imalo pravo na ličnu invalidninu na osnovu Zakona o civilnim žrtvama rata. Istovremeno, oko 35,000 lica je primalo lične vojne invalidnine. Oko 1,600 članova porodica poginulih civila je primalo porodičnu invalidninu, naspram 35,000 članova porodica poginulih boraca.²⁴³

Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, iz decembra 1993. godine, priznaje status civilne žrtve civilnim invalidima sa najmanje 60 odsto invaliditeta. Među civilne

235 *Ibid.*

236 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, Službene novine Federacije BiH, br. 39/06, čl. 6 (kojim se mijenja čl. 54 Zakona [o osnovama zaštite civilnih žrtava rata]).

237 Intervju sa Muratom Tahirovićem, predsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 15. november 2006.

238 Telefonski intervju sa Muratom Tahirovićem, predsjednikom Saveza logoraša BiH, 3. februar 2007.

239 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, *Službene novine Federacije BiH*, br. 39/06, čl. 9 (kojim se mijenja čl. 59 Zakona [o osnovama zaštite civilnih žrtava rata]).

240 Intervju sa Muratom Tahirovićem, predsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 15. november 2006.

241 Telefonski intervju sa Seidom Karabašić, predsjednikom Udruženja prijedorskih žena "Izvor", 7. mart 2007; intervju sa predstavnicima Udruženja porodica zarobljenih i nestalih lica opštine Zvornik, Beograd, 28. mart 2007.

242 *Ibid.*

243 Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

žrtve rata zakon izričito ubraja i žrtve silovanja, kao i lica kod kojih je nastupilo “oštećenje organizma” zbog boravka u zatvoru, odnosno koncentracionom logoru. Relevantna odredba ne pominje izričito riječ “bolest”, pa na osnovu teksta nije jasno da li i post-traumatski stresni poremećaj (PTSP) predstavlja osnov za dobijanje statusa zbog oštećenja organizma. Prema nadležnima iz Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite, ljekarske komisije samo u izuzetnim slučajevima prihvataju tegobe psihičke prirode kao osnov za priznanje invaliditeta.²⁴⁴

Prava na osnovu Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata ostvaruju i članovi porodice poginulog, umrlog, nestalog, ili ubijenog lica, ako je ovo lice izgubilo život ili nestalo pod okolnostima predviđenim u zakonu (zlostavljanje, silovanje, lišavanje slobode, zbjeg, odnosno ratne operacije, dejstvo zaostalih vojnih materijala, ili diverzantske akcije).²⁴⁵

Različit tretman u zavisnosti od etničke pripadnosti i statusa

Iako u važećem zakonu nema odredbi koje eksplicitno diskriminišu nesrbe, u praksi zakon ima diskriminativne posledice u tom smislu što Bošnjaci i Hrvati nisu uspjeli da ostvare status civilnih žrtava rata. Zakon predviđa da se zahtjev za priznavanje prava može podnijeti u roku od pet godina od dana kada je lice zadobilo oštećenje organizma ili je ubijeno, poginulo, umrlo ili nestalo, ili – ako je to povoljnije za podnosioca zahtjeva – u roku od pet godina od dana početka primjene zakona.²⁴⁶ Rokovi za podnošenje zahtjeva su istekli 19. juna 2001., osim za lica koja su ranjena ili poginula usljed eksplozije zaostalih eksplozivnih

naprava posle juna 1996. godine. Ovo u praksi znači da Bošnjaci i Hrvati koji se do juna 2001. godine nisu vratili u svoje domove u Republici Srpskoj nisu mogli ostvariti pravo, iako je teorijski bilo moguće da to učine podnošenjem zahtjeva poštom unutar zakonskog roka.²⁴⁷ Prema nadležnima iz Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite, postoji i veliki broj Srba koji su propustili rok, i koji zbog toga – kao i povratnici-Bošnjaci i Hrvati – nemaju status civilnih žrtava rata.

Zahtjevu za priznavanje prava prilaže se medicinska dokumentacija o liječenju neposredno nakon zadobijanja oštećenja. Dokumentacija je morala biti pribavljena neposredno nakon događaja.²⁴⁸ Ova zakonska odredba je spriječila izvestan broj bivših logoraša da steknu status civilne žrtve rata. Bivši zatočenici su po puštanju iz logora često odlazili iz Bosne i Hercegovine i nisu se obraćali ljekarima. Po povratku u Republiku Srpsku stoga nisu imali traženu dokumentaciju. Iako je vlada Republike Srpske ovoj kategoriji produžila rok za podnošenje zahtjeva do juna 2001. godine, ljekarske komisije bi često zaključile da se ne može ustanoviti da su oštećenja zadobijena u logorima, ili da su oštećenja manja od 60 odsto.²⁴⁹ Savez logoraša je u toku 2006. godine tražio da Republika Srpska donese poseban zakon o logorašima, jer znatan broj logoraša-civila ne dobija naknade. Novi zakon bi trebalo da omogući proširenje broja korisnika državne pomoći.²⁵⁰

Zakonska regulativa u Republici Srpskoj nejednako tretira civilne i vojne žrtve. Vojnim licima se invaliditet priznaje kod oštećenja organizma od 20 odsto (usljed rane, povrede ili ozlede), odnosno 40 odsto (ako je do oštećenja došlo usled bolesti), dok oštećenje

²⁴⁴ *Ibid.*

²⁴⁵ Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 25/93, 30. decembar 1993, članovi 2 i 3. Jula 2005. godine, Narodna skupština Republike Srpske je usvojila novi Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, ali Vijeće naroda Republike Srpske ga je osporilo zbog zaštite nacionalnog interesa bošnjačkog i hrvatskog naroda. Zakon je vraćen predlažaču (vladi) na ponovni postupak. Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

²⁴⁶ Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, čl. 37(1). U praksi se kao početak primjene zakona uzima 19. jun 1996., kada je ukinuto ratno stanje. Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

²⁴⁷ Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007. Druga odredba u zakonu koja predstavlja potencijalni osnov za uskraćivanje naknada nesrbima, u praksi nije imala značaja. Prema članu 4 Zakona, lica koja su bila pripadnici neprijateljskih formacija, odnosno pomagači neprijatelja, ne mogu ostvariti prava po zakonu. Teret dokazivanja da je lice bilo pomagač neprijatelja leži na Ministarstvu. U praksi nije bilo ovakvih slučajeva. Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

²⁴⁸ Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, čl. 37(2).

²⁴⁹ Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

²⁵⁰ *Ibid.*; intervju sa Branislavom Dukićem predsjednikom Saveza logoraša Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

kod civila mora da iznosi najmanje 60 odsto.²⁵¹ Vojni invalidi prve kategorije imaju pravo na mjesečnu naknadu od 468 KM (240 eura).²⁵² (Vojni invalidi druge kategorije – 73 odsto od navedene osnovice; treće kategorije – 55 odsto od osnovice; itd.) Civilni invalidi prve kategorije dobijali su dvostruko manje – 233 KM mjesečno (120 eura).²⁵³ Osim toga, vojni ratni invalidi prve kategorije dobijaju znatno viši iznos kao dodatak za njegu i pomoć (krajem 2006. godine – 86 odsto od osnovice od 468 KM) od iznosa koji za iste svrhe dobijaju civilni ratni invalidi prve kategorije (80 odsto od osnovice od 233 KM).²⁵⁴ Uprkos relativno niskim iznosima po osnovu invaliditeta civilnog lica, vlasti nisu isplaćivale pun iznos tih naknada jer od 2000. godine nisu revalorizovale zakonsku osnovicu,²⁵⁵ iako ih zakon obavezuje da to čine svakog mjeseca.²⁵⁶

Prava porodica nestalih

I zakonodavstvo Republike Srpske izričito tretira nestala lica kao civilne žrtve, i priznaje pravo na dobijanje porodične invalidnine porodicama nestalog. Do nestanka lica moralo je, prema zakonu, doći u vezi ratnih operacija. Ocenu o tome donosi Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite. Međutim, prema predsjednici Udruženja za nestala lica RS, porodice nestalih civila iz Republike Srpske ne dobijaju porodičnu invalidninu, za razliku od porodica nestalih boraca.²⁵⁷ S obzirom da je, prema vladinim podacima,

u Republici Srpskoj krajem 2006. godine samo 1,600 lica primalo porodičnu civilnu invalidninu,²⁵⁸ kredibilan je navod da porodice nestalih lica takvu naknadu ne dobijaju.

Državni nivo

Disproporcije u sredstvima koja se u BiH izdvajaju za ratne veterane, s jedne strane, i za civilne žrtve rata, s druge strane, navela je Komitet Ujedinjenih nacija za ekonomska, kulturna i socijalna prava da krajem 2005. godine zatraži od BiH da smanji razlike u davanjima.²⁵⁹ Svjetska banka je takođe, u izveštaju iz septembra 2006. godine, konstatovala da BiH troši ogromna sredstva za vojne veterane,²⁶⁰ tri puta više nego za socijalnu zaštitu i zaštitu civilnih žrtava rata i porodica s djecom.²⁶¹

U februaru 2006. godine Vijeće ministara je uspostavilo Radnu grupu za izradu Zakona o civilnim žrtvama rata i žrtvama torture.²⁶² U radnu grupu su ušli predstavnici više ministarstava na državnom i entitetskim nivoima, a u radu grupe učestvovali su i predstavnici udruženja logoraša i žena-žrtava rata. Od februara do maja 2006. godine, grupa je dva puta mjesečno održavala sastanke.²⁶³ U maju, vladini predstavnici i predstavnici nevladinog sektora iz Republike Srpske prestali su da učestvuju u radu radne grupe, čime je njen rad praktično okončan.²⁶⁴

251 Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca Odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 46/04 i 53/04, čl. 4; Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, čl. 2.

252 Zakon o pravima boraca, čl. 16.

253 Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

254 Zakon o pravima boraca, čl. 44; Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, čl. 11.

255 Intervju sa predstavnicima Ministarstva za rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

256 Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, čl. 10(2).

257 Intervju sa Milijanom Bojić, predsjednikom Saveza udruženja porodica nestalih i zarobljenih Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

258 Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

259 Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *Consideration of Reports Submitted by State Parties Under Articles 16 and 17 of the Covenant: Bosnia and Herzegovina, Concluding Observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, Thirty-fifth session, 7.–25. novembar 2005., para. 39.

260 World Bank, *Bosnia and Herzegovina: Addressing Fiscal Challenges and Enhancing Growth Prospects – A Public Expenditure and Institutional Review*, septembar 2006, str. ix, para. 22 (zbog davanja za borbe, nedostaju sredstva za sistem socijalne zaštite i zaštite dece, sa izuzetkom fonda za decu u RS).

261 *Ibid.*, str. 26 (tabela 2.6.).

262 Intervju sa Muratom Tahirovićem, predsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 15. novembar 2006.

263 *Ibid.*

264 *Ibid.* Slavko Jovičić, potpredsjednik Saveza logoraša Republike Srpske i aktivni učesnik u radu radne grupe, u to vrijeme se politički angažovao, a predsjednik Saveza Branislav Dukić nije iskazao interes da učestvuje u zajedničkim aktivnostima sa predstavnicima iz Federacije BiH. Radna grupa stoga nije izradila nacrt. Intervju sa predstavnicima Kancelarije Visokog komesara za ljudska prava Ujedinjenih nacija, Sarajevo, 17. novembar 2006.

Nakon parlamentarnih izbora od 1. oktobra, Vijeće ministara BH je odlukom od 26. oktobra imenovalo dvanaest predstavnika u novu inter-resornu radnu grupu koja bi trebalo da izradi nacrt zakona o pravima civilnih žrtava rata i žrtava torture. Odluka takođe ostavlja prostor za učešće predstavnika udruženja žrtava u radu grupe. Ni nakon održanih izbora, međutim, udruženja iz Republike Srpske nisu iskazala interes za zajedničke inicijative sa udruženjima iz Federacije BiH niti za ponovno uključivanje u rad radne grupe za izradu državnog zakona o civilnim žrtava rata.²⁶⁵ Savez logoraša Republike Srpske je čak tražio od Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite RS da povuče svog predstavnika iz radne grupe.²⁶⁶

Vijeće ministara je u odluci od 9. novembra odredilo rok do kraja marta 2007. godine kada bi radna grupa trebalo da izradi nacrt zakona. Zakon bi trebalo da reguliše kategorije žrtava, predvidi procedure i kriterijume za utvrđivanje njihovog statusa žrtve, i odredi njihova prava. U mjeri u kojoj se rješenja iz postojećih entitetskih zakona o civilnim žrtvama rata razlikuju od onih koja će državni zakon sadržati, entitetski zakoni bi trebalo da se promijene. Prava vojnih žrtava rata i dalje će biti regulisana samo na entitetskom nivou.²⁶⁷

Zakon će se odnositi na tri grupe osoba: invalide, osobe koje su bile zatočene u logorima, i žrtve seksualnog nasilja.²⁶⁸ Novi zakon će u civilne žrtve rata ubrojiti i nestala lica, odnosno članove njihovih porodica, ali prava članova ovh porodica biće i dalje regulisana postojećim Zakonom o nestalim osobama (iz oktobra 2004. godine), kao *lex specialis*-om.²⁶⁹

Srbija

U Srbiji krajem 2006. godine nisu postojali sistemati-zovani podaci o broju korisnika civilnih invalidnina,

ličnih i porodičnih. Broj korisnika vojnih ličnih invalidnina bio je oko 50,000, od kojih su dve trećine pripadnici partizanskog pokreta iz II svetskog rata. Broj korisnika vojne porodične invalidnine u bio je krajem godine oko 27,000.²⁷⁰

Prava invalida rata i civilnih žrtava rata regulisana su nizom zakona i podzakonskih akata, od kojih neki potiču iz sredine šezdesetih godina. Stoga je 2006. godine vlada uputila Narodnoj skupštini predlog jedinstvenog zakona o boračko-invalidskoj zaštiti, radi kodifikacije zakonodavstva u ovoj oblasti. Do kraja godine zakon nije usvojen, jer su poslanici Socijalističke partije Srbije (SPS), koji su po drugim pitanjima podržavali manjinsku koalicionu vladu, bili protiv predloženog teksta. Smatrali su neprihvatljivim to što predlog zakona izjednačava prava Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta iz Drugog svetskog rata sa pravima pripadnika partizanskog pokreta.

Osim SPS-a, i pripadnici boračko-invalidskih udruženja su iskazivali nezadovoljstvo nekim od odredbi u predloženom zakonu. Jedan od razloga zbog kojih je vlada u oktobru povukla predlog zakona iz procedure bio je potreba da sa udruženjima dodatno usagласi sporna rešenja u tekstu, koja se odnose na određivanje osnovica za određivanje invalidnine. Model kojii je predložila vlada doveo bi do toga da plate i troškovi života rastu brže nego što se revalorizuju invalidnine.²⁷¹ Udruženja boraca, invalida i civilnih žrtava rata su uz to zamerila resornom ministarstvu da ih nije konsultovalo u izradi nacrtu.²⁷²

U toku hiperinflacije početkom 1990-ih, kao i u periodu 1999-2002, vlasti nisu isplaćivale pun iznos ličnih i porodičnih invalidnina. Zaostali dugovi nisu isplaćivani ni u toku 2006. godine.²⁷³

265 Intervju sa osobljem Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 16. novembar 2006.

266 Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

267 Intervju sa osobljem Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 16. novembar 2006.

268 *Ibid.*

269 *Ibid.*

270 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007.

271 Prema dosadašnjem zakonu, osnovica se određuje u visini prosečne neto zarade u Srbiji za prethodni mesec. U predlogu novog zakona, predviđeno je da se osnovica menja svaka tri meseca na osnovu izmena u visini prosečne neto zarade za proteklih šest meseci u privrednim delatnostima, i na osnovu tog istog proseka uvećanog za rast cena na malo ukoliko je taj rast veći od 5 odsto.

272 Intervju sa Dragomir Vasićem, predsednikom Skupštine udruženja ratnih vojnih invalida grada Beograda, Beograd, 29. januar 2007.

273 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007.

Prava ratnih invalida

Prema postojećim zakonima, ratnim vojnim invalidom se smatra osoba koja je zadobila ranu, povredu, ozledu ili bolest, pa je zbog toga kod nje nastupilo oštećenje organizma najmanje za 20 odsto.²⁷⁴ Civilni invalid rata je ono lice kod kog je stepen oštećenja zbog rane, povrede ili ozlede najmanje 50 odsto.²⁷⁵ Pravo na naknadu stoga nemaju ni žrtve seksualnog nasilja, osim ako je prilikom silovanja došlo i do povrede nekog unutrašnjeg organa, odnosno druge povrede tela. Za razliku od vojnih invalida, civilni nemaju pravo na ličnu invalidninu ako je njihovo oštećenje organizma izazvano bolešću. Iako vojnim invalidima zakon priznaje invaliditet na osnovu psiho-somatskih oboljenja, oboleli od PTSP su pogođeni time što za lekove koji su im neophodni moraju da plaćaju punu cenu.²⁷⁶

Iznosi koje primaju vojni i civilni invalidi zbog oštećenja nastalog ranom, povredom ili ozledom, izjednačeni su.²⁷⁷ Invalidi prve kategorije primaju iznos prosečne plate u državi, uvećan za 80 odsto.²⁷⁸ Krajem 2006. godine ovo je iznosilo nešto iznad 50 hiljada dinara (oko 620 eura).²⁷⁹ Niže kategorije primale su manje iznose, zavisno od stepena invaliditeta.

Iako Zakon o pravima civilnih invalida rata ne sadrži izričitu odredbu po kojoj svojstvo civilnog invalida rata može da se prizna samo za oštećenja nastala na teritoriji Srbije, Ministarstvo za socijalna pitanja tumači zakon na takav način da se oštećenja zadobijena na području drugih delova bivše Jugoslavije ne prihvataju kao osnov za priznanje invaliditeta.²⁸⁰ Zato se, na primer, srpskom civilu iz Hrvatske koji je zbog povreda zadobijenih u operaciji "Oluja" 1995. godine postao invalid, u Srbiji ne priznaje status civilnog invalida rata.

Nasuprot tome, vlasti Republike Srbije su priznavale status vojnog invalida rata iz Hrvatske i Bosne koji su kao pripadnici tamošnjih srpskih oružanih formacija stradali u ratu u prvoj polovini devedesetih, a potom su došli u Srbiju kao izbeglice. Priznanje statusa u odnosu na ovu kategoriju je predstavljalo vid humanitarne pomoći, i zasnivalo se na uredbi Vlade Srbije.²⁸¹ Potom su, 2000. godine, vlade SR Jugoslavije i Republike Srpske zaključile protokol na osnovog kog je Republika Srpska preuzela na sebe obavezu da obezbedi naknadu i pomoć za one korisnike sa prebivalištem u SR Jugoslaviji koji su, kao borci, ranjeni nakon 19. maja 1992. godine (datum povlačenja bivše Jugoslovenske narodne armije iz BiH). SR Jugoslavija je nastavila da se stara o onim vojnim invalidima rata koji su ranjeni pre 19. maja.²⁸²

Status ratnog vojnog invalida se priznaje i državljanima Srbije koji su postali invalidi boreći se u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini do aprila 1992. godine "radi očuvanja suvereniteta i integriteta SFR Jugoslavije".²⁸³ S obzirom da je u aprilu te godine nastala SR Jugoslavija, učešće u borbama u Hrvatskoj i BiH nakon tog datuma nije predstavljalo borbu za očuvanje teritorijalnog integriteta nove srpsko-crnogorske države. Zakon zato ne priznaje status vojnog invalida onima koji su narednih godina ranjeni na područjima van Srbije.²⁸⁴

Porodične invalidnine i mesečna novčana primanja

Pravo na porodičnu invalidninu imaju članovi porodica poginulih ili nestalih vojnih lica, odnosno vojnih invalida koji su naknadno umrli od posledica ranjavanja ili povređivanja. Članovi porodica poginulih

274 Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica paliih boraca, *Službeni list SRJ*, br. 24/98, 29/98, i 25/2000, član 3.

275 Zakon o pravima civilnih invalida rata, *Službeni glasnik RS*, br. 52/96, čl. 2.

276 Intervju sa Dragomir Vasićem, predsednikom Skupštine udruženja ratnih vojnih invalida grada Beograda, Beograd, 29. januar 2007.

277 Do ovog neuobičajenog ujednačavanja primanja došlo je nakon demonstracija civilnih invalida rata, 1996. godine.

278 Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica paliih boraca, *Službeni list SRJ*, br. 24/98, 29/98, i 25/2000, član 28.

279 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007.

280 *Ibid.* Ovakvo rešenje sadrži i vladin predlog zakona iz 2006. godine.

281 *Ibid.* Uredba je ukinuta 2006. godine.

282 *Ibid.*

283 Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica paliih boraca, *Službeni list SRJ*, br. 24/98, 29/98, i 25/2000, član 2(1) (tačka 5).

284 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007.

civila, i civila umrlih od posledica ranjavanja/povređivanja, imaju pravo na mesečna novčana primanja. I vojna i civilna porodična invalidnina (odnosno mesečno primanje) određuje se u skladu sa materijalnim potrebama.²⁸⁵

U uživanju prava, članovi porodice poginulog civila i poginulog borca uglavnom su izjednačeni. Međutim, dok porodice *nestalih* boraca takođe imaju pravo na naknadu, ovo pravo ne pripada članovima porodica nestalih civila, osim ako proglase nestalo lice umrlim (videti dole, pod *Prava porodica nestalih*).

Porodična invalidnina zbog pogibije člana porodice iznosila je krajem godine oko 30,200 dinara (380 eura) za jednog korisnika, a za svakog sledećeg korisnika 50 odsto od tog iznosa. (Na taj način, tročlana porodica dobijala je oko 60,000 dinara (755 eura) na ime porodične invalidnine.) Ako je vojni, odnosno civilni, invalid umro, iznos je bitno niži – 5,000 dinara (65 eura) za prvog člana porodice.²⁸⁶

Prava porodica nestalih

Porodice nestalih boraca imaju pravo na porodičnu invalidninu, ali takvo ili slično pravo ne pripada porodicama nestalih civila.²⁸⁷ Pri tome, u ukupnom broju nestalih lica upravo civili čine ogromnu većinu.²⁸⁸ Da bi porodice nestalih civila mogle da ostvare pravo na mesečna novčana primanja, moraju pokrenuti postupak za proglašenje nestalog umrlim. U najvećem bro-

ju slučajevu, članovi porodica ne znaju za zakonsku mogućnost dobijanja mesečnih naknada u slučaju proglašenja lica umrlim,²⁸⁹ ili ne žele da pokreću takav postupak, iz pijeteta prema žrtvi.²⁹⁰

Kosovo

U toku 2006. godine, naknade zbog smrti ili invaliditeta nastalog tokom sukoba iz 1998-99. godine primalo je na Kosovu, prema podacima iz Ministarstva rada i socijalne zaštite, 7,528 osoba, od čega su nešto ispod 3,000 bili civili.²⁹¹ Pravni osnov za isplatu naknada predstavljala je UNMIK-ova Uredba 2000/66, iz decembra 2000. godine. Skupština Kosova je 23. februara 2006. godine usvojila zakon o pravima ratnih invalida, boraca-bivših pripadnika OVK, i civilnih žrtava. Međutim, Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija je odložio početak važenja zakona za januar 2007. godine, uz uslov da do tog roka kosovske vlasti obezbede dovoljna finansijska sredstava za implementaciju.

Uredba 2000/66 i prateće Administrativno uputstvo Specijalnog predstavnika (2001) predviđaju da pravo na naknadu imaju osobe koje su zadobile fizičko oštećenje od najmanje 40 odsto u neposrednoj vezi sa oružanim sukobom na Kosovu, kao i porodice pripadnika OVK i civila koji su izgubili život u vezi sa sukobom.²⁹² Uredba se ne odnosi na srpske policajce i vojnike,²⁹³ ali kada je o civilima reč, uživanje prava iz

285 Uzima se da materijalna potreba postoji ako član porodice nije nesposoban za privređivanje i ne dobija druga primanja u visini iznad zakonom određenog cenzusa. Žene starije od 50 godina, odnosno muškarci stariji od 60 godina, kao i dece koja su školovanju, takođe ispunjavaju uslov za dobijanje naknade. Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007.

286 *Ibid.*

287 "Porodica palog borca je porodica lica koje je poginulo, umrlo ili nestalo pod okolnostima iz čl. 2. i 3. ovog zakona ili je umrlo od posledica rane, povrede, ozlede ili bolesti zadobijene pod tim okolnostima u roku od godinu dana od dana nastanka oštećenja organizma." Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica paliih boraca, *Službeni list SRJ*, br. 24/98, 29/98, i 25/2000, član 13(1). S druge strane, "članom porodice civilne žrtve rata, smatra se član porodice lica koje je poginulo ili umrlo pod okolnostima [vezanim za izvođenje ratnih operacija ili delovanje zaostalog ratnog materijala]." Zakon o pravima civilnih invalida rata, *Službeni glasnik RS*, br. 52/96, čl. 3(2).

288 Prema stanju iz 2004. godine, od 1,488 nestalih lica čije porodice su živele u Srbiji i Crnoj Gori, 1,446 su bile civili, a samo 42 borci. International Committee of Red Cross, *Legal study: The families of the missing in Serbia and Montenegro* (2004), str. 42.

289 *Ibid.*

290 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007.

291 Intervju sa Muhamedom Gjocaj-em, Direktorom Odeljenja za socijalnu zaštitu u Ministarstvu rada i socijalne zaštite, Priština, 20. februar 2007. godine.

292 Uredba 2000/66 o povlasticama za ratne invalide na Kosovu i za najbliže srodnike lica koja su izgubila život zbog oružanog sukoba na Kosovu, 21. decembar 2000., član 2(1); Administrativno uputstvo br. 2001/19 za sprovođenje Uredbe 2000/66 o povlasticama za ratne invalide na Kosovu i za najbliže srodnike lica koja su izgubila život zbog oružanog sukoba na Kosovu, 28. novembar 2001., odeljak 2.

293 International Committee of Red Cross, *Legal study: The families of the missing in Serbia and Montenegro* (2004), str. 56.

uredbe nije vezano za pripadništvo određenoj etničkoj grupi. U praksi, međutim, broj nealbanaca koji su tražili naknade na osnovu uredbe bio je simboličan. U 2006. godini, od 7,528 primalaca naknada, samo 27 nisu bili Albanci.²⁹⁴

Naknade isplaćivane prema Uredbi 2000/66 bile su skromne. Mesečna naknada po bilo kom osnovu nije mogla preći 75 eura. Poređenja radi, minimalna plata u državnim službama iznosila je 120 eura, a prosečna plata 199 eura. Naknade koje predviđa zakon od 23. februara 2006. trostruko su veće od dosadašnjih.²⁹⁵ Osim toga, proširile se i krug lica koja dobijaju naknadu, s obzirom da će pravo na ličnu invalidninu uživati i vojni invalidi sa stepenom oštećenja organizma od 10 odsto²⁹⁶ (prema Uredbi, minimum je bio 40 odsto), kao i porodice nestalih lica.²⁹⁷ Povećanje broja korisnika i visine naknade predstavlja značajno dodatno opterećenje za budžet Kosova. Zbog toga je tadašnji Specijalni predstavnik Soren Jessen-Petersen, u uredbi od 2. maja 2006. o proglašavanju zakona uslovio stupanje zakona na snagu autoritativnim potvrđivanjem o postojanju dovoljnih finansijskih sredstava za sprovođenje zakona.²⁹⁸

Još jedno sporno pitanje, vezano za zakon koji je Skupština Kosova usvojila 23. februara 2006. godine, odnosi se na upotrebu zakonskih termina sa političkom konotacijom. U nazivu zakona,²⁹⁹ i na više mesta u njegovom tekstu, pominje se reč "heroj" kao oznaka za poginulog pripadnika OVK. Takođe, tekst koji je skupština usvojila označava događaje između februara 1998. i juna 1999. godine terminom "rat", sa implikacijom da se radilo o sukobu dveju država. Period između decembra 1991. godine i septembra 1999. označava se kao "okupacija".³⁰⁰ U uredbi iz maja 2006.

o proglašenju zakona, Specijalni predstavnik je iskoristio svoje pravo da učini izmene u tekstu, tako da je "rat" zamenjen neutralnim pojmom "oružani sukob" (koji može da se odnosi kako na unutrašnji sukob tako i na sukob između država). Specijalni predstavnik je uklonio reč "okupacija" iz zakona, a termin "heroj" zamenio je terminom "mučenik" (engl. *martyr*), iako se ne čini da potonji izraz zvuči manje ideologizirano od izraza "heroj". U svakom slučaju, reakcija vojnih veterana na promene koje je Petersen učinio u tekstu bila je negativna, i nagnala je premijera Kosova Agima Çeku-a da se javno opravdava zbog početnog prihvatanja zakona u kom su se nalazili Petersen-ovi amandmani.³⁰¹

Kako se približavao kraj 2006. godine, odnosno datum (1. januar 2007.) predviđen za početak primene zakona, vojni veterani su iskazivali sve veću spremnost da ga prihvate uprkos učinjenim modifikacijama u tekstu. (Zakon predviđa više naknade za veterane od onih koje im pripadaju na osnovu Uredbe 2000/66.) Vlada Kosova je stoga krajem godine donela odluku po kojoj bi od januara 2007. godine zakon trebalo da počne da se primenjuje, s tim da bi se – zbog ograničenih resursa – primenjivao samo deo koji se odnosi na vojne invalide i porodice poginulih ili nestalih boraca.³⁰² Civilne žrtve rata, uključujući civilne invalide, nastavile bi prema toj zamisli da primaju skromnija primanja, na osnovu Uredbe 2000/66.³⁰³ Ovaj pristup je u suprotnosti sa stavom Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara da zakon može stupiti na snagu samo ako postoje dovoljna finansijska sredstva za njegovu sprovođenje.

Zakon koji je 2006. godine skupština usvojila, a Specijalni predstavnik uslovno prihvatio, obezbeđuje

294 Intervju sa Muhamedom Gjocaj-em, Direktorom Odeljenja za socijalnu zaštitu u Ministarstvu rada i socijalne zaštite, Priština, 20. februar 2007. godine.

295 *Ibid.*

296 Zakon o statusu i pravima porodica mučenika, invalida, veterana i članova OVK, i porodica civilnih žrtava rata, 23. februar 2006., čl. 8(1).

297 *Ibid.*, članovi 6(5) i 11(6).

298 *Regulation no. 2006/29, On the promulgation of the Law on the status and the rights of the families of martyrs, invalids, veterans and members of the KLA and of the families of civilian victims of the armed conflict in Kosovo adopted by the Assembly of Kosovo*, 2. maj 2006, tačka C.

299 Naziv akta koji je skupština usvojila bio je "Zakon o statusu i pravima porodica heroja, invalida, veterana i članova OVK, i porodica civilnih žrtava rata".

300 Zakon o statusu i pravima porodica heroja, invalida, veterana i članova OVK, i porodica civilnih žrtava rata, 23. februar 2006., član 2.

301 Intervju sa kosovskim i međunarodnim zvaničnicima, Priština, 20. i 21. januar 2007.

302 Intervju sa Muhamedom Gjocaj-em, Direktorom Odeljenja za socijalnu zaštitu u Ministarstvu rada i socijalne zaštite, Priština, 20. februar 2007.

303 *Ibid.*

veće lične invalidnine za vojne invalide u odnosu na civilne,³⁰⁴ kao i gotovo duplo veće porodične naknade zbog pogibije pripadnika OVK (u toku oružanog sukoba) nego zbog pogibije civila.³⁰⁵ Vojni invalidi su takođe privilegovani utoliko što je za dobijanje invalidnine dovoljno da imaju oštećenje organizma od 10 odsto, dok se kod civila traži oštećenje od najmanje 40 odsto.³⁰⁶ Naročito su upadljive razlike u zakonskom tretmanu civilnih invalida i srodnika ubijenih civila, s jedne, i bivših pripadnika OVK koji uopšte nisu žrtve rata, s druge strane. Za veterane OVK i članove njihovih porodica, naime, zakon predviđa određene privilegije – kao što su prednost pri zapošljavanju i pri upisu u obrazovne institucije – kakve ne postoje za civilne žrtve rata.³⁰⁷

Prava porodica nestalih

Prema UNMIK-ovoj Uredbi 2000/66, porodice ubijenih civila mogu da ostvare pravo na mesečna primanja.³⁰⁸ Uredba ne pominje izričito porodice nestala lica, iz čega proizilazi da porodice nestalih, da bi mogle da dobijaju naknadu, moraju najpre da proglase lice umrlim. Mali broj kosovskih Albanaca je bio spreman da to učini.³⁰⁹ S obzirom da se Uredba odnosi samo na period do 20. juna 1999. godine,³¹⁰ a najveći broj nealbanaca je nestao nakon tog datuma, prava na osnovu Uredbe su uglavnom stajala na raspolaganju kosovskim Albancima. Ovo je u praksi značilo da je nakon identifikacije nestalog lica vlada snosila troškove sahrane (uključujući i kupovinu kovčega), a uz to je isplaćivala jednokratnu novčanu pomoć u skromnom obimu.³¹¹

Prema novom zakonu o pravima boraca, invalida i civilnih žrtava rata, iz februara 2006. godine, porodice ne moraju da proglase člana porodice mrtvim kako bi ostvarile pravo na novčanu naknadu.³¹² Kako je gore objašnjeno, zakon nije stupio na snagu do kraja godine.

Crna Gora

U Crnoj Gori je broj ratnih invalida i civilnih žrtava rata značajno manji nego u drugim delovima bivše Jugoslavije. Na teritoriji Crne Gore nije vođen oružani sukob, sa izuzetkom kraćeg perioda NATO bombardovanja 1999. godine, tako da je do pogibije ili nestanka crnogorskih državljana, iz čega proizilaze prava na dobijanje državnih naknada, uglavnom dolazilo u sukobima u drugim delovima bivše Jugoslavije. Nadležno ministarstvo je krajem 2006. godine isplaćivalo naknade za 258 ratnih vojnih invalida, pet civilnih invalida, i za porodice 184 poginula bivša pripadnika JNA.³¹³ Druga osobenost Crne Gore, kada je reč o pravima žrtava rata, je u tome što zakon ne predviđa kompenzacije za porodice ubijenih i nestalih civila. Ovaj propust delom proističe iz činjenice da je broj ubijenih ili nestalih civila-crnogorskih državljana mali, tako da izostavljanje te kategorije iz zakona u sadašnjim okolnostima nema većeg praktičnog značaja. Ipak, iz principijelnih razloga jbi u zakon trebalo uneti i odredbe o porodicama civila koji su izgubili život u vezi sa ratnim događajima.

304 Proračunska osnovica za vojne invalidnine je 140 odsto od minimalne plate na Kosovu u prethodnoj godini (član 8(3)), dok je visina osnovice za civilnu invalidninu 100 procenata u odnosu na minimalnu platu (član 12(2)).

305 Osnovica za porodičnu penziju zbog pogibije pripadnika OVK je 180 odsto od minimalne plate na Kosovu (član 6(6)), dok je u slučaju pogibije civila osnovica 100 odsto (član 11(5)).

306 Članovi 8(1) i 12(1).

307 Videti članove 10(1), 10(2) i 11.

308 Uredba 2000/66 o povlasticama za ratne invalide na Kosovu i za najbliže srodnike lica koja su izgubila život zbog oružanog sukoba na Kosovu, 21. decembar 2000., čl. 2(1).

309 Informacija dobijena u OMPE, Priština, 19. februar 2007. Studija Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz 2004. godine je pokazala da je manje od 12 odsto porodica nestalih lica na Kosovu proglasilo svog člana umrlim. International Committee of Red Cross, *Legal study: The families of the missing in Serbia and Montenegro* (2004), str. 116, fusnota 156.

310 Uredba 2000/66 o povlasticama za ratne invalide na Kosovu i za najbliže srodnike lica koja su izgubila život zbog oružanog sukoba na Kosovu, 21. decembar 2000., čl. 1(5).

311 Informacija dobijena u OMPE, Priština, 19. februar 2007.

312 Zakon o statusu i pravima porodica mučenika, invalida, veterana i članova OVK, i porodica civilnih žrtava rata, 23. februar 2006., čl. 11(6).

313 Intervju sa predstavnicima Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, Podgorica, 28. februar 2007.

Lična ratna invalidnina (vojna i civilna)

Kao i u ostalim delovima bivše Jugoslavije, u Crnoj Gori je, za priznanje statusa ratnog *vojnog* invalida, dovoljan niži procenat invaliditeta (20 odsto) nego za priznanje statusa ratnog *civilnog* invalida (50 odsto).³¹⁴ Jedan od osnova za priznanje invaliditeta je i bolest psihosomatskog porekla, iako u praksi broj lica kojima je po tom osnovu priznat invaliditet ne prelazi tri odsto od ukupnog broja ratnih invalida.³¹⁵ Invalidi prve kategorije dobijali su krajem godine oko 360 eura (prosečna plata u Crnoj Gori iznosila je oko 250 eura), a iznos se smanjuje za svaku sledeći stepen invaliditeta. Za prvu kategoriju je predviđen i dodatak za negu i pomoć, kao i ortopedski dodatak.

Porodična invalidnina za članove porodica poginulih boraca

Krajem 2006. godine porodice poginulih boraca primale su, na ime porodične invalidnine, oko 220 eura za jednog člana uže porodice i 50 odsto od tog iznosa za svakog sledećeg člana. Deca imaju pravo i na manji iznos tzv. materijalnog obezbeđenja, a za svako dete koje je na školovanu zakon predviđa i tzv. uvećanu porodičnu invalidninu. Uzimajući u obzir ove različite osnove, majka i dvoje dece poginulog borca mogu mesečno da dobiju oko 800 eura.³¹⁶ Reč je o značajnim sredstvima, ako se uzme u obzir to da je prosečna plata u Crnoj Gori krajem 2006. godine iznosila 250 eura. Država je, osim toga, gotovo za sve porodice palih boraca rešila stambeno pitanje, iako takva obaveza ne postoji u zakonu.³¹⁷

Reparacije na osnovu sudskih odluka

U svim zemljama naslednicama bivše Jugoslavije na koje se odnosi ovaj izveštaj, izvestan broj civilnih žrtava rata i osoba čija su ljudska prava ozbiljno kršena u prethodnom periodu nastoje da ostvare naknadu štete sudskim putem. Zakonske odredbe po pravilu zabranjuju dobijanje naknada po dvostrukom osnovu, tako da se na sudsko traženje pravde uglavnom

odlučuju oni koji nisu uspeali ili pokušali da dobiju naknadu na osnovu zakona. Svojevrsan izuzetak predstavlja nastojanje većeg broja kosovskih Srba da sudskim putem nateraju vlasti da im plate pun iznos štete prozurokovane uništenjem njihovih kuća u martu 2004. godine; kosovska vlada je te kuće već obnovila, ali ne u obimu i na način kojim bi se uspostavilo stanje kakvo je postojalo pre uništavanja. Do kraja 2006. godine sudovi nisu doneli odluke po zahtevima tužilaca-kosovskih Srba.

Zahtevi tužilaca u post-jugoslovenskim zemljama odnose se kako na naknadu materijalne štete (npr. za uništenje imovine), tako i na naknadu štete zbog nezakonitog pritvaranja, oštećenja organizma, i prouzrokovanja duševnih patnji, uključujući patnje zbog smrti ili nestanka člana porodice. U nekim slučajevima, tužbe se solidarno mogu podneti protiv neposrednog izvršioca i protiv države, ali postoji i više situacija u kojima je tužba moguća samo protiv neposrednog izvršioca.

Broj podnosilaca tužbi je relativno mali, čak i u zemljama u kojima su oružani sukobi najduže trajali a posledice razaranja naročito teške (Hrvatska i BiH). Postoji čitav niz razloga zbog kojih se žrtve retko odlučuju na sudske postupke:

- Licakojia u suđenjima za ratne zločine svedoče protiv optuženih za torturu i nečovečno postupanje, često ne znaju da imaju pravo da pokrenu odvojen, građanski postupak u kom bi zahtevala da im optuženi nadoknadi štetu.
- Ne postoji delotvoran sistem besplatne pravne pomoći, niti zakonska rešenja kojima bi se žrtve izuzele od plaćanja sudskih taksi i troškova postupka u slučaju gubitka spora.
- Rostupci traju dugo, a pozitivan ishod je neizvestan, jer su države izvršile takve izmene zakona kojima su suzile pravni okvir u kom tužioci imaju izgleda na uspeh. U nekim zemljama, vrhovni sudovi – čije odluke obavezuju niže sudove – su pod uticajem izvršne vlasti restriktivno protumačili zakonske odredbe, naročito kada je reč o zastarelosti tužbi, tako da žrtve praktično ostaju bez mogućnosti da sud uopšte odlučuje o njihovim zahtevima.

314 Zakon o boračkoj i invalidskoj zaštiti (2003), članovi 8 i 18.

315 Intervju sa predstavnicima Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, Podgorica, 28. februar 2007.

316 *Ibid.*

317 *Ibid.*

- Tamo gde su tužioci uspjeli da ostvare naknadu štete, dobijeni iznosi su po pravilu manji no što bi bili ako bi lice na osnovu zakona (programa reparacije) kroz duži vremenski period dobijalo novčane naknade.

Bosna i Hercegovina

Uzimajući u obzir broj počinjenih zločina u toku rata 1992.-1995., broj pokrenutih postupaka za naknadu štete u Bosni i Hercegovini je srazmjerno mali. Uz razloge, koji i u drugim dijelovima bivše Jugoslavije odvrćaju žrtve rata od upuštanja u suđenje, potencijalne tužioce u BiH dodatno obeshrabruju složeno ustrojstvo države i nejasnoća pravnih normi. Žrtve često ne znaju koga da tuže – da li samo neposrednog počinioaca ili i državu. Ako ovo drugo, u neizvjesnosti su oko toga, koji entitet treba da tuže, i da li uz to, da tuže i državu BiH.

Unutar Republike Srpske, manji broj pripadnika boračke populacije i članova njihovih porodica uspjeli su da sudskim putem ostvare reparacije. Ova lica su u drugoj polovini devedesetih, tužila Ministarstvo odbrane Republike Srpske, na osnovu entitetskog Zakona o obligacionim odnosima, kao tijelo, koje je borbe slalo u rat. Zahtjevi su se odnosili na naknadu štete zbog oštećenje organizma ili zbog pogibije člana porodice. Međutim, samo manji broj tužilaca – oko 190 – uspio je da realizuje presude.³¹⁸ Mnogo veći broj lica – navodno njih 15,000 – je dobio presude, ali ove nisu izvršene zbog nedostatka sredstava.³¹⁹

Tužbe protiv Republike Srpske podnio je i izvjestan broj Bošnjaka. Oko dvadeset tužilaca Bošnjaka pokušali su prethodnih godina da pred općinskim sudom u Foči dobiju naknadu štete zbog ubistva članova porodice, rušenja kuća (koje država još uvijek nije obnovila) i uništenja pokretne imovine. U pisanim podnescima u odgovoru na tužbe, pravobranilac Republike Srpske je tvrdio da se tužbe mogu podno-

siti samo protiv neposrednih izvršilaca, da se radi o ratnoj šteti za koju Republika Srpska kao entitet nije odgovorna, i da je u svakom slučaju nastupila zastarjelost.³²⁰ U nekoliko slučajeva, tužioci, koji uglavnom žive u Sarajevu, nisu bili u mogućnosti da dođu na sud, jer su pretresi zakazivani u zimskim mjesecima, kada je Foča zbog sniježnih nanosa praktično odsječena od ostatka zemlje. Sud je u tim situacijama donosio presude na štetu tužioca, zbog izostanka, i nalagao je tužiocima da plate visoke iznose na ime naknade troškova postupka.³²¹ Zbog stavova pravobranilaštva i rizika da će morati da plate troškove ako izgube postupak, i drugi podnosioci tužbi su krajem 2006. godine razmatrali mogućnost da povuku tužbe.³²²

Prema informacijama kojim raspolaže Savez logoraša BiH, čiji članovi su uglavnom Bošnjaci, jedan bivši logoraš uspio je da dobije sudski spor protiv Republike Srpske po osnovu nezakonitog zatvaranja. Prvostepena odluka suda u Banja Luci iz marta 2003. godine potvrđena je, i odlukom drugostepenog suda iz oktobra 2005. godine, i Republika Srpska je obavezna da tužiocu isplati 4,500 konvertibilnih maraka (2,300 eura).³²³ Međutim, do kraja 2006. godine ova presuda nije izvršena.³²⁴

Dom za ljudska prava i Komisija za ljudska prava

Zbog teškoća u ostvarivanju naknade štete pred redovnim sudovima, veći broj civilnih žrtava rata – porodica ubijenih i nestalih lica – koristili su od rata nadalje specifičan mehanizam, koji postoji u BiH, a koji druge žrtve sa područja bivše Jugoslavije nemaju na raspolaganju. Radi se o Domu za ljudska prava, tijelu sastavljenom od međunarodnih i domaćih sudija, koje je uspostavljeno Dejtonskim sporazumom, i o Komisiji za ljudska prava i Ustavnom sudu BiH, kao tijelima, koja su preuzela funkciju Doma nakon što je ovaj presta sa radom na kraju 2003. godine.³²⁵ Razmatranje

318 Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

319 Intervju sa Miloradom Kalamandom, generalnim sekretarom Boračke organizacije Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007

320 Telefonski intervju sa Hasanom Balićem, bivšim sudijom Doma za ljudska prava BiH, jednim od podnosilaca tužbi u Opštinskom sudu u Foči, 3. mart 2007.

321 *Ibid.*

322 *Ibid.*

323 Telefonski intervju sa Muratom Tahirovićem, predsjednikom Saveza logoraša BiH, 3. februar 2007.

324 *Ibid.*

325 Komisija za ljudska prava je preuzela slučajeve koji su inicirani pred Domom za ljudska prava ali nisu okončani do kraja 2003. godine. Ustavni sud ispituje slučajeve kršenja ljudskih prava ako su zahtjevi podnijeti nakon 1. januara 2004. godine.

kršenja ljudskih prava pred ovim tijelima moguće je kada su iscrpljeni pravni lijekovi u okviru redovnog sudskog sistema. S obzirom da je Dom za ljudska prava imao nadležnost za povrede učinjene nakon stupanja na snagu Dejtonskog sporazuma, nije bilo moguće pred tim tijelom dobiti naknadu štete za kršenja iz ratnog perioda. Međutim, u onim slučajevima u kojima vlasti ni poslije rata nisu preduzimale mjere radi pronalaženja tijela nestalog lica, radilo se o kontinuiranoj povredi za koju su porodice nestalih mogle da dobiju kompenzaciju.

U nekim predmetima, Dom ili Komisija dodijelili su individualne kompenzacije tužiocima, članovima uže porodice nestalih lica. Dok je u prvom takvom slučaju, *Avdo i Esma Palić protiv Republike Srpske*, visina naknade bila 50,000 konvertibilnih maraka (KM) (oko 25,500 eura prema današnjem odnosu),³²⁶ kasniji iznosi, koje je odredila Komisija bili su znatno niži (5,000 KM po podnosiocu zahtjeva).³²⁷ U drugoj grupi odluka, vlastima je naređeno da plate kolektivnu kompenzaciju. U slučaju *Srebrenica (Selimović i ostali protiv Republike Srpske)* (2003), Dom za ljudska prava je naložio vlastima Republike Srpske da uplate 4 miliona KM (nešto više od 2 miliona eura) Fondaciji Srebrenica-Potočari spomen-obilježje i mezarje.³²⁸ U odlukama o prisilnim nestancima u Foči, Višegradu, Vlasenici, i Rogatici, vlasti Republike Srpske bile su dužne da uplate po 100,000 KM na račun Instituta za nestala lica BiH, u svrhu prikupljanja informacija o sudbini i mjestu gdje se nalaze nestala lica.³²⁹

U svih deset slučajeva u kojima su, od januara 2001. do novembra 2006. godine, Dom ili Komisija za ljudska prava naredili Republici Srpskoj da isplati individualne ili kolektivne reparacije, zbog nepreduzimanja mjera za utvrđivanje sudbine nestalih lica, Republika Srpska je tu obavezu ispunila. Jednako su postupile i vlasti Federacije BiH u pet slučajeva u kojima su Dom ili Komisija za ljudska prava utvrdili odgovornost

Federacije po istom osnovu. Međutim, ni u jednom od ovih petnaest slučajeva, niti u preostala tri slučaja (u kojima Komisija za ljudska prava nije odredila da tužena strana mora da plati novčane naknade tužiocima), Republika Srpska, Federacija BiH i država Bosna i Hercegovina nisu u potpunosti ispunile one dijelove odluke, koji se odnosi na sprovođenje pune istrage, radi otkrivanja informacija o sudbini nestalih i privođenja odgovornih pravdi.

Srbija

S obzirom da važeće zakonodvstvo u Srbiji ne omogućava dobijanje naknada u onim slučajevima u kojima je telesno oštećenje civila izazvano delovanjem državnih organa Srbije,³³⁰ niti u slučajevima kada je oštećenje organizma izazvano bolešću koja stoji u vezi sa ratnim događajima, civili iz ovih kategorija žrtava mogu da ostvare naknadu jedino sudskim putem. Osim toga, ne postoji državni program odštete za žrtve masovnih kršenja ljudskih prava od strane režima Slobodana Miloševića u samoj Srbiji, u periodu 1987-2000, pa su i žrtve tih kršenja prinuđene da kroz pojedinačne sudske postupke dolaze do pravde. Sudske postupke za naknadu štete u Srbiji stoga karakteriše veća raznovrsnost nego u drugim delovima bivše Jugoslavije, a i broj pokrenutih postupaka i donetih presuda je veći nego drugde.

U ime 780 srpskih izbeglica iz Hrvatske, koje su 1995. godine, posle operacije Oluja izbegle u Srbiju, FHP je podneo tužbe protiv Republike Srbije zbog protivpravnog lišenja slobode, te povrede Konvencije o statusu izbeglica i srpskog Zakona o izbeglicama, zato što su hapšene u Srbiji i vraćane u ratne zone. Tamo su ova lica bila izložena nečovečnom postupanju od strane komandnih struktura u srpskim jedinicama, ili su zadobila povrede tela u vojnim operacijama. Šteta

326 Dom za ljudska prava, *Avdo i Esma Palić protiv Republike Srpske*, 11. januar 2001, paragraf 91 (tačka 11).

327 Komisija za ljudska prava, *Šehovac i Samaržić protiv Federacije BiH, i Gojković i drugi protiv BiH i Federacije BiH*, 3. novembar 2004 (paragrafi 115 i 118 (tačka 8)). Isti iznos dobili su i podnosioci zahtjeva u slučaju, koji je odlučen istog dana, *Zuban i ostali protiv Republike Srpske*, 3. novembar 2004 (paragraf 104 (tačke 8-10)), kao i tužiteljica u predmetu *Vištica protiv BiH i Republike Srpske*, 9. mart 2004. (paragraf 90 (tačka 8)).

328 Dom za ljudska prava, *Selimović i ostali protiv Republike Srpske*, 7. mart 2003., paragraf 220 (tačka 10).

329 Dom za ljudska prava, *Pašović i ostali protiv Republike Srpske*, 7. novembar 2003 (Foča); *Smajić i ostali protiv Republike Srpske*, 5. decembar 2003. (Višegrad); *Malkić i ostali protiv Republike Srpske*, 22. decembar 2003. (Vlasenica); *M.Č. i ostali protiv Republike Srpske*, 22. decembar 2003. (Rogatica).

330 Zakon priznaje status civilnog invalida rata samo licima kod kojih je telesno oštećenje zadobijeno usled delovanja neprijateljskih formacija. Zakon o pravima civilnih invalida rata, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 52/96, čl. 2.

koju su lica pretrpela nastala je kao posledica nezakonitog postupanja vlasti u Srbiji, pa im je po tom osnovu nadležni sud u Beogradu dodeljivao naknadu štete tužiocima.

Međutim, zbog stava koji je Vrhovni sud Srbije zauzeo u februaru 2004. godine o pitanju zastarelosti, one žrtve koje do tada nisu sudskim putem ostvarile kompenzaciju nisu više u mogućnosti da ostvare to pravo. Sud je zaključio da država može odgovarati samo u opštim rokovima zastarelosti kod potraživanja naknade štete (objektivni rok je pet godina od nastanka štete), a taj rok je za sva nasilno mobilisane izbeglice istekao s obzirom da su se hapšenja desila 1995. godine. Pre ove odluke Vrhovnog suda, ako je šteta prouzrokovana izvršenjem krivičnog dela kao što je nezakonito pritvaranje, potraživanje protiv države je zasteravalo u znatno dužim rokovima, onima u kojim zastaruje i samo krivično delo. Prema stavu Vrhovnog suda, međutim, u tim dužim rokovima mogu da budi tuženi samo identifikovani pojedinci-izvršioci krivičnog dela.³³¹ Nasilno mobilisanim izbeglicama nije poznat identitet policajaca i vojnika koji su ih hapsili, pa zbog zastarelosti nema uslova za pokretanje postupka. Nije moguć ni postupak protiv pojedinaca koji su se nalazili na čelu političkih i policijskih struktura sredinom 1990-ih, jer više nisu živi ili su nedostupni zbog toga što im se sudi pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.

U ime žrtava torture i drugih povreda ljudskih prava u vreme vlasti Slobodana Miloševića, FHP i druge organizacije za ljudska prava su podnele veći broj tužbi za naknadu štete protiv države. Nakon skoro deset godina od otpočinjanja, ni u 2006. godini nije okončan postupak u kom je tužilja Ljiljana Đuknić, žrtva policijskog batinjanja tokom demonstracija opozicije u februaru 1997. godine, kada je Đuknićeva imala 62 godine. Suđenje je počelo 5. decembra 1997. godine.³³² Nakon pada Slobodana Miloševića sa vlasti, u

ime više desetina nekadašnjih aktivista pokreta *Otpor* i drugih pojedinaca FHP je pokrenuo postupke sa zahtevom da im država isplati naknadu nematerijalne štete zbog duševnih bolova pretrpljenih hapšenjem i zlostavljanjem 1999. i 2000. godine.³³³ U tri drugostepene presude iz 2006. godine, u kojima je tužioce zastupao Fond za humanitarno pravo, okružni sudovi su obavezali državu da tužiocima isplati naknadu štete u iznosu od 60 hiljada do 150 hiljada dinara (od 770 do 1,920 eura).

Kosovski Albanci koje su vlasti u Srbiji protivpravno lišile slobode tokom 1998. i 1999. godine predstavljaju sledeću kategoriju tužilaca u postupcima za naknadu štete. Tokom 2006. godine, u Srbiji su bila u toku tri takva postupka. U februaru je Prvi opštinski sud u Beogradu utvrdio odgovornost države za nezakonit pritvor četvorice Albanaca sa Kosova. Država je na ime materijalnog obeštećenja isplatila žrtvama nezakonitog pritvora iznos od po 700 000 dinara.³³⁴

Devetnaest žena i ondašnjih maloletnika, Hrvata iz Vukovara, podneli su tužbu za naknadu štete protiv Republike Srbije zbog toga što su bili nezakonito zatočeni u logorima u Begejcima i Sremskoj Mitrovici, u Vojvodini, 1991. godine.³³⁵ Ako ne dođe do promene stava Vrhovnog suda Srbije o zastarelosti zahteva za naknadu štete, ove tužbe bi mogle biti odbačene i bivši logoraši bi ostali bez kompenzacije za kršenja njihovih prava.

Građani Srbije kojima su povrede naneli Albanci na Kosovu imaju mogućnost da ostvare pravo na naknadu štete pred sudovima u Srbiji, na osnovu odredbe iz Zakona o obligacionim odnosima o odgovornosti države usled terorističkih akata, javnih demonstracija ili manifestacija.³³⁶ Odgovornost proističe iz obaveze države da spreči štetu. Na tužiocu je da odabere da li će tužiti državu i počinioca solidarno, ili samo državu. Uprkos ovoj zakonskoj mogućnosti, žrtve srpske naci-

331 Pravno shvatanje Građanskog odeljenja Vrhovnog suda Srbije, utvrđeno na sednici 10. februara 2004. godine.

332 Podaci FHP.

333 Tokom 2000 i 2001. godine, FHP je podneo 60 tužbi u ime 86 članova Otpora. Svi postupci su okončani pozitivno, osim u dva slučaja gde je posle odluke Vrhovnog suda Srbije po reviziji tužba odbijena. Iznosi naknada su se kretali od 10,000 do 200,000 dinara (od 130 do 2,560 eura, prema odnosu valuta sa kraja 2006. godine).

334 Podaci FHP, čiji su advokati zastupali žrtve u ovom predmetu.

335 Fond za humanitarno pravo, "Tužba protiv Srbije zbog odvođenja hrvatskih civila u logore na teritoriji Vojvodine nakon pada Vukovara 1991. godine", *FHP saopštenje za štampu*, 16. novembar 2006 (www.hlc.org.yu/srpski/Nacionalna_sudjenja_za_ratne_zlocine/index.php?file=1562.html).

336 Član 180 Zakona o obligacionim odnosima. Država pri tome ima pravo da zahteva naknadu isplaćenog iznosa od lica koje je štetu prouzrokovalo.

onalnosti uglavnom nisu zainteresovane da tuže državu Srbiju, i u toku istraživanja za ovaj izveštaj nijedan takav slučaj nije registrovan.

Hrvatska

Tužbe za naknadu štete protiv hrvatske države posljednjih je godina podigao određen broj osoba, kako u slučajevima u kojima su štetu tijekom rata 1991.–95. prouzrokovali pripadnici hrvatske policije i vojske, tako i oni u kojima su štetu izazvali pripadnici srpskih oružanih formacija. Uz nekoliko izuzetaka, sudovi su uglavnom odbijali zahtjeve tužitelja.

Općinski sud u Drnišu 12. srpnja 2006. dosudio je odštetu od ukupno 2,5 milijuna kuna rodbini četvero Hrvata iz sela Čitluk kraj Drniša, koji su ubijeni u siječnju 1993. Ubojstvo četvero staraca izvršili su neidentificirani pripadnici postrojba tzv. Republike Srpske Krajine. Sud u Drnišu zauzeo je stav da se ubojstva civila na području Hrvatske pod srpskom kontrolom smatraju terorističkim aktom, a ne ratnim djelovanjem.³³⁷ U slučaju terorizma, država je obvezna nadoknaditi štetu prema Zakonu o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija (2003.).³³⁸ Stav Državnog odvjetništva, koje u postupcima za naknadu štete zastupa državu-tuženu, bio je da se odgovornost države za terorizam ne može vezati za ratna zbivanja. Državno odvjetništvo stoga se žalilo protiv presude, tvrdeći da se radi o ratnoj šteti, za koju država ne snosi odgovornost.³³⁹

Prijašnjih godina, kada su tužitelji tražili naknadu štete zbog ubojstva koje su izvele srpske postrojbe, općinski sudovi u Benkovcu, Vojniću i Gospiću odbijali su zahtjeve.³⁴⁰

Srbi u Hrvatskoj također su podnosili zahtjeve za naknadu nematerijalne štete zbog nasilne smrti članova njihovih obitelji tijekom rata. U nekoliko slučajeva, u kojima su sudovi prethodno ustanovili krivičnu odgovornost optuženih za ratni zločin (Paulin Dvor, Gospić), preživjeli članovi obitelji žrtve dobili su kompenzaciju u parničnom postupku koji su naknadno pokrenuli.³⁴¹ Osim toga, u nekim slučajevima sudovi su dodijelili naknadu štete članovima obitelji ubijenih Srba, iako nije prethodno utvrđena individualna krivična odgovornost za zločin.³⁴² Brojniji su, ipak, slučajevi u kojima su sudovi odbijali zahtjeve tužitelja, s obrazloženjem da je nastupila zastarjelost kaznenog gonjenja ili da je civilna imovine uništena zato što su u toj zoni bila u tijeku ratna djelovanja, tako da se radi o ratnoj šteti (za koju država ne odgovara), a ne o šteti učinjenoj izvršenjem ratnog zločina.³⁴³ U nekoliko slučajeva sudovi su rodbinu žrtava teretili i za troškove pravosudnog postupka.³⁴⁴

Naknada materijalne štete, prema Zakonu o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija (2003.), obuhvaća pravo oštećenika na naknadu štete koja je posljedica smrti, tjelesne povrede ili oštećenja zdravlja. Materijalne štete naknađuju se u obliku obnove oštećenih ili uništenih materijalnih dobara, u skladu sa Zakonom o obnovi.³⁴⁵ U takvim slučajevima najveći je problem ako oštećeni

337 Ivanka Toma, "Hrvatska ne može plaćati odštetu za zločine Martićevaca", *web stranica Jutarnji list* (Zagreb) (www.jutarnji.hr/dogadjaji_dana/clanak/art-2006,8,17,ratni_zlocini,39349.jl), 17. kolovoza 2006.

338 *Narodne novine*, br. 117/2003, 23. srpnja 2003.

339 Do kraja godine, viši sud nije rješavao po žalbi Državnog odvjetništva na presudu općinskog suda u Drnišu.

340 Frane Šarić, "Prva presuda za ubijene Hrvate", *web stranica Večernji list* (Zagreb) (www.vecernji-list.hr/newsroom/news/croatia/611543/index.do?show=all), 16. kolovoza 2006.

341 Prema izvještaju misije OEBS-a u Hrvatskoj, Općinski sud u Osijeku je u svibnju 2005. dodijelio naknadu u vrijednosti 28.000 Eura Nenadu Jeliću, sinu bračnog para koji su u Paulin Dvoru 1991. godine ubili pripadnici Hrvatske vojske. Isto tako, Darinka Vujnović je u lipnju 2006. godine pred Općinskim sudom u Gospiću dobila naknadu u vrijednosti od 39.000 Eura. Njezin muž je ubijen potkraj 1991. godine, nakon što je bio viđen u policijskom i vojnom pritvoru. Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Croatia, *Background report: Domestic War Crime Trials 2005*, 13. rujna 2006., str. 27, fusnota 88.

342 Početkom kolovoza, Općinski sud u Osijeku dodijelio je 95.000 Eura članovima obitelji Srbina koji je nestao nakon što je u studenom 1991. godine bio u policijskom pritvoru. *Ibid.*, str. 27, fusnota 89.

343 Intervju s advokatom Lukom Šuškom, zastupnikom obitelji hrvatskih Srba u više predmeta u kojima su tužitelji zahtijevali od države naknadu štete koju je počinila Hrvatska vojska ili policija, Zagreb, 24. siječnja 2007.

344 Ovakve oduke sudovi su donijeli u predmetima *Marica Šeatović protiv RH* (presuda Općinskog suda u Novskoj iz 2004. godine potvrđena je presudom Županijskog suda u Sisku od 18. svibnja 2006. godine, tako da je tužiteljica Šeatović morala tuženoj Republici Hrvatskoj nadoknaditi parnični trošak u iznosu od 7.500 kuna), i *Petar Mileusnić i Goran Mileusnić protiv RH* (presuda Općinskog suda u Novskoj, iz rujna 2005.), u kojima su tužitelji od države tražili naknadu štete zbog ubojstva njihovih članova obitelji 1991. u Novskoj.

345 Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija, *Narodne novine*, br. 117/2003., čl. 7(1) i čl. 8.

ne ispunjava taksativno navedene uvjete iz Zakona o obnovi. Najčešći uočeni problem je da oštećenik koji traži obnovu uništene ili oštećene imovine nije na toj imovini imao prijavljeno prebivalište (radilo se, npr., o vikendici, naslijeđenoj kući i slično), što je prepreka ostvarivanju prava na obnovu.

Crna Gora

U Podgorici je tokom 2006. godine održan veći broj suđenja u kojima su desetine Bošnjaka iz BiH tužile državu Crnu Goru za naknadu štete zbog deportacije bošnjačkih izbeglica 1992. godine iz Crne Gore u Republiku Srpsku, gde su mnogi potom ubijeni. (Vide ti gore, poglavlje *Suđenja za ratne zločine – Crna Gora*) U 30 predmeta započetih do kraja 2006. godine, podnosioci zahteva su članovi porodica. Uz to, pokrenuto je i šest slučajeva u kojima su preživela lica tužila Crnu Goru zbog pretrpljenih patnji.

U svim postupcima, Državno tužilaštvo Crne Gore je, u svojstvu zastupnika države, zatražilo prekid postupka dok se u paralelnom krivičnom postupku ne utvrdi da li je počinjen ratni zločin. Neka od veća nadležnog suda u Podgorici (Osnovnog suda) su najpre udovoljila zahtevu Državnog tužilaštva, ali je Viši sud u Podgorici 28. juna 2006. godine ukinuo odluke o prekidu i postupci su nastavljeni.³⁴⁶

Tuženu državu u postupcima za naknadu štete predstavlja Vrhovna državna tužiteljka, koja istovremeno u krivičnom postupku ima suprotnu ulogu – da iznosi dokaze o umešanosti osumnjičenih državnih službenika u ratni zločin. Izvestioci Saveta Evrope koji su 2006. godine ispitivali saglasnot crnogorskog zakonodavstva sa standardima Saveta Evrope zaključili su da bi sukob interesa koji proizilazi iz ustavom definisanih nadležnosti Državnog tužilaštva trebalo razrešiti promenom relevantnih odredbi u ustavu.³⁴⁷

U 2006. godini, okončano je osam postupaka. U sedam predmeta, veća su delimično usvojila tužbeni zahtev tužioca za naknadu štete zbog pretrpljenih i budućih duševnih bolova usled smrti bliskog lica. Dodeljeni iznosi se kreću od 20 do 25 hiljada eura po članu najuže porodice.³⁴⁸ Veća su odbila tužbene zahteve po osnovu pretrpljenog straha tužilaca i povreda prava ličnosti. Tužioci su se stoga žalili na prvostepene presude. Na presude se žalila i država, sa argumentom da između akcija crnogorske policije i kasnijih smrti nije postojala uzročno-posledična veza.

S obzirom na verovatnoću da će u postupcima za naknadu štete povodom tužbi Bošnjaka doći do ukidanja prvostepenih presuda i ponovnih suđenja, a time i do produžene agonije za članove porodica, pravni zastupnici tužilaca su u decembru predložili premijeru Crne Gore, Željku Šturanoviću, postizanje odgovarajućeg poravnjanja u svih 36 sudskih predmeta.³⁴⁹

Druga velika grupa postupaka za naknadu štete u Crnoj Gori odnosila se na zločine počinjene na granici između Crne Gore i Kosova tokom NATO bombardovanja u proleće 1999. godine. U selu Kaluđerski laz, 18. aprila 1999. godine, osobe za koje se pretpostavlja da su pripadale Vojsci Jugoslavije ubile su sedam osoba iz kolone od 32 izbegla lica sa Kosova, koja su pokušala da nađu utočište u Crnoj Gori. Do sredine juna na ovom području ubijeno je ukupno 21 lice, među njima veći broj staraca, dece i žena. Nakon šest godina u kojima se o ubistvima vrlo malo govorilo u javnosti, Crnogorski komitet pravnika za ljudska prava i kosovski Odbor za zaštitu ljudskih prava podneli su 2005. godine krivičnu prijavu nadležnim tužilaštvima u Crnoj Gori.

Istovremeno, porodice ubijenih su u toku 2005. i 2006. godine podigle dvanaest tužbi za naknadu štete, protiv državne zajednice Srbije i Crne Gore, i Vojske Srbije i Crne Gore, kao prvotuženih. Drugotužena u ovim postupcima je Republika Crna Gora, čiji MUP

346 Amnesty International, *Montenegro: The right to redress and reparation for the families of the 'disappeared'*, decembar 2006, str. 6.

347 *Report of the conformity of the legal order of the Republic of Montenegro with the Council of Europe standards, Submitted by Mr Anthony Bradley, Substitute Member of the European Commission for Democracy through Law (the Venice Commission) and Mr Kaarlo Tuori, Member of the Venice Commission*, Strasbourg, septembar 2006, paragrafi 67 i 122.

348 Šeki Radončić, "Tuđa patnja ne boli", *Monitor* (Podgorica), 19. januar 2007; "Porodici Borovac 160.000 eura", *web stranica Vijesti* (Podgorica), 2. decembar 2006. (www.vijesti.cg.yu/naslovna.php?akcija=advview&id=220169).

349 Pismo Advokatske kancelarije Prelević Predsedniku Vlade Republike Crne Gore Željku Šturanoviću (Inicijativa za poravnanje u pogledu naknade štete žrtvama deportacije bosanskih izbeglica 1992. godine), Podgorica, 13. decembar 2006.

nije zaštitio živote nastradalih. Osim ovih slučajeva, 36 porodica iz više sela u graničnom području između Crne Gore i Kosova takođe je tužilo državnu zajednicu i Vojsku Srbije i Crne Gore, zbog uništavanja ili nanošenja štete na njihovoj imovini, u aprilu 1999. godine.

U maju 2006. godine održan je u Crnoj Gori referendum na kom se većina građana opredelila za državnu samostalnost Crne Gore. Kolegijum sudija parničnog odeljenja pri Osnovnom sudu u Podgorici je početkom juna zauzeo stav da postupke povodom događaja u Kaluđerskom lazlu treba prekinuti dok se ne utvrdi koja od dve sada nezavisne države je pravni sledbenik Srbije i Crne Gore.³⁵⁰

Postupak po tužbama porodica iz sela Gornji Bukelj, u blizini Rožaja, kojima su 1999. godine pripadnici Vojske Jugoslavije oštetili kuće i pomoćne objekte, prekinut je 6. juna.³⁵¹ Devetog oktobra podgorički Osnovni sud je doneo rešenje o prekidu svih šest postupka u kojima su porodice ubijenih kosovskih Albanaca pokušale da ostvare naknadu štete.³⁵² Neke odluke se odnose na prekid čitavog postupka, a druge samo na prekid postupka u odnosu na prvotuzene.³⁵³

Kosovo

Kosovski Srbi su od 1999. do 2006. godine predali kosovskim sudovima više od 10,000 tužbi za naknadu štete zbog uništavanja imovine neposredno nakon završetka rata 1999. godine, kao i između četiri i pet hiljada tužbi za pokretnu i nepokretnu imovinu uništenu u martovskom nasilju 2004. godine.³⁵⁴ Vlasnici imovine su tužili Vladu Kosova i opštinske vlasti, a

često i UNMIK i KFOR (međunarodne oružane snage na Kosovu). S obzirom da imunitet štiti UNMIK i KFOR od ovakvih tužbi, a u drugoj polovini 1999. godine nisu postojale opštinske vlasti niti Vlada Kosova koji bi onda mogli biti odgovorni za nesprečavanje tadašnjeg uništavanja, stvarno pitanje je da li sudovi treba da naredi opštinskim vlastima i Vladi Kosova da tužiocima plate naknadu štete za imovinu uništenu u martu 2004. godine.

Kao i drugim delovima bivše Jugoslavije, na Kosovu postoji program obnove za uništenu stambenu imovinu. Obnova po pravilu pokriva samo manji deo pričinjene štete. Ipak, s obzirom na opšte pravilo da za istu štetu nije moguće od države dobiti reparaciju dva ili više puta, i imajući u vidu nepovoljnu ekonomsku situaciju na Kosovu, korisnici obnove verovatno ne mogu računati na to da će i sudskim putem dobiti naknadu. S druge strane, ne postoje na Kosovu programi reparacije koji bi se odnosili na uništene pomoćne objekte i pokretnu imovinu (mašine, automobile, i slično).

Sudska praksa nije dala odgovor na pitanje da li, i u kom obimu, tužiocima pripada naknada za opisane oblike štete. Prema informacijama iz UNMIK-ove Kancelarije za veze sa sudovima, upostavljene da bi se nealbancima preko posrednika omogućila interakcija sa kosovskim pravosuđem, sudovi do sada zbog prenatrpanosti uglavnom nisu razmatrali tužbe. Tamo gde su to činili, nisu zakazivali rasprave zbog toga što tužioci (mahom raseljena lica) nisu bili spremni da se lično pojavljuju u sudu, niti su angažovali pravnike koji bi ih u sudu zastupali. S obzirom na nepostojanje efektivne mreže besplatne pravne pomoći na Kosovu, krajem 2006. godine nije bilo znakova da će prepreke za učešće (lično ili preko zastupnika) tužilaca u postupcima biti otklonjene.³⁵⁵

350 D.B., "Nema rješenja dok se ne utvrdi nasljednik", *web stranica Vijesti* (Podgorica), 7. jun 2006. (www.vijesti.cg.yu/naslovna.php?akcija=advview&id=202399).

351 *Ibid.*

352 A.S., "Murić: Država zataškava zločine", *web stranica Vijesti* (Podgorica), 10. oktobar 2006. (www.vijesti.cg.yu/naslovna.php?akcija=advview&id=214911).

353 Telefonski intervju sa Velijom Murićem, predsjednikom Crnogorskog komiteta pravika za ljudska prava i opunomoćenikom oštećenih, 2. mart 2007.

354 Intervju sa Trifunom Jovanovićem, rukovodiocem Kancelarije za veze sa sudovima pri Odeljenju sudske integracije, Department pravde UNMIK-a, Gračanica, 21. februar 2007.

355 *Ibid.*

Reparacije između država

Crna Gora je 2006. godine finansijski nadokandila Hrvatskoj opljačkan stočni fond u Konavlima 1991., u iznosu od 375,000 eura. Ovaj postupak je proizišao iz *Memoranduma međudržavnog saveta Hrvatske i Crne gore*, sklopljenog u julu 2005. godine, a koji između ostalog govori o želji Crne Gore da na osnovu moralne odgovornosti pruži moralnu i materijalnu satisfakciju dubrovačkom području.

Povrat i obnova imovine

Hrvatska

Pitanje povrata i obnove imovine u Hrvatskoj već se duži niz godina postavlja pretežno u odnosu na pripadnike srpske nacionalne manjine. Hrvati koji su bili prinuđeni da tijekom rata napuste stanove u dijelovima Hrvatske pod srpskom kontrolom, vratili su se u svoja mjesta odmah nakon rata, osim na području istočne Slavonije gdje povratak još uvijek traje. Obnova imovine za Hrvate je najvećim dijelom okončana do 2003.–04. Povrat napuštene privatne imovine koja je u vlasništvu hrvatskih Srba, a u kojoj su godinama nakon rata kao privremeni korisnici živjeli etnički Hrvati, u 2006. približio se kraju. Međutim, ostao je gotov netaknut problem stanova nad kojima su u najvećem dijelu Srbi imali tzv. stanarsko pravo, prije no što su im hrvatske vlasti to pravo oduzele primjenom diskriminacijskih mjera, tijekom i neposredno nakon rata.

Prije rata, desetine tisuća Srba u urbanim sredinama živjeli su u stanovima koji su pripadali državi ili državnim poduzećima, i nad kojima su imali tzv. stanarsko pravo. Radilo se o imovinskom pravu, koje je po većini svojih karakteristika bilo jednako vlasništvu, osim što

nositelj stanarskog prava nije mogao prodati predmetni stan, a država ga je mogla oduzeti pod određenim, ograničenim okolnostima. Tijekom rata i neposredno potom vlasti su oduzele desetine tisuća stanarskih prava koja su pripadala izbjeglim Srbima. Od tada do danas, ovim je osobama praktično nemoguće dobiti stanove natrag, ili zamjenski smještaj ili novčanu naknadu za nemogućnost korištenja stana.³⁵⁶

Oko 23,700 stanarskih prava, koja su pripadala hrvatskim Srbima, oduzeta su u sudskim postupcima tijekom i nakon rata. Riječ je o stanovima s područja koje su u ratu kontrolirale hrvatske vlasti. Uz to, tisuće stanarskih prava u područjima koja su držale srpske pobunjeničke snage (Krajina), prestale su postojati na osnovi zakona donesenog u rujnu 1995. godine, nakon što je hrvatska vlada preuzela kontrolu ovoga dijela zemlje.³⁵⁷

U područjima koja je tijekom rata kontrolirala država, odluke o oduzimanju stanarskog prava obično su bile donesene na osnovi odredbe u predratnom Zakonu o stambenim odnosima, po kojoj stanarsko pravo prestaje ako je nosilac prava odsutan iz stana više od šest mjeseci “bez opravdanog razloga”. Iako je većina izbjeglih otišla zbog realno prijeteće opasnosti, hrvatski sudovi su odbili argument da je to predstavljalo opravdan razlog za odsutnost duže od šest mjeseci.³⁵⁸ Neosnovanost takvih sudskih odluka dovoljno ilustriraju učestala suđenja i istrage posljednjih godina u Hrvatskoj, zbog ratnih zločina nad Srbima u gradskim sredinama (Osijek, Split, Sisak, Gospić).

Zakon iz rujna 1995., koji se odnosi na područja koja su do tada kontrolirali Srbi, odredio je da će se stanarska prava okončati ako se stanar ne vrati u stan u roku od devedeset dana nakon stupanja zakona na snagu. Samo mjesec dana ranije, stotine tisuća Srba pobjeglo je iz Hrvatske dok su hrvatske snage preuzimale kontrolu. Mnogi stariji Srbi koji su ostali bili su ubijeni. U vrijeme usvajanja zakona, bilo je očigledno da će realan strah spriječiti srpske izbjeglice da se vrate u roku od devedeset dana i preuzeti svoje stanove.³⁵⁹

356 Human Rights Watch, *Croatia: A Decade of Disappointment: Continuing Obstacles to the Reintegration of Serb Returnees*, rujna 2006., str. 4.

357 *Ibid.*

358 *Ibid.*

359 *Ibid.*, str. 5.

Postupci zbog otkazanog stanarskog prava koji su do sada vođeni pred Europskim sudom za ljudska prava nisu dali očekivanu zadovoljštinu bivšim nositeljima stanarskog prava. Razlog je formalne prirode, odnosno činjenica da je Republika Hrvatska ratificirala Europsku konvenciju o ljudskim pravima 24. listopada 1997. godine, a svi dosadašnji slučajevi pred Europskim sudom u vezi s otkazanim stanarskim pravima pravomoćno su okončani pred hrvatskim sudovima prije ratifikacije. Europski sud se stoga proglasio nena-dležnim i nije se upustio u meritum predmeta.

Stambeno zbrinjavanje povratnika, uključujući i pronalaženje rješenja za ranije nositelje stanarskih prava u područjima koja su tijekom rata kontrolirali Srbi (područja od posebne državne skrbi – u daljnjem tekstu PPDS) trebalo bi se osigurati, prema njihovu izboru i materijalnim mogućnostima, kroz jedan od sljedećih modela predviđenih Zakonom o PPDS-u: najam stana u državnom vlasništvu na PPDS-u; najam kuće u državnom vlasništvu na PPDS-u; zaštićena najamnina; davanje osnovnoga građevinskog materijala osobi za gradnju kuće na vlastitom zemljištu; i, davanje građevinskog zemljišta i osnovnog građevinskog materijala za gradnju kuće. Potkraj 2006. godine, prema državnim statistikama, država je osigurala stambeno zbrinjavanje za 3,305 ranijih nositelja stanarskog prava na tim područjima (tzv. područja državne skrbi).³⁶⁰ Međutim, zanemarivo mali dio tih slučajeva odnosi se na Srbe koji su 1995. napustili stanove i potom izgubili stanarsko pravo na njima, na osnovi zakona iz 1995. Velik broj riješenih slučajeva odnosi se na Hrvate koji su tijekom rata napustili sadašnje područje od posebne državne skrbi, a nakon rata su se vratili u stanove u kojima su živjeli i prije rata. Kada je Hrvatski sabor 1996. donio zakon kojim je kategorija stanarskog prava sasvim ukinuta, i te su osobe su izgubile stanarsko pravo. “Stambenim zbrinjavanjem” dobili su drugi pravni status, ali faktički su nastavili živjeti u stanovima koje se ionako već koristili.³⁶¹ Slično tome, na području Vukovara hrvatske vlasti su posljednjih godina promijenile status nositelja stanarskog prava

u najmoprimce, nakon što su popravile i obnovile oštećene stanove u kojima su nakon rata živjeli Hrvati-povratnici i Srb koji nikada nisu ni napuštali ovo područje.³⁶² Prema vladinim podacima s kraja 2006. godine, bilo je 4,060 neriješenih molbi za stambeno zbrinjavanje u područjima državne skrbi.³⁶³ Taj se broj uglavnom odnosi na etničke Srbe.

Za područja koja su bila pod kontrolom države tijekom rata (područja izvan područja posebne državne skrbi, Hrvatska vlada je u lipnju 2003. usvojila Zaključak o načinu stambenog zbrinjavanja povratnika bivših nositelja stanarskog prava u stanovima u društvenom vlasništvu, koji bi bivšim nositeljima stanarskog prava trebao omogućiti da iznajme ili kupe državne stanove ispod tržišne cijene. Međutim, do kraja 2006. godine, ne više od stotinjak nekadašnjih nositelja stanarskog prava, od 4,425 koji su predali molbe, je stambeno zbrinuto na osnovi tri godine starog programa. Državne statistike iz prosinca pokazuju da je država kupila 114 stanova za bivše nositelje stanarskog prava,³⁶⁴ ali je nejasno koliko se njih zaista i uselilo u te stanove. Većinu stanova za preostale aplikante država namjerava osigurati ulaskom u partnerstvo s privatnim kapitalom. Privatne tvrtke bi trebale izgraditi oko 3,600 stanova i ostati vlasnici tih stanova idućih dvadeset ili trideset godina. Država bi tijekom tog perioda isplaćivala vlasnike, a tek po isteku razdoblja postala bi vlasnik objekta. Zbog toga je ostalo nejasno kako će država prije isteka roka od dvadeset (ili trideset) godina moći prodati stanove onim bivšim nositeljima stanarskog prava koji su se opredijelili za opciju kupnje stana, umjesto najma.³⁶⁵ Drugi krupni problem je taj što bi kupoprodajna cijena, iako nešto niža od tržišne, još uvijek bila vrlo visoka, odnosno iznad platežne sposobnosti većine povratnika.³⁶⁶

U Hrvatskoj je do kraja 2006. obnovljeno ukupno 142,144 razorenih ili oštećenih kuća i stanova. Iako je pomoć za obnovu srpskih kuća počela tek potkraj 2002. godine, od tada je zabilježen stvaran napredak. Između siječnja 2004. i siječnja 2006. država je obnovi-

360 Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, *Povratak prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj*, 15. siječnja 2007.

361 Intervju sa službenikom Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (OESS) – Misije u Hrvatskoj, Zagreb, 26. siječnja 2007.

362 Human Rights Watch, *Croatia: A Decade of Disappointment: Continuing Obstacles to the Reintegration of Serb Returnees*, rujna 2006., str. 6.

363 Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, *Povratak prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj*, 15. siječnja 2007.

364 *Ibid.*

365 Intervju sa službenikom OESS-a – Misije u Hrvatskoj, Zagreb, 26. siječnja 2007.

366 *Ibid.*

la 4,139 kuća,³⁶⁷ a tijekom 2006. godine još 2,600. Oko četiri petine korisnika obnove sada su Srbi.³⁶⁸ No velik broj zahtjeva za obnovu koje su Srbi predali – oko 13,500 – odbijen je zbog neuredne dokumentacije i drugih razloga.³⁶⁹ Žalbeni postupak za aplikante traje godinama, i u tom razdoblju oni ostaju bez mogućnosti da dobiju obnovu, ili da po nekoj drugoj osnovi zatraže stambeno zbrinjavanje od države.

Bosna i Hercegovina

U Bosni i Hercegovini je do kraja 2006. godine ostvaren povrat 99.7 posto zauzete imovine.³⁷⁰ Blizu dvije stotine hiljada kuća i stanova je vraćeno predratnim vlasnicima kuća, odnosno nosiocima stanarskih prava.³⁷¹ Drugačije stoje stvari sa obnovom porušene i oštećene imovine. Do kraja 2006. godine, obnovljeno je 260,000 stambenih jedinica, a još uvijek postoji potreba da se obnovi njih 40,000.³⁷² Za to je, prema proračunu Ministarstva za ljudska prava, neophodno osigurati oko 600 miliona KM (305 miliona eura).³⁷³ Krajem 2006. godine, u toku je bila obnova oko 5,500 stambenih jedinica.³⁷⁴

Sve do 2003. godine, obnova je uglavnom finansirana sredstvima inostranih donatora.³⁷⁵ To je bilo razumljivo, s obzirom na ograničene ekonomske mogućnosti domaćih vlasti u poratnom periodu i na značaj, koji je Međunarodna zajednica pridavala obnovi ratom razorene zemlje. Povlačenjem donatora iz BiH, domaće vlasti su preuzimale sve važniju ulogu u finansiranju obnove. Krajem 2003. godine zatvoreno je Odjeljenje za obnovu

i povratak (RRTF) pri Uredu Visokog predstavnika i njegove nadležnosti su prešle na Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. U periodu 2003.-2006., domaćim sredstvima finansirano je oko 70 posto obnove.³⁷⁶

S obzirom na visok stepen oštećenja preostale imovine, čija se obnova traži, troškovi obnove po jedinici rastu. Sa sadašnjim nivoom ulaganja, prema procjeni Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, u naredne četiri godine mogao bi se osigurati održiv povratak za oko 20,000 porodica, od 40,000 koliko je zatražilo obnovu radi povratka.³⁷⁷

Kosovo

Odmah po uspostavljanju misije UNMIK, 1999. godine, kao njen deo formirana je Direkcija za stambeno-imovinska pitanja (HPD - *Housing and Property Directorate*), čiji zadatak je bio zaštita i povrat imovinskih prava. HPD je do jula 2003. godine primao zahteve za povrat imovine u posed i za rešavanje pravnog statusa sporne imovine. U martu 2006. godine HPD je zamenjen Kosovskom agencijom za imovinu (KPA – *Kosovo Property Agency*). Dok se mandat HPD odnosio samo na kuće i stanove, osnivanjem KPA uspostavljen je mehanizam koji bi trebalo da omogući i povrat poslovnih prostora i poljoprivrednog zemljišta. KPA je nezavisna administrativna agencija, s tim da o njenim odlukama u poslednjoj instanci odlučuje Vrhovni sud Kosova. Za razliku od toga, konačne odluke o zahtevima koji su podnošeni HPD-u donosio je sám HPD.³⁷⁸

367 Nenad Jovanovic, "Elektrifikacija će trajati još pet do šest godina" (intervju sa Stankom Janićem, pomoćnikom ministra za more, turizam, promet i razvitak), *Novosti* (Zagreb), 24. veljače 2006.

368 Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, *Povratak prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj*, 15. siječnja 2007.

369 Intervju s predstavnikom OEES-a – Misije u Hrvatskoj, Zagreb, 26. siječnja 2007.

370 Gordana Sandić-Hadžihasanović, "Pri kraju proces vraćanja imovine", *web stranica Radio Slobodna Evropa*, 7. januar 2007. (www.slobodnaevropa.org/articleprint/2007/01/07/c79120f2-a7a3-4e66-b3df-7b00d8d0a260.html) (intervju sa Mariom Nenadićem, pomoćnikom Ministra za ljudska prava i izbjeglice BiH).

371 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH - Sektor za izbjeglice, raseljene osobe i stambenu politiku, *Stambeni i urbani profil Bosne i Hercegovine: Slika razaranja, oporavka i razvojnih perspektiva*, maj 2006., str. 8.

372 Procena je zasnovana na broju podnijetih zahteva za registraciju potencijalnih korisnika pomoći na osnovu javnog poziva Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, objavljenog polovinom 2004. godine.

373 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Analiza stanja u oblasti razrušenosti stambenog fonda izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba i dosadašnje rekonstrukcije sa procjenom sredstava potrebnih za obnovu preostalih stambenih jedinica u svrhu povratka u BiH*, februar 2007., str. 1.

374 *Ibid.*, str. 5.

375 Od 260,000 stambenih jedinica koliko je ukupno obnovljeno do kraja 2006. godine, više od dvije trećine je rekonstruisano donatorskim sredstvima. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Analiza stanja u oblasti razrušenosti stambenog fonda*, str. 5.

376 *Ibid.*, str. 5.

377 *Ibid.*, str. 6.

378 Intervju sa službenikom KPA za odnose s javnošću, Priština, 21. februar 2007.

Do isteka mandata za podnošenje zahteva HPD-u (jul 2003), direkcija je primila oko 29,000 zahteva.³⁷⁹ Daleko najveći broj zahteva (nešto više od 27,000) pripadao je "C" grupi, tj. odnosio se na povrat imovine koju su vlasnici, uglavnom nealbanci, napustili u toku i nakon NATO bombardovanja (mart-jun 1999). Zahtevi iz kategorije "A" usmereni su na potvrdu vlasništva nad imovinom koja je primenom diskriminativnih mera oduzeta kosovskim Albancima u toku vladavine Slobodana Miloševića; 1,212 takvih zahteva je podneto HPD-u.³⁸⁰ Napokon, zahtevi iz kategorije "B" (ukupno 766) odnose se na potvrdu vlasništva u slučajevima neuknjiženog prenosa nepokretnosti u periodu 1991-1999, kada su srpske vlasti, u nastojanju da spreče prodaju srpske imovine i time podstaknu ostanak što većeg broja Srba u pokrajini, uslovljavale kupoprodaju nepokretnosti izdavanjem posebne dozvole, a stranke nisu tražile ili nisu dobile dozvolu.³⁸¹ U odnosu na zahteve iz "A" ili "B" grupe (u zbiru manje od 2,000), pozitivno rešenje sastoji se u tome što HPD/KPA potvrđuje da je podnosilac zahteva imao posed nad stambenom jedinicom 24. marta 1999. godine.³⁸²

Do kraja 2006. godine, HPD i njen naslednik KPA doneli su odluke povodom 25,750 zahteva. U skoro 10,000 slučajeva, imovina o kojoj je reč uništena je, tako da ustvari nije bilo ni potrebe da se vlasnici obraćaju direkciji/agenciji čiji osnovni mandat je da omogući povrat zauzete imovine.³⁸³ U rešene predmete ubraja se i nešto više od 2,000 slučajeva u kojima je HPD/KPA odbila zahteve zato što podnosilac zahteva nije dokazao da je imao posed nad imovinom 24. marta 1999., kao i više od 4,000 slučajeva u kojima su

vlasnici iz raznih razloga (najčešće zbog prodaje imovine) povukli zahteve.³⁸⁴

Stvarni izazov predstavljaju preostali slučajevi, iz kategorije "C", u kojima je HPD/KPA trebalo da omogući ponovno ulaženje u posed imovine, ili da privremeno upravlja tom imovinom ako vlasnik ne želi odmah da se vrati. Prema stanju sa kraja 2006. godine, 3,675 ovih slučajeva okončano je tako što su vlasnici preuzeli imovinu, 3,554 imovine su bile pod upravljanjem KPA, a u preostalih 2.020 slučajeva donete su odluke da privremeni korisnik treba da se iseli, ali do iseljenja još nije došlo.³⁸⁵

Kad je reč o 3,675 stambenih jedinica vraćenih u posed, većina podnosilaca zahteva nije se vratila da živi u vraćenoj imovini, zbog bezbednosnih i drugih razloga zbog kojih, šest i po godina nakon završetka sukoba na Kosovu, broj povratnika ne prelazi 6.5 odsto.³⁸⁶ Veliki broj vraćenih kuća i stanova su vlasnici potom prodali.³⁸⁷

Model upravljanja imovinom od strane KPA podrazumeva da privremeni korisnik može i dalje da stanuje u stanu, odnosno u kući, uz saglasnost vlasnika. Bitna novina uvedena u martu 2006. godine sastoji se u obavezi privremenog korisnika da vlasniku plaća mesečnu naknadu, prema ceni koju odredi opština. Privremeni korisnik mora svakog meseca da stavi Agenciji na uvid račun o plaćenju stanarini.³⁸⁸ Da bi primali naknadu, vlasnici moraju da otvore bankovni račun na Kosovu ili u drugoj lokaciji gde sada žive, a mnogi do kraja godine to nisu učinili.³⁸⁹ Do novembra

379 Prema UNMIK-ovom vebajtu, broj primljenih zahteva do jula 2003. godine bio je 28,439. Istovremeno, Kosovska agencija za imovinu – telo koje je u martu 2006. nasledilo dotadašnji HPD – koristi cifru od 29,160 primljenih zahteva. Videti www.hpdkosovo.org/serbian/statistics_m.asp.

380 U ovim slučajevima radi se uglavnom u pravnom verifikovanju postojećeg činjeničnog stanja, pošto u praksi većina podnosilaca zahteva – kosovskih Albanaca – već živi u stambenoj jedinici za koju je podnet zahtev za priznanje vlasništva.

381 Intervju sa službenikom KPA za odnose s javnošću, Priština, 21. februar 2007.

382 "Misrepresentation of facts relating to property ownership in Kosovo", *UNMIK saopštenje za štampu*, 4. januar 2007.

383 Uloga HPD/KPA se stoga u ovim slučajevima sastojala u konstataciji da je podnosilac bio u posedu kuće ili stana uoči NATO bombardovanja (24. marta 1999. godine). *Ibid.*

384 Statistike za 2006. godinu, dobijene od Kosovske agencije za imovinu, 7. mart 2007.

385 *Ibid.*

386 Od 2000. godine do 31. oktobra 2006, od oko 250,000 izbeglih lica, u svoje predratne domove vratilo se prema podacima Komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR) njih 15,939. U periodu januar-septembar 2006, UNHCR je registrovao povratak 1,173 lica. *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/906, 20. novembar 2006., para. 18.

387 Primera radi, u Orahovcu/Rahovec je blizu 90 odsto od 128 srpskih stambenih objekata u centru (albanskom delu grada) prodato. Istraživanje Fonda za humanitarno pravo, avgust 2006.

388 Telefonski intervju sa službenikom KPA za odnose s javnošću, Priština, 21. februar 2007.

389 *Ibid.*

je 111 vlasnika potpisalo ugovor sa KPA o ovom aranžmanu, a 28 korisnika je plaćalo naknadu.³⁹⁰

Kada je reč o zauzetom zemljištu i poslovnom prostoru, KPA je između marta i oktobra 2006. godine primila 2.573 zahteva za povrat te imovine,³⁹¹ a do kraja godine broj zahteva se popeo na 7,555.³⁹² Broj primljenih zahteva i tendencija rasta ukazuju na ogromne razmere uzurpacije komercijalne imovine. Tokom 2006., KPA je samo primala zahteve za vraćanje takve imovine u posed, a rešavanje po zahtevima ostavljeno je za naredni period.

Neki od problema koji su ranijih godina opterećivali povrat imovine bili su prisutni i 2006. godine. Znatno je broj slučajeva u kojima iseljeni privremeni korisnik ponovo provali u stan, odosno kuću, ako se vlasnik ili osoba od njegova poverenja nisu odmah po prvoj deložaciji uselili u objekat. Do takvih pojava dolazi u svakom trećem ili četvrtom slučaju u kom Agencija sprovodi deložaciju.³⁹³ Vlasnici, zbog straha ili iz drugih razloga, često ne žele da se sami nastane u svojoj kući/stanu, a nisu u stanju da nađu drugu osobu koja bi to učinila. Čak ni predaja imovine na upravljanju KPA-u ne garantuje da neće doći do ponovnog provaljivanja, s obzirom da KPA nije uvek u mogućnosti da pronađe stanare koji će biti voljni da plaćaju kiriju i tako, svojim boravkom u stanu, spreče nelegalno useljavanje.

Drugi problem odnosi se na odbijanje privremenih korisnika da napuste zauzetu imovinu.³⁹⁴ U nekim

slučajevima privremeni stanari koji su povezani sa kriminalnim strukturama ili su zauzimali položaje u bivšoj OVK pretnjama ili fizički sprečavaju službenike HPD/KPA i policajce da izvrše deložaciju.³⁹⁵ Izveštaj OEBS-a iz decembra 2006. godine opisao je slučaj u kom je neimenovani bivši komandir OVK pretio sudskom izvršiocu koji je pokušao da sprovede deložaciju, a treće lice je fizički nasrnulo na izvršioca.³⁹⁶ Odbijanje privremenih korisnika da prestanu sa korišćenjem tuđe imovine moglo bi da predstavlja naročito veliki izazov kada KPA počne da sprovodi odluke o vraćanju u posed poljoprivrednog zemljišta i poslovnog prostora. U toku 2006. godine, kada KPA još nije donosila takve odluke, zabeleženo je više slučajeva nasilja, uključujući ubistva, izazvanih sporovima oko korišćenja zemlje.³⁹⁷

Dok je proces povrata imovine u rukama jedne agencije (KPA, pre toga HPD), obnova uništene ili oštećene imovine rezultat je relativno nezavisnog delovanja više različitih aktera: kosovskih i opštinskih vlasti, međunarodnih vladinih organizacija, pojedinih država, i nevladinih organizacija. Ni jedna od organizacija ili institucija na Kosovu, domaćih i međunarodnih, nema precizne podatke o ukupnom broju uništenih ili oštećenih stambenih jedinica koje još nisu obnovljene.³⁹⁸

U toku sukoba 1998-99 uništeno je ili oštećeno oko 100,000 kuća kosovskih Albanaca, a u mesecima iza toga i neutvrđen broj kuća u vlasništvu izbeglih nealbanaca.³⁹⁹ Do 2002. godine, obnova kuća čiji su vlasni-

390 *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/906, 20. novembar 2006.

391 "Kosovo in October 2006", *UNMIK Fact Sheet*, str. 7 (www.unmikonline.org/docs/2006/Fact_Sheet_Oct_2006.pdf).

392 "Misrepresentation of facts relating to property ownership in Kosovo", *UNMIK saopštenje za štampu*, 4. januar 2007.

393 Telefonski intervju sa službenikom KPA za odnose s javnošću, Priština, 21. februar 2007.

394 Prema izveštaju Generalnog sekretara U.N., samo u 13.6 odsto slučajeva privremeni korisnici dobrovoljno napuštaju imovinu kada dobiju rešenje o iseljenju. U preostalih 86.4 odsto slučajeva, KPA mora da sprovede deložaciju. *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/906, 20. novembar 2006., Aneks 1, para. 73.

395 Intervju sa službenikom KPA za odnose s javnošću, Priština, 21. februar 2007.

396 OSCE Mission in Kosovo, *Review of the criminal justice system in Kosovo: The protection of witnesses in the criminal justice system, The administration of justice in minor offences courts, Juveniles in criminal proceedings* (14. decembar 2006), str. 13-14.

397 "OSCE Mission condemns property rights-related violence", *OSCE saopštenje za štampu*, 3. maj 2006 (Vezir Bajrami, zamenik predsednika opštine Štimlje ubijen je 22. aprila 2006. u pucnjava zbog svađe oko zemljišne parcele; dvoje ljudi je ubijeno 1. maja u sličnom incidentu u Podujevu).

398 E-mail komunikacija sa Ministarstvom za zajednice i povratak, 5. mart 2007; telefonski intervju sa predstavnicima u Prištini Komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija, Evropske agencije za rekonstrukciju, Programa za razvoj Ujedinjenih nacija, i UNMIK Kancelarije za povratak i zajednice, 2.-5. mart 2007.

399 Podatak o broju uništenih kuća potiče iz "Kosovo: The human rights situation and the fate of persons displaced from their homes", *Izveštaj Alvara Gil-Roblesa, Komesara za ljudska prava, Parlamentarnoj skupštini i Savetu ministara Saveta Evrope*, 16. oktobar 2002, para. 109.

ci Albanci uglavnom je okončana.⁴⁰⁰ Obnova imovine nealbanaca još uvek traje. U poslednje dve godine, kosovska vlada postala je najveći pojedinačni finansijer projekata povratka, uključujući obnovu, nakon što je prethodnih godina ta uloga pripadala Evropskoj agenciji za rekonstrukciju (EAR).⁴⁰¹ Ukupna sredstva za obnovu su daleko od dovoljnih. U redovnim tromesečnim izveštajima Generalnog sekretara U.N. o situaciji na Kosovu, nedostatak sredstava navodi se kao glavni razlog za nisku stopu povratka raseljenih lica i izbeglica.⁴⁰²

Kada je reč o imovini Srba i Roma uništenoj u nasilju marta 2004. godine, obnovu je u celini finansirala Vlada Kosova, a posao je koordinirala Centralna međuministarska komisija. Iz dokumenta komisije iz septembra 2004. proizilazi da je u neredima oštećeno ili uništeno 937 kuća.⁴⁰³ Iako je većina kuća obnovljena do kraja iste godine,⁴⁰⁴ obnova stambenih jedinica nije u potpunosti okončana ni 2006. godine.⁴⁰⁵ Obnova 33 uništena ili teško oštećena objekata Srpske pravoslavne crkve počela je dve godine nakon obnove privatne imovine;⁴⁰⁶ prva faza konsolidacije i hitnih radova na 30 objekata završena je u decembru 2005,⁴⁰⁷ a potpuna obnova sedam svetilišta počela je krajem avgusta, pod upravom komisije za obnovu kojom predsedava Savet Evrope.⁴⁰⁸

Izvinjenja

U toku 2006. godine, predsednik Vlade Crne Gore Milo Đukanović uputio je izvinjenje hrvatskoj javnosti u jednom novinskom intervjuu, objavljenom u Hrvatskoj, zbog uloge koju je Crna Gora imala 1991. godine u vojnoj operaciji na području Dubrovnika.⁴⁰⁹ Prvo slično izvinjenje Đukanović je dao šest godina ranije, u julu 2000. godine, nakon sastanka s hrvatskim predsednikom Stjepanom Mesićem. U septembru 2003. godine, međusobna izvinjenja su, kao predsednici država, uputili Svetozar Marović, predsednika Državnog saveza Srbije i Crne Gore, i Stjepan Mesić.

Spomen obeležja

U svakoj od post-jugoslovenskih zemalja, karakter spomen-obeležja i način na koji se podižu jasno reflektuje političku i društvenu klimu u datoj sredini. U Srbiji, spomen-obeležja izražavaju potrebu većinskog dela društva da interpretira ulogu Srbije u ratovima 1990-ih, inače žestoko kritikovanu u međunarodnoj zajednici i u drugim delovima bivše Jugoslavije, kao jednoznačno pozitivnu. U Hrvatskoj i na Kosovu,

400 "Kosovo: The human rights situation and the fate of persons displaced from their homes", *Izveštaj Alvara Gil-Roblesa, Komesara za ljudska prava, Parlamentarnoj skupštini i Savetu ministara Saveta Evrope*, 16. oktobar 2002, para. 180.

401 Telefonski intervju sa Evom Kitzler, koordinatorom za spontane povratke, misija na Kosovu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), 1. mart 2007.

402 *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/707, 1. septembar 2006., Aneks 1, para. 53; *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/906, 20. novembar 2006., Aneks 1, para. 50.

403 Centralna među-ministarska komisija o upravljanju fondovima Vlade Kosova za obnovu štete, "Najčešće postavljana pitanja o post-martovskoj obnovi", 1. septembar 2004, www.ian.org.yu/kosovo-info/zajednicke/FAQ/04-09/FAQSerb.pdf (do septembra 2004 bilo je obnovljeno 414 kuća, uglavnom onih na kojima je pričinjena manja šteta, a obnova 407 kuća bila je u toku; ostalo je još 116 kuća da se obnovi).

404 Do kraja 2004., Privremene institucije samouprave (PISG) su obnovile oko 90 odsto oštećene imovine. The Coordinators of the Working Groups, Shadow report on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Kosovo, September 2005 ([www.minelres.lv/reports/S&M/Shadow%20Report%20FCNM%20in%20Kosovo%20\(edited%20Jan%202006\).pdf](http://www.minelres.lv/reports/S&M/Shadow%20Report%20FCNM%20in%20Kosovo%20(edited%20Jan%202006).pdf)), p. 22.

405 *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/361, 5. jun 2006., Aneks 1, para. 57.

406 Cifra od 33 uništena crkve je zasnovana na izveštaju Evropske agencije za rekonstrukciju, "Assessment of Communities and the Returns Situation in Kosovo", februar 2006, str. 56 (izvor: Srpska pravoslavna crkva).

407 Commission of the European Communities, *Kosovo (under UNSCR 1244) 2006 Progress Report*, 8. novembar 2006., str. 15.

408 *Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, S/2006/906, 20. novembar 2006., para. 15.

409 „Ispricavam se Hrvatskoj“, *Globus (Zagreb)*, 24. maj 2006.

gotovo potpuno odsustvo spomen-obeležja o stradanjima manjinskog (srpskog) naroda izražava rasprostranjen stav da uloga pravedne žrtve isključivo pripada većinskom (hrvatskom, odnosno albanskom) narodu. U Bosni i Hercegovini postoji nešto veća spremnost da se, kroz simboličku formu spomenika, prihvate svedočanstva o stradanju "druge strane", iako takvi primeri predstavljaju izuzetak pre nego pravilo. U Crnoj Gori, tenzija između vlasti koja je zagovarala samostalnost Crne Gore, s jedne strane, i onih sektora u društvu koji su naklonjeni Srbiji, s druge strane, prelama se i kroz praksu podizanja spomen-obeležja. Ono što je zajedničko spomen-obeležjima u svim delovima bivše Jugoslavije je prihvatanje, na simboličkom nivou, privilegovanog položaja vojnih žrtava u odnosu na civilne.

Opštine, boračka udruženja, i porodice poginulih vojnika i civila često podižu spomen-obeležja ne tražeći saglasnost nadležnih ministarstava, tako da vlasti po pravilu nemaju potpun uvid u praksu podizanja spomenika. Zbog toga je teško doći do preciznih zbirnih informacija o broju i tipu obeležja u ovim državama.

Bosna i Hercegovina

U Bosni i Hercegovini, najveći broj spomen-obilježja podiže se pripadnicima etničke grupe, koja predstavlja većinu na datom području. Postoji nekoliko izuzetaka od tog pravila, a najpoznatiji je onaj u Potočarima (u Republici Srpskoj), gdje je 2003. godine otvoren Memorijalni centar posvećen stradalima u genocidu u Srebrenici.

U Federaciji BiH, kantonalne i općinske vlasti finansiraju podizanje i održavanje spomen-obilježja za poginule civile sa datog područja. Kada je riječ o poginulim borcima, u područjima sa bošnjačkom većinom podižu se spomen-obilježja za poginule borce Armije BiH, a u područjima u kojima većinom žive Hrvati,

spomen-obilježja za poginule pripadnika Hrvatskog vijeća odbrane (HVO). I vlasti na Federalnom nivou finansiraju spomen-obilježja za poginule pripadnike oba naroda, zajedno ili odvojeno.⁴¹⁰ Širom Federacije BiH je podignuto više stotina obilježja za ove grupe žrtava. Ne postoji nijedno spomen-obilježje za bosanske Srbe, koji su stradali od pripadnika bošnjačkih ili hrvatskih formacija.

Spomen-obilježja bivšim zatočenicima logora podiže Savez logoraša BiH, na lokacijama za koje je sudski utvrđeno da su predstavljale mjesta zatočenja. Savez je tako postavio obilježja na lokacijama u Sarajevu i Velikoj Kladi, kao i u bivšem logoru "Luka" u Brčkom.⁴¹¹

U Kantonu Sarajevo, spomenici civilima na glavnim lokacijama masovnih ubistava (Markale, Ferhadija, Pivnica, itd.) podignuti su odmah nakon rata, od civilnih vlasti. Na spomenicima nisu upisana imena žrtava.⁴¹² Spomenici vojnim žrtvama podižu se iz posebnog Fonda Kantona Sarajevo za zaštitu i održavanje grobalja šehida i poginulih boraca.

U Republici Srpskoj postoji veliki broj spomen-obilježja za bosanske Srbe, koji su izgubili život u ratu 1992.-1995. Boračka organizacija je 2006. godine započela da prikuplja podatke radi izrade registra svih spomenika i spomen-obilježja, uključujući i memorijale za nesrpske žrtve.⁴¹³ Primijetno je da se spomen-obilježja, sa imenima poginulih, često podižu pored osnovnih i srednjih škola, tako da se djeca izlažu porukama o stradalništvu srpskog naroda. Takav jedan spomenik podignut je pored osnovne škole u selu Trnopolje, pored Prijedora, na lokaciji na kojoj je 1992. godine postojao zloglasni logor za Bošnjake. Prijedorski Bošnjaci doživljavaju postojanje ovog spomenika kao naročito uvredljivo, ali nisu uspjeli da od općine izdejstvuju njegovo uklanjanje.⁴¹⁴

Povratnici Bošnjaci su na nekoliko lokacija u Republici Srpskoj podigli spomen-obilježja poginulima mještanima. Ovakvu praksu vlasti Republike Srpske toleri-

410 Vidjeti, na primjer, Odluku Vlade Federacije BiH o odbravanju izdvajanja sredstava utvrđenih proračunom Federacije Bosne i Hercegovine za 2006. godinu za finansiranje spomen-obilježja poginulim borcima HVO-a, 6. jul 2006. (www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2006/odluke/190hrv.htm).

411 Telefonski intervju sa Muratom Tahirovićem, predsjednikom Saveza logoraša BiH, 3. mart 2007.

412 Telefonski intervju sa Šukrijom Gavranovićem, predsjednikom Komisije za obilježavanje, čuvanje i njegovanje historijskih događaja i ličnosti Kantona Sarajevo u penziji, 9. mart 2007.

413 Intervju sa Miloradom Kalamandom, generalnim sekretarom Boračke organizacije Republike Srpske, 23. januar 2007.

414 Telefonski intervju sa Seidom Karabašić, predsjednikom Udruženja prijedorskih žena "Izvor", 7. mart 2007.

šu, možda zbog toga što spomen-obilježja u selima i manjim mjestima, u kojima jedino žive Bošnjaci, ostaju nevidljiva za većinsko srpsko stanovništvo. Tako je 2006. godine otkrivena spomen-česma u Žepi, u općini Rogatica. Izgradnju spomen-česme finansirao je Fond Kantona Sarajevo za zaštitu i održavanje grobalja šehida i poginulih boraca, a općinske (srpske) vlasti u Rogatici nisu ni na koji način bile uključene u projekat.⁴¹⁵ I povratnička populacija na području Prijedora, u selu Kozaruša, je 2006. godine podigla turbe s spomen pločama, u znak sjećanja na poginule mještane.⁴¹⁶

Bošnjaci, bivši zatočenici logora u Prijedoru (Republika Srpska) i okolini nastojali su proteklih godina da obilježe mjesta stradanja, ali njihovi naponi nisu dali većeg rezultata. U prostoru unutar nekadašnjeg logora "Keraterm", u Prijedoru, koje sada pripada privatnom preduzeću "Vatrostalna", bivši logoraši su 2003. godine postavili spomen-ploču malih dimenzija.⁴¹⁷ Međutim, bivši zatočenici "Omarske", najzloglasnijeg logora na području BiH u toku rata 1992.-1995., nisu uspjeli da realizuju svoju inicijativu da se jedan od objekata u logoru (tzv. Bijela zgrada) pretvori u Memorijalni centar. Prostor se sada nalazi u sklopu Novih rudnika Ljubija, čiji je većinski vlasnik multinacionalna kompanija *Mittal Steel*. Stav uprave rudnika je da će podržati rješenje sa kojim se slože srpska i bošnjačka zajednica, ali razgovori, koje su uz posredovanje engleske nevladine organizacije *Soul of Europe* 2005. i 2006. vodili predstavnici dvaju zajednica nisu rezultirali dogovorom. Gradonačelnik Prijedora protiv se inicijativi za izgradnju Memorijalnog centra, uz objašnjenje da bi postojanje centra povećalo tenzije između Srba i Bošnjaka u općini. Kompanija *Mittal Steel* je u februaru 2006. saopštila da privremeno obustavlja planove za izgradnju Memorijalnog centra, dok stanovnici Prijedora ne nađu rješenje prihvatljivo za sve.⁴¹⁸

Rijedak primjer zajedničke inicijative pripadnika različitih naroda da se obilježe stradanja iz rata bio je dogovor između vlasti Kneževa/Skender-Vakufa (u Republici Srpskoj) i onih u Travniku (u Federaciji BiH) o izgradnji spomenika za žrtve zločina na Korićanskim stijenama. Policajci Republike Srpske su 21. avgusta 1992. na toj lokaciji ubili više od 200 Bošnjaka, koje su prethodno doveli iz logora u Prijedoru. Načelnik općine Kneževo, Boro Škeljić, inicirao je krajem 2005. godine izgradnju spomen-obilježja na mjestu zločina. U projekat su se uključile vlasti iz Travnika, gdje većinu čine Bošnjaci.⁴¹⁹ Formirana je zajednička Komisija, koja je trebalo da napravi projektnu dokumentaciju i raspiše konkurs za idejno rješenje spomenika. U rad Komisije uključili su se i predstavnici porodica žrtava. Prvobitna zamisao inicijatora bila je da se spomenik izgradi do sredine 2006. godine, ali realizacija projekta je u drugoj polovini godine stala. Porodice poginulih su insistirale da, prije izgradnje spomenika, vlasti Republike Srpske učine stvaran napor da pronađu tijela ubijenih, s obzirom da je do sada samo manji broj žrtava pronađen i identifikovan.⁴²⁰

Hrvatska

U Hrvatskoj je podizanje spomen-obilježja za civile i vojnike koji su izgubili život u ratu 1991.-95. regulirano Zakonom o obilježavanju mjesta masovnih grobnica žrtava Domovinskog rata. Do kraja 2006. pronađeno su 143 grobnice toga tipa. Neki memorijali se odnose na dvije ili više lokacija s masovnim grobnicama, kada se ove nalaze na istom geografskom području.⁴²¹ Zaključno s prosincem 2006. godine, podignuto je 46 obilježja, vezanih za 85 grobnica.⁴²²

415 Telefonski intervju sa Mustafom Omanovićem, predsjednikom Saveta Mesne zajednice Žepa, 8. mart 2007.

416 Telefonski intervju sa Seidom Karabašić, predsjednikom Udruženja prijedorskih žena "Izvor", 7. mart 2007.

417 Tekst na spomen-ploči glasi: "Na ovom mjestu je u maju 1992. godine uspostavljen logor smrti 'Keraterm' gdje je preko 3000 nevinih Prijedorčana bilo zatočeno, mučeno ili ubijeno. Do augusta 1992. u logoru 'Keraterm' ubijeno ili iz njega odvedeno u nepoznatom pravcu preko 300 nevinih ljudi."

418 Massimo Moratti, "Il memoriale di Omarska: un'occasione da non sprecare", *web stranica Osservatoriobalcani.org*, 21. april 2006., (www.osservatoriobalcani.org/article/view/5583).

419 Massimo Moratti, "L'importanza del primo passo", *web stranica Osservatoriobalcani.org*, 27. januar 2006., (www.osservatoriobalcani.org/article/articleview/5190); Eldin Hadžović, "Spomenik, ali tek poslije dženaze", *BH Dani*, 17. februar 2006.

420 Telefonski intervju sa Seidom Karabašić, predsjednikom Udruženja prijedorskih žena "Izvor", 7. mart 2007; telefonski intervju sa Vladimirom Gojkovićem, načelnikom Odeljenja za privredu, finansije i urbanizam Opštine Kneževo/Skender-Vakuf, 7. mart 2007.

421 Intervju s Ivanom Grujićem, predsjednikom Ureda Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale, Zagreb, 7. veljače 2007.

422 *Ibid.*

Posebno značajno tijekom 2006. godine bilo je otvaranje spomen-doma u Vukovaru, na petnaestogodišnjicu stradanja oko 200 osoba koje su ubili pripadnici srpskih snaga nakon osvajanja grada u studenom 1991. godine.⁴²³ Više spomenika podignutih tijekom 2006. godine odnosilo se na poginule branitelje. Primjeri uključuju spomenike u Novoj Gradišci⁴²⁴ i Osijeku.⁴²⁵

U praksi, spomenici podignuti na osnovi Zakona o obilježavanju mjesta masovnih grobnica identičnog su oblika i ne sadrže imena i prezimena žrtava. Upisivanje imena nije zabranjeno zakonom, ali su vlasti zauzele stav da je primjereno ne navoditi imena, s obzirom na realnu mogućnost da lista žrtava ne bude potpuna.

Pojedinci i lokalne samouprave također su tijekom i nakon rata podizali spomen-obilježja širom Hrvatske, pri čemu nisu bili vezani spomenutim zakonom. Svojevrsan spomenik predstavljao je i tzv. Zid boli, sastavljen od više tisuća cigli koje su građani Zagreba tijekom rata postavljali na uglu Ilice i Selske ceste u Zagrebu. Na ciglama su bila ispisivana imena stradalih i nestalih.⁴²⁶ Ovaj su spomenik u lipnju 2005. gradske vlasti uklonile, ali je u listopadu 2006. godine na zagrebačkom groblju Mirogoj otvoren Spomen-park sa spomenikom Glas hrvatske žrtve – Zid boli. Na novom spomeniku uklesano je 13 5000 imena stradalih i nestalih. U podnožje spomenika ugrađene su cigle iz Zida boli.⁴²⁷ Drugi najpoznatiji spomenik koji nije podigla država nalazi se na groblju u Vukovaru.

Osim spomenika za pale civile i pripadnike hrvatske vojske i policije, vlasti na razini grada Zagreba i države Hrvatske su tijekom godine iskazale želju da

se neki od zagrebačkih trgova nazove prema bivšem hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu. Gradske vlasti, sastavljene od stranaka koje su na državnoj razini u opoziciji, i državne vlasti u kojima dominira Hrvatska demokratska zajednica, nisu se slagale u pogledu lokacije kojoj bi trebalo dodijeliti Tuđmanovo ime.⁴²⁸ Sama ideja o imenovanju gradskog trga prema Tuđmanu nije osporavana, iako postoje ozbiljni navodi o Tuđmanovu ekstremno nacionalističkom odnosu prema Srbima, a jedna od optužnica Haškog tribunala govori o Tuđmanovu sudjelovanju u zajedničkom zločinačkom pothvatu čiji je cilj bio protjerivanje srpskog stanovništva s dijelova hrvatskog teritorija.⁴²⁹

Istovremeno, hrvatske vlasti nisu pokazale zanimanje za podizanje spomenika za hrvatske Srbe – njih više stotina – koje su ubili pripadnici hrvatskih postrojba u operacijama “Medački džep” (1993.), “Bljesak” (1995.) i “Oluja” (1995.), ili koji su likvidirani u Sisku, Osijeku, Splitu, i Gospiću. Postoje samo dva obilježja tog tipa, u selima Gošić i Varivode (zaselak Berić), u kojima je u kolovozu 1995. ubijeno 17 starijih civila, neposredno nakon operacije “Oluja”. Spomen-obilježja je u kolovozu 2003. podiglo Vijeće srpske nacionalne manjine iz Kistanja, općine kojoj Varivode i Gošić pripadaju. Oba spomen-obilježja sastoje se od drvenog križa i drvene spomen-ploče na kojoj su mesinganim slovima ispisana imena žrtava, ćirilničnim pismom.⁴³⁰

Srbija

Širom Srbije, prema saznanjima Ministarstva za socijalna pitanja, postoje stotine spomen-obeležja posveće-

423 Tomislav Jurilj, “Otvoren Spomen-dom ‘Ovčara’”, web stranica *Jutarnji list* (Zagreb), 20. studenoga 2006. (www.jutarnji.hr/dogadjaji_dana/clanak/art-2006,11,20,ovcara_spomendom,51110.jl).

424 “Potpredsjednica Vlade na otkrivanju spomenika poginulim braniteljima u Novoj Gradišci”, *priopćenje za javnost Vlade Republike Hrvatske*, 8. prosinca 2006 (www.otvorena.vlada.hr/default.asp?ru=530&gl=200612080000007&sid=&jezik=1) (otkriveno spomen-obilježje u znak sjećanja na 357 boraca poginulih i umrlih na području Nove Gradiške i u drugim dijelovima Republike Hrvatske).

425 D. Đurović, “Mali spomenik za velike ljude iz 106. brigade”, web stranica *Glas Slavonije* (Osijek), 30. rujna 2006. (www.glas-slavonije.hr/trazi2.asp?ID=63677) (otkrivena spomen-ploča poginulim pripadnicima 1. satnije 1. bojne 106. brigade Hrvatske vojske, civilne i narodne zaštite, te sudionicima Domovinskog rata).

426 Cigle su postavljane ispred tadašnjeg sjedišta UNPROFOR-a (mirovnih snaga Ujedinjenih naroda) u Zagrebu, dijelom i kao znak protesta zbog načina na koji su međunarodne snage djelovale u Hrvatskoj.

427 Vanja Vesić, “Heroji na Zidu boli”, web stranica *Glas Slavonije* (Osijek), 15. listopada 2006. (www.glas-slavonije.hr/trazi2.asp?ID=64407).

428 L. Mindoljević, A. Plišić, B. Blašković, “HDZ: Tuđman dobio najobičniju ledinu”, web stranica *Jutarnji list* (Zagreb), 13. prosinca 2006. (www.jutarnji.hr/dogadjaji_dana/clanak/art-2006,12,13,tudjman_trg,54473.jl); Hina, “Sanader nezadovoljan lokacijom Trga Franje Tuđmana u Zagrebu”, web stranica *Večernji list* (Zagreb), 22. prosinca 2006 (www.vecernji-list.hr/newsroom/news/croatia/704494/index.do).

429 *Tužilac protiv Ante Gotovine, Ivana Čermaka, Mladena Markača, Optužnica*, 21. lipnja 2006., para. 16.

430 Telefonski intervju s predstavnikom Vijeća srpske nacionalne manjine – Kistanje, 2. ožujka 2007.

nih učesnicima i žrtvama oružanih sukoba u protekloj deceniji. Iako su opštine preme zakonu obavezne da dostavljaju zahteve za podizanje spomenika i popratni materijal Ministarstvu za socijalna pitanja radi dobijanja saglasnosti, u praksi se takva odobrenja ne traže. Spomen-obeležja uglavnom podižu boračka udruženja, udruženja ratnih vojnih invalida, i udruženja porodica palih boraca, uz finansijsku podršku opštinskih vlasti u nekim slučajevima. Najčešće se radi o klasičnim grobljanskim spomenicima malih dimenzija i bez veće umetničke vrednosti. Na spomen-obeležjima su po pravilu ispisana imena žrtava, a ređe su utisnute i njihove fotografije.⁴³¹

Jednu grupu spomenika čine oni koji su posvećeni žrtvama NATO bombardovanja 1999. godine. Najveći iz ove grupe spomenika je onaj u parku Mira i prijateljstva na Novom Beogradu, podignut u znak sećanja na sve žrtve bombardovanja. Visok je 27 metara, a na vrhu se nalazi obelisk na kome je od otkrivanja spomenika do svrgavanja Slobodana Miloševića vlasti 5. oktobra 2000. godine goreo plamen.⁴³² Spomenik je 13. juna 2000. godine svečano otkrio tadašnji predsednik Republike Srbije Milan Milutinović, kome se trenutno pred Haškim tribunalom sudi za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti na Kosovu.

Spomenici vezani za NATO bombardovanje postavljani su na više lokacija ne kojima je stradao veliki broj civila, uključujući Aleksinac, Varvarin, Niš, Grdelicu, i Surdulicu. U Beogradu, u parku Tašmajdan, u blizini zgrade Radio televizije Srbije (RTS), podignut je spomenik u znak sećanja na šesnaest radnika RTS-a koji su poginuli u toku bombardovanja zgrade televizije, rano ujutro 23. aprila 1999. godine. Na spomeniku se nalaze imena poginulih radnika i, na pročelju, pitanje "ZAŠTO?". U podnožju spomenika nalazi se fotografija sačinjena neposredno nakon bombardovanja zgrade RTS. Spomenik su podigle porodice žrtava 23. decembra 1999. godine.

Spomen-obeležja podignuta u znak sećanja na borce iz lokalne sredine koji su poginuli u ratovima u Hrvat-

skoj, BiH, ili na Kosovu, najčešće su postavljena uz već postojeće spomenike poginulima u balkanskim ratovima (1912.-13.) i Prvom svetskom ratu (1914.-18.), i često imitiraju njihovu formu.⁴³³ O pravednosti ciljeva za koje se Srbija borila u Prvom balkanskom ratu i Prvom svetskom ratu i karakteru ovih sukoba postoji konsenzus u društvu, pa se kroz sličnost i fizičku blizinu spomenika iz 1990-ih nastoji simbolički uspostaviti pravednost nedavnih ratova u kojima su Srbi učestovali. Ređe se spomen-obeležja postavljaju uz spomenike koji se odnose na Drugi svetski rat, jer podele iz tog perioda između partizana, četnika i drugih pokreta, kao i zločini koje su činjeni u međusobnim sukobima, sprečavaju da se na događaje iz Drugog svetskog rata gleda isključivo pozitivno.

Na užem području Srbije još uvek nema spomenika koji bi obeležili stradanja nesrpskog stanovništva u oružanim sukobima tokom devedesetih godina. U skorije vreme pokrenuta je inicijativa za podizanjem takvog spomenika u znak sećanja na sedamnaest sandžačkih Muslimana koji su 22. oktobra 1992. godine oteći iz autobusa na liniji Sjeverin-Priboj (Srbija) i potom ubijeni na području Višegrada (BiH). Skupština opštine Priboj je 21. septembra 2005. godine jednoglasno usvojila odluku da se pristupi izgradnji spomenika. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je odobrilo i uplatilo 300 hiljada dinara za ovu svrhu u opštinski budžet. Međutim, porodice žrtava su izrazile želju da se spomenik podigne u mjestu Mioče (BiH), gdje je otmica izvršena. Delegacija opštine Priboj je u početkom 2006. godine posetila skupštinu opštine Rudo na čijoj se teritoriji nalazi Mioče. Navodno su predstavnici opštine Rudo bili saglasni sa podizanjem spomen-obeležja, ali spremnost na saradnju nisi iskazali predstavnici Javnog preduzeća "Bosna šume", na čijem zemljištu se nalazi mesto gde je otmica putnika izvršena. Opština Priboj je predložila porodicama žrtava da se spomenik podigne na teritoriji opštine Priboj. Do kraja godine porodice žrtava nisu odgovorile na predlog.⁴³⁴

431 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja, Beograd, 6. mart 2007.

432 Podaci Fonda za humanitarno pravo.

433 *Ibid.*

434 Telefonski intervju sa Dragomiroš Minićem, predsednikom skuštine opštine Priboj i predsednikom opštinske komisije za izgradnju spomenika otećim stanovnicima Sjeverina, 9. februar 2007.

Kosovo

Nakon juna 1999. godine, na Kosovu je podignut veliki broj spomen-obeležja. U toku 2006. godine, Fond za humanitarno pravo je sačinio fotografije 211 spomen-obeležja, ali ukupni broj je svakako veći jer u nekim delovima Kosova Fond nije počeo sa prikupljanjem informacija o memorijalima. Spomenici se odnose se isključivo na stradanja Albanaca. Najčešće su posvećeni poginulim pripadnicima Oslobođilačke vojske Kosova (OVK), a u nekim slučajevima i civilnim žrtvama.⁴³⁵

Potopi više primera (Zagradaska Hoča/Hoçë e Gjytetit, opština Prizren; Lešane/Leshane i Slapuzane/Slaphuzan, opština Suva Reka/Suharekë; Krajište/Krajshte, Mali Alas/Hallac i Vogel, opština Lipjan/Lipjan) u kojima se u istom selu podiže zajednički spomenik za pripadnike OVK i za civile, pri čemu se, uz imena i prezimena poginulih pripadnika OVK, nalazi i njihova fotografija. Ispod toga, manjim slovima i bez fotografija, nalazi se spisak poginulih civila.

Nekim pripadnicima OVK spomen-obeležja se podižu na dva ili više mesta: u mestu rođenja, na mestu pogibije, i opštinskom centru kome pripada mesto pogibije ili mesto rođenja.

Spomenici civilima postoje samo u manjem broju mesta u kojima su izvršena masovna ubistva. Primeri obuhvataju Suvu Reku/ Suharekë, sela Graštica/Grashticë (opština Priština/ Prishtinë), Zahać/Zahaq (opština Peć/Pejë), Karašinderd/Karashëngjergj, Koriše/Korishe i naselje Tusuz/Tuzus u Prizrenu/Prizren (opština Prizren), Vrševc/Vërshevc, Veliko Ribare/Ribar i Madh (opština Lipjan/Lipjan), Dvorane/Dvoran i Dragaćine/Dragaqinë (opština Suva Reka/Suharekë) U većini ovih slučajeva, izgradnju spomen-obeležja delom je finansirala i opština. Po pravilu, međutim, spomenike civilima podižu sami meštani isključivo svojim sredstvima.

Dva najveća spomenika, podignuta do sada na Kosovu, nalaze se u selima Klečka/Kleçkë i Đeneral Janković/Han i Elezit. U oba slučaja radi se o spomenicima

podignutim pripadnicima OVK. U Prištini ne postoji spomenik sličnih dimenzija, niti bilo koji drugi veći spomenik za pripadnike OVK ili ubijene civile. Spomenici u Prištini uglavnom su podignuti za jednog poginulog borca ili manji broj njih.

Za sada jedini memorijalni centar na Kosovu je Centar Adem Jashari u selu Prekaze/Prekaz, opština Srbica/Skënderaj, gde su Jashari-ja početkom 1998. godine ubili pripadnici srpske policije u prvom većem okršaju između srpskih snaga i pripadnika OVK. Centar nije dovršen. Postoji i ograđen prostor na putu Priština - Podujevo, koji je predviđen za izgradnju memorijalnog centra za poginule Albance iz tog dela Kosova.

Crna Gora

Spomen-obeležja u Crnoj Gori, vezana za oružene sukobe tokom devedesetih, uglavnom se odnose na crnogorske državljane koji su, kao borci bivše Jugoslovenske narodne armije (JNA) i Vojske Jugoslavije, izgubili život u Hrvatskoj, BiH, i na Kosovu. S obzirom da su vlasti Crne Gore sredinom devedesetih počele da se distanciraju od ondašnjeg rukovodstva Srbije, pa i od Vojske Jugoslavije nad kojom je srpsko rukovodstvo imalo kontrolu, republičke vlasti nisu učestovale u izgradnji spomenika koji makar implicitno izražavaju pozitivan odnos prema ulozi jugoslovenske vojske i oružanih srpskih formacija. Spomenike stoga uglavnom podižu udruženja boraca Crne Gore. Iako je, prema Zakonu o spomenicima i spomen-obilježjima, istorijskim događajima i ličnostima (1971), za podizanje obeležja potrebno odobrenje Ministarstva kulture Crne Gore, postojeća obeležja su izgrađena bez saglasnosti vlade.⁴³⁶

Udruženje boraca ratova od 1991. godine je podiglo spomen-obeležja u sećanje na poginule borce u Golubovcima (pored Podgorice), Andrijevici, kasarni Masline u Podgorici, Mojkovcu, Grnčarevu (kod Bijelog polja), Nikšiću i Beranama.⁴³⁷ Jedino spomen-obeležje podignuto 2006. godine je ono u Beranama. Nešto ranije, u decembru 2005., Udruženje je u Nik-

435 Podaci iz ovog poglavlja bazirani su na terenskom istraživanju koje je tokom 2006. godine sproveo Fond za humanitarno pravo.

436 Telefonski intervju sa predstavnikom Ministarstva kulture Crne Gore, 5. mart 2007.

437 Telefonski intervju sa Radanom Nikolićem, predsednikom Udruženja boraca ratova od 1990. godine Crne Gore, 6. mart 2007.

šiću podiglo do sada najveći spomenik, sa upisanim imenima 61-og poginulog učesnika ratova od 1992. godine. Prilikom ceremonije otkrivanja položen je venac u ime predsednika Crne Gore Filipa Vujanovića, po prvi put u sličnim prilikama.⁴³⁵

Vlada bivše SR Jugoslavije je 2000. godine finansirala podizanje spomenika u selu Murino, za šestoro civila-žrtava NATO bombardovanja aprila 1999. godine.⁴³⁶ U naselju Sutorina, kod Herceg-Novog, Savez boraca Drugog svetskog rata je podigao spomenik za četiri borca poginula u ratovima 1990-ih.⁴³⁷

Zaključak

U skoro svim post-jugoslovenskim zemljama, dvostruka diskriminacija opterećuje primenu različitih mehanizama tranzicione pravde. Vlasti, najpre, privilegovano tretiraju pripadnike većinske etničke zajednice u odnosu na pripadnike manjina, naročito u primeni zakona o reparacijama (u najširem smislu), a u nekim sredinama i u procesuiranju ratnih zločina. U okviru većinske etničke zajednice, vlasti daju privilegovan status pripadnicima vojnih i policijskih struktura u

odnosu na civile, uključujući i privilegovan status vojnih žrtava u odnosu na civilne. Ni 2006. godina nije predstavljala izuzetak kada je reč o nedostacima u primeni različitih mehanizama tranzicione pravde na području bivše Jugoslavije.

Praktično svi oblici tranzicione pravde koji su poznati u uporednoj praksi, korišćeni su nakon oružanih sukoba a u nekoj od post-jugoslovenskih zemalja, ili u svima njima ali rezultati primene ostaju skromni. Rasprostranjeno je osećanje u svim etničkim zajednicama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, i na Kosovu da pravda nije zadovoljena, a ratni mitovi i dalje u bitnoj meri određuju javni diskurs. Ovo, ipak, ne znači da su, na području bivše Jugoslavije, tradicionalni stubovi tranzicione pravde kompromitovani kao takvi. Pre bi moglo da se zaključi suprotno: da je relativni neuspeh tranzicione pravde posledica nedovoljne ili pogrešne primene različitih mehanizama koje ona podrazumeva. Tranziciona pravda se u svim delovima na području bivše Jugoslavije suočava sa velikim izazovima, čije savladavanje će biti moguće jedino ako žrtve i njihovi partneri u politici i u civilnom društvu odlučnije nego ranije insistiraju na vladavini prava i na reafirmaciji osnovnih moralnih postulata.

⁴³⁵ *Ibid.*

⁴³⁶ Telefonski intervju sa predstavnikom Doma kulture Murino, 5. mart 2007. Dve žrtve su bile raseljena lica sa Kosova, a četiri stanovnici Murina. Imena i fotografije žrtava su ugravirana na spomen-obeležju.

⁴³⁷ Informacija iz Mesnog odbora Sutorina, 6. mart 2007.

Izdavač:
Fond za humanitarno pravo

Za izdavača:
Nataša Kandić

Grafički dizajn:
Helicon

Tiraž:
1000

ISBN-978-86-7932-016-2

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.4:[316.4:172.4(4-12)]"2006"

TRANZICIONA pravda u post-jugoslovenskim
zemljama : izveštaj za 2006. godinu /
[priredio Fond za humanitarno pravo]
Beograd : Fond za humanitarno pravo, 2007
(Beograd : Publikum). - 69, 76 str. ; 27 cm

Nasl. str. prištampanog prevoda : Transitional
Justice in Post-Yugoslav Countries /
[translation Slađana Pavlović]. - Uporedo
srp. tekst i engl. prevod. - Tiraž 1.000
Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7932-016-2
1. Фонд за хуманитарно право (Београд)
а) Транзициона правда - Југоисточна Европа
- 2006
COBISS.SR-ID 145725964

Publisher:
Humanitarian Law Center
For the Publisher:
Nataša Kandić
Translation:
Sladana Pavlović
Design:
Helicon
Proofreading:
Matthew Holliday
Bogdan Ivanišević
Press Run:
1000
ISBN-978-86-7932-016-2